

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN
GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

UIT DE INHOUD:

- POSTACADEMICA
SAMENVATTING VAN DE P.A. COLLEGES 1971-1972
- DE TOELOOP NAAR
DE OPLEIDINGEN VOOR HISTORICI
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKING

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS

13e JAARGANG – DECEMBER – 12 – 1972

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DRS. H. ULRICH, *voorzitter*, Vronkenlaan 63, Leiderdorp, tel. 01710-44780.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, *1e vice-voorzitter*, Burg. Van Grotenhuisstraat 30, Oosterhout-Z., N.Br., tel. 01620-6665.
A.L. VERHOOG, *2e vice-voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.
C.L.A. DANIELS, *1e secretaris*, Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 02980-65602.
MEJ. DRS. R.E. NOORDIJK, *2e secretaresse*, Allard Piersonstraat 11 D, Rotterdam, tel. 010-234875.
DRS. B. VAN LINGEN, *penningmeester*, Pieperslaan 14, Ellecom, Gld., tel. 08330-5351, postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de VGN te Ellecom, Gld.
L.W. BOOGERT, *comm. Pedak*, Wielengahof 21, Delft, tel. 015-563034.
H. DE RUYTER, *redactie Kleio*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.
DRS. H.W. TIMMER, *P.A.-commissie*, Cordell Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865.
J.G. TOEBES, *Didactiekcommissie*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 080-230383.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies vanaf 1 januari 1971.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 45,—

b. docenten mavo

f 30,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 25,—

Aspirantleden:

f 25,—

Echtparen:

f 50,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

H. DE RUYTER, *voorzitter*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.

MEJ. DRS. G.K.H. SCHURING, *secretaresse*, Lange Nieuwstraat 8, Utrecht, tel. 030-318095.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DRS. B. VAN LINGEN, Ellecom, Gld.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

C.S. RUTSEN, Mijdrecht.

DRS. L.M.G.P. SMEETS, Doorn.

DRS. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

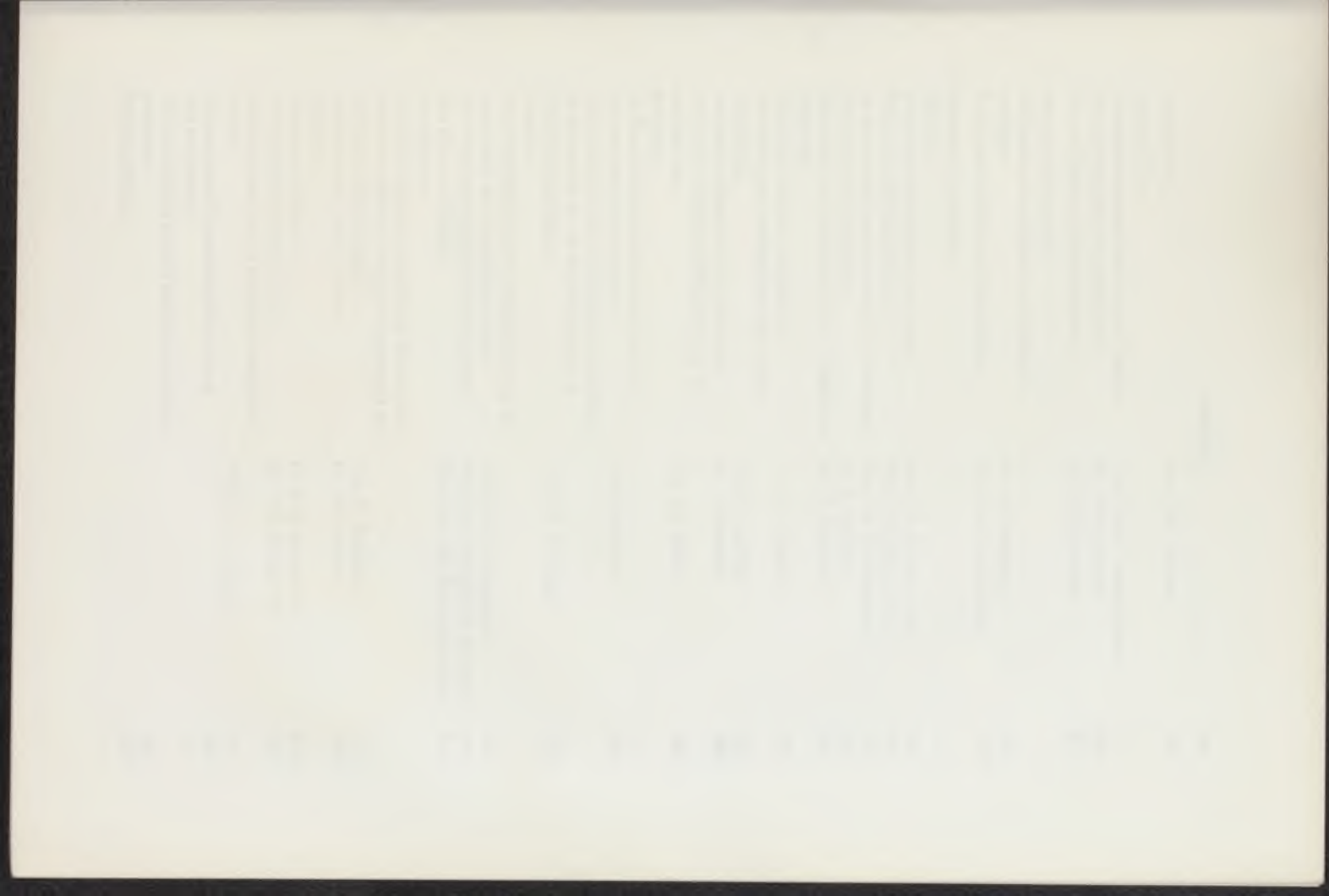
Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 25,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen opgeven aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

1. *Introduction*

2. *Methodology*

3. *Results*

4. *Discussion*

5. *Conclusion*

6. *References*

7. *Appendix*

8. *Notes*

9. *Tables*

10. *Figures*

11. *Summary*

12. *Abstract*

13. *Keywords*

14. *Subject Index*

15. *Index*

16. *References*

17. *Appendix*

18. *Notes*

19. *Tables*

20. *Figures*

INHOUD

		pag.
<i>Voorwoord</i>	Drs. H.W. Timmer	570
I <i>Middeleeuwen</i>		
Middeleeuwse geschiedenis van Friesland	Prof. Dr. W. Jappe Alberts	571
De middeleeuwse ambachtsgilden	Dr. H.P.H. Jansen	573
Oost en West in de Middeleeuwen	Dr. H.P.H. Jansen	575
II <i>Nieuwe Geschiedenis</i>		
De Nederlandse opstand en het religie- probleem	Dr. A.F. Mellink	577
De protestantisering der Nederlanden	Prof. Dr. O.J. de Jong	579
III <i>Nieuwste Geschiedenis</i>		
<i>Nederland</i>		
De Bataafse Revolutie en de religie	Prof. Dr. O.J. de Jong	581
Proeve van een basisindustrie	Prof. Dr. Joh. de Vries	584
De achtergrond van de revolutie in Indonesië	Prof. Dr. I.J. Brugmans	585
Dekolonisatie in Indonesië	Dr. E. Utrecht	587
Methoden van kabinetsformatie in Nederland	Mr. A. Stempels	591
<i>Algemeen</i>		
Revolutie; ideaal en verwachting	Dr. D.J. Roorda	594
Revoluties; een methodologische terrein- verkenning	Drs. H. van Dijk	595
Het sociale vraagstuk in de 19e eeuw	Dr. J. Verseput	596
Keynes en de economische crisis van de dertiger jaren	Drs. G.J. Meijer	599
<i>Marxisme</i>		
De Russische sociaal-democratie en de opkomst van het bolsjevisme	Drs. B. Naarden	601
Enkele marxistische opvattingen betreffende de verovering van de politieke macht in de laatste zeventig jaar	Prof. Dr. B.A.Sijes	605
<i>Amerika</i>		
Veranderingen in de Verenigde Staten in de eerste helft van de twintigste eeuw	Prof. Dr. I.J. Brugmans	607
De Amerikaanse presidentsverkiezingen	Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt	610
Van Wilson tot Nixon	Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt	612
<i>Dekolonisatie</i>		
De ontwikkeling van het British Empire tot Commonwealth of Nations als voorbeeld van (politieke) dekolonisatie	Drs. N. Bootsma	614
Dekolonisatie; 1945 — heden	Dr. J.M. Pluvier	616
<i>Oost-Azië</i>		
China en het Westen	Dr. F.G. van der Poll	618
De Verenigde Staten en China	Dr. F.G. van der Poll	622
Achtergronden van de Culturele Revolutie in China	Prof. Dr. E. Zürcher	627
Collegerooster Postacademiale vorming		629
Van het bestuur		631
De ontwikkeling van het aantal geschiedenis- studenten		632
Boekbespreking		635

VOORWOORD

Toen de commissie voor postacademiale vorming van de V.G.N. vijf jaar bestond, rees de vraag, of het werk van dit eerste lustrum niet nog vruchtbaarder gemaakt kon worden. Het antwoord op deze vraag was de verschijning van Postacademica, een samenvatting van de P.A.-colleges in de periode 1962–1967.

Uit de vele gunstige reacties op deze uitgave bleek, dat deze vraag bevredigend beantwoord was en dit leidde niet alleen tot de publikatie van Postacademica II in 1972 — nu als Kleio-nummer (april '72) —, maar ook tot de aankondiging, dat deze uitgave voortaan jaarlijks zou gaan geschieden. Daarvan is het hier voor U liggende Postacademica III het eerste voorbeeld.

Dat de commissie reeds nu aan haar plan uitvoering kon geven, is zeker niet in de laatste plaats te danken aan de vlotte medewerking van een groot aantal docenten. Voor het overige komt alle eer onze tweede secretaris, J.G. Kikkert, toe, die de voorbereiding van dit nummer op zich genomen heeft.

Drs. H.W. Timmer
Voorzitter commissie P.A.V.

I MIDDELEEUWEN

MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS VAN FRIESLAND

Prof. Dr. W. Jappe Alberts

Allereerst de vraag wat men moet verstaan onder "Friesland", onder het "Friese kustgebied", dat eerst in het Frankische Rijk, later in het Duitse Rijk werd opgenomen. Dat kustgebied omvatte West-, Midden- en Oost-Friesland.

De naam "Friesland" wordt in verschillende zin gebruikt; in de Romeinse tijd: het noordelijke kustgebied van Flevomeer tot Eems, in de Frankische tijd: een groter gebied, dat zich uitstrekte tot in het Nederlandse rivierengebied naar het zuiden. Daarna was wederom het kustgebied van Alkmaar tot de Jadeboezem het woongebied der Friezen. Daarvan was Midden-Friesland (van Vlie tot Eems) het belangrijkste deel.

In de bronnen is meer dan eens sprake van de Lauwers als grens tussen Midden- en Oost-Friesland (b.v. in de Lex Frisionum). In dit "Friesland bewesten Lauwers" hebben zich de Friese taal en cultuur tot op heden gehandhaafd. Met dit probleem hangen samen o.m. de vraag naar de grens van het Romeinse Friesland, de vraag van de "Saksische invasie" en het probleem van het achterblijven van een autochtone bevolking toen de Friezen in Oost-Friesland doordrongen.

Aan het begrip "Friezen" wordt door filologen, historici en archeologen een verschillende inhoud gegeven. Hun criteria zijn respectievelijk: de Friese schrifttaal, de aanvang der christelijke jaartelling en de archeologische vondsten.

Geografisch waren de onderscheiden delen van Friesland van elkaar gescheiden door het diepe indringen van de zee in het land (Zuiderzee, Lauwers, Eems, Middelzee en Dollart). Deze geografische situatie bevorderde het particularisme en de politieke verdeeldheid. Ook de staatkundige ontwikkeling is daardoor beïnvloed. Het verbond van de "Upstalbeam" heeft weinig invloed gehad; het werd *geen* centraal orgaan voor de "Friese Vrijheid".

De kerkelijke indeling droeg ook niet bij tot de eenheid. Vier bisdommen hadden deel aan het Friese gebied: Utrecht, Munster, Osnabrück en Bremen. Deze situatie gaat terug op de missionering.

In economisch opzicht was er in zoverre meer samenhang, dat het gehele gebied een in hoofdzaak agrarisch karakter droeg. Daarop berustte ook een deel van de handel. De nijverheid betekende weinig. Relaties met de Hanze waren er, maar zij waren — behalve in Staveren — van niet al te grote betekenis. Vermeld worden o.m. relaties van Groningen, Staveren, Workum, Harlingen, Dokkum en Leeuwarden. Ook kloosters als Klaarkamp en Mariengarde worden in handelsacten vermeld. Er was ook handel met Engeland en met Brabant en Vlaanderen; met deze laatst genoemde streken vooral veehandel. In Friesland was de akkerbouw van minder betekenis dan de veeteelt. Verscheidene noodzakelijke producten moesten worden ingevoerd, b.v. bier en hout. De baksteenfabricage begon in Friesland ± 1100.

De samenhang van de Friese streken was het sterkst op het gebied van taal en cultuur en voorts op het gebied van het recht en de rechtsvorming. Voor het gehele Friese gebied golden algemene rechtsregels. Daarnaast was er recht voor de verschillende onderdelen en treden ook Romeins recht en kanoniek recht op de voorgrond. Eenheid en tegenstellingen zijn karakteristieke verschijnselen in de Friese geschiedenis en cultuur.

Bijzondere beschouwing verdient de z.g. "Friese Vrijheid". Het leenwezen heeft in Friesland *geen* ingang gevonden. Dit heeft geleid tot een gemeenschap van vrije boeren, die haar onafhankelijkheid naar buiten verdedigde. Men moet zich hoeden deze situatie te idealiseren. Partijtwisten hebben veel onheil gesticht en de ontwikkeling van het land geremd.

Een bijzonder belangrijke rol speelt de strijd tegen het water, een strijd op twee fronten: tegen de zee en tegen het binnenwater. Daaruit vloeien voort de indijkingen, de bedijkingen en de waterschapsorganisaties.

De betrouwbare gegevens over de geschiedenis van Friesland in de vroege middeleeuwen zijn schaars. Met de vroege Friese historiografie moet men voorzichtig zijn. In de 11e eeuw komt er iets meer licht: tijdperk der Brunonen, inmenging van de Utrechtse bisschoppen en Hollandse graven. De Friezen hebben ook aan de Kruistochten deelgenomen. Overigens was Friesland in politiek opzicht een excentrisch gebied. Er was geen landsheer, die het land in territoriale conflicten betrok.

Tot de gewone gang van zaken behoorden behartiging van waterstaatsaangelegenheden en landwinning. Aan kolonisatie in de Elbemonding, waar in 1106 Hollanders optraden, deden de Friezen niet mee. De aantrekkelijkheid om zich onder een vreemde landsheer (de bisschop van Bremen) te begeven, zal niet groot geweest zijn.

In Friesland bestonden wel sociale tegenstellingen, verschillen in rijkdom en bezit, maar juridisch waren alle Friezen vrij en gelijk. Zo kon ook de zegswijze ontstaan, dat elke Fries een edelman is.

Met de denkbeelden over de "Friese Vrijheid" loopt de bestuursinrichting samen: een bestuursinrichting voor het platteland, niet onderbroken door heerlijkheden of immuniteiten; eerst circa 1400 door stedelijke gebieden. De steden ontstaan in Friesland laat. Sedert het midden van de 13e eeuw is er een verdeling in bestuursdistricten ("delen") ontstaan. Deze verdeling wordt in het begin van de 14e eeuw duidelijker. Dan worden ook verschillende "delen" en "grietmannen" vermeld.

Wat betreft de politieke geschiedenis zijn van de 13e – 15e eeuw de aanvallen der Hollandse graven te vermelden en de pogingen van de Bourgondische hertogen hun invloed in Friesland te vestigen. In de binnenlandse politiek spelen de twisten tussen Schieringers en Vetkopers zich af.

Literatuur

G. Bakker, *De grenzen van Frisia tussen 630 en 1150*. In It Beaken, 1962.

H. Bruch, *Kroniek der Friese Kronieken*. Leeuwarden, 1952.

M.P. van Buytenen, *Het Friese dorp in de Middeleeuwen*. Drachten, 1961.

M.P. van Buytenen, *Achtkarspelen tussen Utrecht en Munster*. In Archief van de Katholieke Kerk in Nederland, 1967.

W. Jappe Alberts, *Friesland und die Friesen*. In "Das erste Jahrtausend", Bd. II, Düsseldorf, 1964.

W. Jappe Alberts, *Bremer Beziehungen zu den Niederlanden*. In Bremisches Jahrbuch, 1969.

H. Halbertsma, *Taalkunde in het licht der Oudheidkunde*. Assen, 1960.

H. Halbertsma, *Bornego*. In Vrije Fries, 1962.

W. Jappe Alberts, *Friesland und die Niederlande*. In Blätter für deutsche Landesgeschichte, 1964.

A.G. Jongkees, *Het koninkrijk Friesland in de 15e eeuw*. Groningen, 1946.

O. Postma, *It fryske Doarp*. Sneek, 1941.

P. Sipma, *Een angelsaksische invasie?* Assen, 1953.

J.P. Winsemius, *It ûntstean fan Westergo*. Assen, 1957.

Div. auteurs, *Geschiedenis van Friesland*. Drachten, 1968.

DE MIDDELEEUWSE AMBACHTSGILDEN

Dr. H.P.H. Jansen

De uiteenzettingen in W.F. Kalkwiek en J. Wilschut, *Geschiedenis in thema en taak*, deel I, 12e druk, blz. 75-77, verschillen niet zo erg veel van die in vergelijkbare schoolboeken. Persoonlijk heb ik er toch wel bezwaren tegen: de indruk wordt gewekt dat de ambachtsgilden na het jaar 1500 niet meer voorkwamen, de koopmansgilden worden niet genoemd, alles speelt zich in een chronologisch luchtledig af, ten onrechte wordt gezegd dat de ambachtsgilden aanvankelijk invloed hadden op de stedelijke regering en het belang van de ambachtsgilden wordt overschat. Tenslotte spreekt uit het hele stuk een vrij grote bewondering voor het systeem. Deze bewondering lijkt mij vier wortels te hebben: (1) een romantische, negentiende-eeuwse, toen vooral Duitse historici de tevredenheid en de harmonie binnen de middeleeuwse steden overdreven; (2) een corporatistische, vooral heersende in R.K. kringen vóór 1940 toen men daarin een alternatief voor uitwassen van het kapitalisme zag; (3) een socialistische, daterend uit de dertiger jaren toen het Plan van de Arbeid en Hendrik Man veel verwachtten van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie en (4) een maçonnieke, omdat men juist in de kringen van de vrijmetselarij altijd gedweept heeft met de organisatie van bouwloodsen e.d. Daartegenover wil ik 10 stellingen formuleren:

- I. Ambachtsgilden met verordenende bevoegdheid en gildedwang (d.w.z. dat een handwerker lid van een gilde moest zijn om zelfstandig een beroep uit te oefenen) waren uiterst schaars vóór 1300 en daarna lang niet algemeen.
- II. In een nog geringer aantal steden hebben ambachtsgilden te eniger tijd invloed op het bestuur gekregen.
- III. Er moet wel degelijk onderscheid gemaakt worden tussen: koopmansgilden, ambachtsgilden, godsdienstige-, charitatieve-, carnavals-, schutters- en wat niet al voor gilden. Ook op het platteland kwamen parochiegilden voor, b.v. om een processie te organiseren.
- IV. De groei van de ambachtsgilden na 1300 houdt verband met de economische depressie van de late middeleeuwen. De dalende graanprijzen hadden een grote immigratie in de steden tot gevolg. De gezeten handwerkers probeerden zich tegen de concurrentie van de immigranten te beschermen door gildedwang en alle mogelijke bepalingen.
- V. Alleen bij gilden die voor de export werkten, zoals b.v. bij de grote Vlaamse textielsteden waakten de gildemeesters zelf voor behoorlijke waar. Voor de lokale markt deed de stedelijke overheid dit, zij het soms door van stadswege dekens en vinders uit het desbetreffende gilde aan te stellen.
- VI. In Frankrijk, Noord-Nederland en ook wel elders hadden de ambachtsgilden hun grootste uitbreiding na 1500.
- VII. Lang niet alle ambachtsgilden hebben een identieke oorsprong.
- VIII. De sociale verhoudingen in de middeleeuwse steden, ook in de gildesteden, waren fundamenteel onegalitair.
- IX. Het zou zinvoller zijn meer aandacht te schenken aan het kwasi-mercantilistische streven der middeleeuwse stadsbesturen. Het platteland werd zoveel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de belangen van de stad.

- X. Er wordt op de Nederlandse middelbare scholen relatief te veel aandacht besteed aan de ambachtsgilden.

Literatuur

- J.G. van Dillen, *Gildewezen en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, in: *Mensen en Achtergronden*, Groningen 1964, blz. 149-177.
- J.H. van Eeghen, *De gilden*. Theorie en praktijk. (Fibula-reeks nr. 3) Bussum 1965 (Een voortreffelijk boekje, maar het handelt uitsluitend over een aantal Amsterdamse gilden in de nieuwe tijd).
- S.L. Thrupp, *The Gilds*, Cambridge Economic History of Europe III, Cambridge 1963, blz. 230-281.
- C. Wijffels, *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant*. Brussel 1952.
- E. Coornaert, *Les corporations en France avant 1789*. Parijs 1941.
- J.B. Akkerman, *Rechtshistorische betekenis van het gildewezen*, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* XXXIX (1971) blz. 3-72.

Te koop aangeboden: de Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 12 dln. f 475,—.
Tevens bod gevraagd op "Tijdschrift voor Geschiedenis", jrg. 61 (1948) t/m 85 (1972) met registers.
Brieven onder nr. 13 van dit blad, redaktiesekretariaat, Lange Nieuwstraat 8, Utrecht.

OOST EN WEST IN DE MIDDELEEUWEN

Dr. H.P.H. Jansen

In de Middeleeuwen gold als het Oosten vooral de Byzantijnse en de Mohammedaanse wereld. Zo vatte ook Otto von Freising, de twaalfde-eeuwse geschiedschrijver, het begrip op, toen hij schreef dat in de wereldgeschiedenis de macht en de wetenschap zich gestadig naar het Westen hadden verplaatst. In deze zin spreek ik dan ook over het Oosten. Het zou ook mogelijk zijn te spreken over de verhouding tussen West-Europa en de Slavische wereld, maar de middeleeuwers zouden deze twee begrippen nauwelijks als Oost en West ervaren hebben.

De meest gebruikte schoolboeken hebben doorgaans aparte paragrafen gewijd aan het Byzantijnse Rijk, aan de Islam en aan de Kruistochten. Daarin komt niet altijd goed uit, dat er een voortdurende wisselwerking bestaan heeft tussen het christelijke Europa en de beschavingen in het Oosten en dat de geschiedenis daarvan alleen maar te begrijpen is in hun onderling verband. Dit wordt in de volgende regels gedemonstreerd aan de hand van enkele grote themata.

De stichting van Constantinopel. Economisch was er al in de derde eeuw na Christus een grote discrepantie tussen het Oosten en het Westen van het Romeinse Rijk. Het Oosten was veel dichter bevolkt (Egypte met 8 miljoen inwoners, heel Gallië met 2½ miljoen), het stedelijk leven was er intenser. Ook op cultureel gebied was er verschil; de nationale talen van het Oosten boden veel beter weerstand aan het Grieks dan die van het Westen aan het Latijn, op artistiek gebied heeft men wel een aparte periode geconstateerd in het Westen van 250-400 met zijn massale bouwwerken en haast expressionistische portretten; de latijnse letterkunde in het Westen in de vierde eeuw had weinig contact met de Griekse wereld. De stichting van Constantinopel zou daarin een logische plaats vinden, ware het niet dat Constantijn daarvan eigenlijk een latijnse stad had willen maken. Overigens waren zijn motieven vooral van militaire aard: aan Donau en Eufraat lagen verreweg de meeste legioenen gelegerd. Hoewel de definitieve scheiding na 395 geen verwondering behoeft te wekken, bleef de ideële band tussen Oost en West bestaan, ook toen in 476 de Westerse keizer verdween. De keizers in Byzantium voelden zich na dit jaar weer de heersers over het hele rijk. Justinianus (527-565) heeft die heerschappij weer reëel gemaakt, maar hij was niet de enige; verscheidene van zijn opvolgers voerden een westerse politiek. Van 642-752 is er bovendien een bijna onafgebroken reeks Griekse en Oosterse pausen in Rome geweest en het was een diep ingrijpende koerswijziging toen paus Stephanus in 754 hulp ging vragen bij de Franken.

De stelling van Pirenne. Sinds 1922 is er door vele geleerden gedebatteerd over Pirennes opvatting, dat de economisch en culturele eenheid van de antieke wereld behouden bleef totdat door de Arabische veroveringen omstreeks 650 de Middellandse Zee geen verbindingsweg maar een scheidsmuur werd. Langzamerhand is duidelijk geworden dat Pirennes argumenten niet onweerlegbaar zijn, dat er in de zesde eeuw al een diep economisch verval was te constateren in het Westen van het vroegere Romeinse Rijk en dat de Karolingische tijd daarvan weinig verschilde. "Maar in de zesde eeuw heerste het halfduister van de schemering en in de negende eeuw dat van een nieuw ochtendgloren". Volgens schrijvers als Bolin, Lopez en vooral Lombard zou de opleving van de Europese economie omstreeks het jaar 1000 gestimuleerd, zo niet veroorzaakt zijn door de activiteiten binnen de wereld van de Islam.

De keizerskroning van Karel de Grote. Deze is het logisch gevolg van de gebeurtenissen in het jaar 754, toen paus Stephanus hulp ging vragen tegen de Lombarden niet aan zijn natuurlijke soeverein de keizer van Byzantium, maar aan Pepijn, de koning der Franken. Hij werd daartoe mede gebracht door afkeer van het in Byzantium heersende iconoclasme. Maar door de kroning van het jaar 800 wekte Karel de Grote in Byzantium groot misnoegen en daardoor werd een nieuw probleem geboren dat tot 1204 onoplosbaar zou blijven, het Zweikaiser-probleem.

Het grote schisma tussen Oost en West.

In de eeuwen die aan het jaar 1054 vooraf gingen was een toestand van schisma tussen Oost en West haast even normaal als vrede tussen de beide kerken; de aanspraak op het primaat van Rome was immers onverenigbaar met de eis der Byzantijnse patriarchen dat zij volkomen autonoom zouden zijn in hun eigen gebiedgebied. Stonden zowel de kerk van Byzantium als die van Rome onder de leiding van een energiek man, dan kwam er haast altijd een schisma, zoals b.v. in het midden van de negende eeuw toen de geleerde Photius de machtige paus Nicolaas I tegenover zich trof. Maar juist doordat in de daarop volgende jaren het pausdom wegzonk in de pornocratie van de ijzeren eeuw werd de vrede hersteld. De Gregoriaanse hervormingsbeweging maakte het schisma dat in 1054 werd verklaard onvermijdelijk en onoplosbaar, maar dat heeft men in Rome lange tijd niet kunnen begrijpen.

De kruistochten. Als oorzaken daarvan moeten we niet meer de mishandelingen der pelgrims zien in het H. Land, maar de religieuze herleving en de expansiedrift van het uitdijende Europa. Bovendien zullen vele kruisvaarders bezield zijn geweest door eschatologische verwachtingen. Men wilde in Jeruzalem de wederkomst van Christus afwachten. De pausen hebben bovendien de illusie gekoesterd dat zij door Byzantium krijgshulp toe te voeren het schisma konden helen. Eén van de meest fatale resultaten van de kruistochten is de inneming van Byzantium in 1204 geweest. Dit was overigens meer een toevallige gebeurtenis en niet het logisch eindpunt van een jarenlange ontwikkeling.

Literatuur

C.W. Mönnich, *Geding der Vrijheid*, Zwolle 1967.

P.E. Hübinger ed. *Bedeutung und Rolle des Islams beim Übergang von Altertum zum Mittelalter*. Darmstadt 1968.

M. Lombard, *L'Islam dans sa première grandeur (VIIIe-XIe siècle)*. Parijs 1972.

S. Ranciman, *The eastern schisma. A study of the Papacy and the Eastern Churches during the 11th and 12th centuries*. Oxford, 1955 (herdrukt als paperback).

B. Ebels-Hoving, *Byzantium in Westerse ogen*. diss. Groningen 1971.

II NIEUWE GESCHIEDENIS

DE NEDERLANDSE OPSTAND EN HET RELIGIEPROBLEEM

Dr. A.F. Mellink

Op het eind van het jaar 1565, in de tijd dat het Verbond van Edelen tot stand kwam, schreef de calvinistische prediker Franciscus Junius zijn "Brief discours au Roy Philippe", dat een duidelijk pleidooi is voor de vrijheid van openbare uitoefening van de nieuwe religie naast de bestaande, het rooms-katholicisme. In zijn vertoog legde Junius vooral de nadruk op het gevaar dat in de Nederlanden dreigde van de zijde van goddeloze libertijnse sekten. Dit element zou in de volgende jaren van calvinistische zijde nog meermalen naar voren gebracht worden, zo door Beza in een brief naar aanleiding van de in 1566 (na de aanbieding van het Smeekschrift der edelen) aan de orde zijnde "moderatie" der plakكاتen tegen de ketterij. Na de Beeldenstorm van dit jaar streefde ook de prins van Oranje te Antwerpen een oplossing na ten gunste van de aanhangers van de nieuwe religie (het calvinisme) met uitsluiting van de als oproerig beschouwde dopers.

Bijzonder klemmend werd het religieprobleem in de jaren van de algemene opstand der Nederlandse gewesten na 1576. Zoals bekend werden door de Pacificatie van Gent de plakكاتen algemeen geschorst, maar was er van uitoefening van de nieuwe religie buiten Holland en Zeeland nog geen sprake. De eerste Unie van Brussel en het met Don Juan gesloten Eeuwig Edict spraken zelfs van de uitsluitende handhaving van het catholicisme zonder meer en pas toen de Staten Generaal de Spaanse landvoogd definitief tot vijand verklaard en Matthias in zijn plaats aangenomen hadden op het eind van 1577, kwamen er voor de calvinisten iets ruimere mogelijkheden. Oranje's rechterhand Marnix van St Aldegonde stelde in die tijd een geschrift namens de Staten Generaal op, waarin hij de politiek van gewetensdwang van Don Juan en de Spanjaarden als een gevaar voor het voortbestaan van de rooms-katholieke religie zelf schetste. Zijn woorden werden het volgend jaar door D.V. Coornhert in een strijdschrift met instemming aangehaald.

Van Oranje en zijn omgeving, waartoe ook de hofpredikers Taffin en Loyseleur de Villiers behoorden, moet wel de gedachte stammen aan de religievrede, zoals die in de zomer van 1578 aan de orde kwam, toen met name te Gent de manifestaties van het calvinisme krachtige omvang begonnen aan te nemen. Het plan werd ondersteund door een aantal petitities van gereformeerde zijde, die met instemming van hun synode te Dordrecht (onder voorzitterschap van Datheen gehouden) werden ingediend. Van afkondiging van deze vorm van godsdienstvrijheid was echter slechts op beperkte schaal sprake, met name te Antwerpen. In katholieke gewesten als Henegouwen, Artois en ook Gelderland was de tegenstand aanzienlijk, ook al was Oranje's broer Jan stadhouder geworden in de laatstgenoemde provincie. In het calvinistische kamp ontwikkelde zich een duidelijke divergentie tussen de meer radicalen, wier bolwerk Gent werd en waarbij Datheen zich weldra aansloot, en de meer politieken rondom Oranje. Deze divergentie blijkt ook in de aanvang van 1579, wanneer Oranje zich vooreerst niet aansluit bij de door zijn broer Jan

geleide nadere Unie van Utrecht maar tot het uiterste poogt de generale unie van alle gewesten, met inbegrip van de katholieke Waalse, te handhaven. Pas toen in de vredesonderhandelingen te Keulen in de loop van dat jaar definitief de onmogelijkheid van verzoening met de koning van Spanje gebleken was — het godsdienstvraagstuk was ook hier het onoverkomelijk struikelblok — en vele rooms-katholieken overgingen naar de partij van de hertog van Parma, was het getij vóór oplossingen in de geest van religievrede duidelijk verlopen. De als verraderlijk beschouwde afval van de noordelijke stadhouder Rennenberg in 1580 was hier mede een belangrijke factor.

Te meer opvallend is het, hoe in de zomer van 1584 na de dood van Oranje in een "Discours d'un gentilhomme", dat vermoedelijk van de hand van Marnix is, nogmaals de religievrede als oplossing van alle problemen der benarde Nederlanden wordt aangeprezen, zelfs spreekt hij hier over verzoening met de koning op deze basis, drie jaar na de plechtige afzwering van 1581! Dat van de zijde van Parma van enige wezenlijke concessie op het stuk der godsdienstvrijheid geen sprake was bleek uit de ontwikkeling der gebeurtenissen in de zuidelijke gewesten in deze jaren overduidelijk. In Holland en Zeeland was sinds 1573 de katholieke eredienst verboden en deze gedragslijn is onder invloed van de oorlogsomstandigheden in de gewesten der nadere Unie algemeen overgenomen. Als principieel voorstander van godsdienstige tolerantie was D.V. Coornhert in deze tijd een unieke verschijning.

Literatuur

A.A. van Schelven, *De opkomst van de idee der politieke tolerantie in de 16e eeuwse Nederlanden* (in: *Uit den strijd der geesten*, Amsterdam 1944)

Gerhard Güldner, *Das Toleranz-Problem in den Niederlanden im Ausgang des 16. Jahrhunderts* (Lübeck und Hamburg 1968).

F. Prims, *De Groote Cultuurstrijd*. Eerste boek: *De Religionsvrede 1578–1581* (Antwerpen 1942).

T. Wittman, *Les Gueux dans les Bonnes Villes de Flandre (1577–84)*, Budapest 1969.

DE PROTESTANTISERING DER NEDERLANDEN

Prof. Dr. O.J. de Jong

Het thema: P.C.A. Geyl, De Protestantisering van Noord-Nederland, in Leiding II, 1930 blz. 113 vv., herdrukt in 'Kernproblemen van onze Geschiedenis', Utrecht 1937, blz. 29 vv., en in 'Eenheid en Tweekind in de Nederlanden', Lochem 1946, blz. 167 vv.

P. Geyl, Geschiedenis van de nederlandse stam, Deel II (1581-1648), Amsterdam 1961, blz. 375-382.

L.J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw, Deel I, Amsterdam ²1947, Hoofdstuk VI 'Methodiek der protestantisering'. (de bespreking door Post in BGN I, blz. 230-241).

L.J. Rogier, in 'Algemene geschiedenis der Nederlanden', Deel V, Utrecht 1952, Hoofdstuk XI 'De protestantisering van het noorden', blz. 326-364. (de bespreking door Geyl in BGN IX, blz. 323 v), de repliek van Enno van Gelder in BGN X, blz. 58-67, van Rogier blz. 239-248.

Het woord 'protestant': J. Lindeboom, Oorsprong en geschiedenis van den naam Protestant' in Mededeelingen der Ned. Akademie van Wetenschappen, N.R.DI. 3, Amsterdam 1940, blz. 47-77.

Het woord 'protestantiseren': Groen van Prinsterer, Handboek der Geschiedenis van het vaderland, (eerste uitgave 1846), Amsterdam ⁴1875, blz. 812.

J.J. Woltjer, Friesland in hervormingstijd, Leiden 1962, blz. 96.

J.A. de Kok, Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie, Assen 1964.

C.A. Tukker, De classis Dordrecht van 1573 tot 1609, Leiden 1965.

G.J. Mentink en A.M. van der Woude, De demografische ontwikkeling te Rotterdam en Cool in de 17e en 18e eeuw, Rotterdam 1965.

Het thema: volgens Geyl is de religieuze gezindheid van de noordnederlanders niet uit eigen aandrift, maar onder druk gewijzigd in die gebieden waar een revolutionaire minderheid het voor het zeggen had weten te krijgen voordat het roomskatholicisme zich had kunnen reorganiseren. "Protestantiseren" is volgens hem het invoeren van protestantisme door gezagsdragers met alle hun ten dienste staande middelen. Zo heeft de staatsmacht en deze bepaald door de militaire ontwikkelingen) de geloofshouding van de meerderheid der bevolking bepaald.

De middelen: Ordeverstoring van roomskatholieke godsdienstoefeningen, opeisen van kerkelijke gebouwen en fondsen, verbod van alle roomskatholieke diensten, ontbinding van kloostergemeenschappen, dwang tot kerkgang bij protestantse voorgangers (doop, huwelijksinzegening), school, armenzorg, soms ook: handhaving en omscholing van fungerende geestelijken. Rogier voegt hieraan nog toe: de belofte van positieverbetering voor regenten en ambtenaren.

Gedeeltelijke mislukking: Geyl: de katholieke traditie was machtig, de massa was daaraan gehecht, het weerstandsvermogen van de kerkorganisatie was groot. Rogier: protestantisering mislukte waar roomskatholieke zielzorgers, herschoold volgens de beginselen van het concilie van Trente, hun werk in het geheim konden voortzetten (mogelijkheid van onderdak bij aanzienlijken of in de steden).

Halve waarheid: Indien men de definitie van Geyl overneemt, moet erbij gezegd dat de

vervreemding tussen beide delen der Nederlanden zowel door protestantisering als door rekatholisering is bepaald en dat de gewelddaden van de protestantisering antwoord zijn op een bepaalde overheidspolitiek voor 1572. Welke betekenis moet men hechten aan protestantse verschijnselen voor 1566? Bij Geyl en Rogier worden ze geminimaliseerd. Romein gaf veel meer aandacht aan de beweging der dopersen omstreeks 1533, Enno van Gelder aan de humanistische geestesstroming. Was de meerderheid van de bevolking roomskatholiek voor 1566 of vormden zowel de protestanten als de roomskatholieken toen een minderheid?

Het woord 'protestant': Het stamt uit 1529, is in de eeuw zelf weinig gebruikt, werd populair door Cromwell en Willem III en vooral in de 18e en 19e eeuw, omdat het verschillen in leer en levensstijl overkoepelt. Past dit op de gebeurtenissen in Nederland? 'Protestantiseren' is dan: het opdringen van protestantisme, of van één soort ervan, terwijl andere soorten mee profiteerden van de wisseling en alleen de roomskatholieken en joden onderdrukt werden. Verschilde echter de houding van de overheid in dezelfde periode (1572–1648) jegens de roomskatholieken veel van die jegens doopsgezinden en lutheranen en zo ja waarom?

De term protestantiseren is door Woltjer veel onschuldiger (maar daarom verwarrend) gebruikt in de zin van: sympathiseren met het protestantisme. De eerste gebruiker (maker?) van de term was Groen van Prinsterer die hiermee aanduidde een eventuele regeringspolitiek van Holland jegens België na 1815, maar het woord vermeerde bij zijn beschrijving van het begin van de 80jarige oorlog.

Is 'calvinisering' een betere term? In elk geval preciezer en minder grievend voor ettelijke groepen protestanten die aan de toenmalige overheidsmaatregelen part noch deel hebben gehad. (Om dezelfde reden lijkt ook de aanduiding 'revolutionaire reformatie' van Enno van Gelder te breed). Maar het overheidsingrijpen wordt dan te positief aangeduid. De plakaten verbieden veel, maar zeggen zelden wat dan wel wordt opgelegd. Hoe staat het met de dwang aangaande doop, huwelijksluiting, school, armenzorg?

Hoe lang duurde deze periode en welk resultaat had zij? Volgens De Kok tot ver na 1650 (ondertitel van zijn boek 'Numerieke aspecten van protestantisering en katholieke herleving in de Noordelijke Nederlanden, 1580–1880'). Welke waarde is te hechten aan verklaringen van Coornhert en van het hof van Holland in 1587 over de geringe omvang van de gereformeerde groep? Nieuw materiaal uit de historische demografie; voorbeeld: Rotterdam.

III NIEUWSTE GESCHIEDENIS

NEDERLAND

DE BATAAFSE REVOLUTIE (1795 – 1801) EN DE RELIGIE

Prof. Dr. O.J. de Jong

I. Invloed van de religie op de revolutie? De voorgeschiedenis ca. 1770–1787. Het patriottisme van de "dissenters" sterk democratisch. Numerieke gegevens over de relig. gezindten in de Nederlanden betrouwbaar uit 1809 (J.A. de Kok). In de verschillende maatschappelijke klassen lagen de verhoudingen geheel anders, in sommige gewesten (steden) trad soms een bepaalde groep sterk naar voren.

Doopsgezinden. Het duidelijkst patriot. Zeer geïnspireerd door de Amerikaanse vrijheidsoorlog. Bekend met Engelse en Amerikaanse auteurs (Priestley, Payne, Clarke en al eerder Locke). Waarderen religie als bron van zedelijkheid. De levenspraktijk: Ds Jan Nieuwenhuysen richt het "Nut" op (1784), Teyler te Haarlem stelt huis en vermogen beschikbaar voor wetenschappelijk onderzoek (1778). Sterke deelname aan de vrijkorpsen. Ds Van der Kemp te Leiden aangezien voor schrijver van "Aan het volk van Nederland" (hij was de verspreider ervan!). In 1787 molestaties en schorsingen. In 1795/6 treden op de voorgrond: Floh, Fynje en Vreede. Nagenoeg alle voorgangers der gemeenten patriot.

Luthersen. Orthod. minderheid (vooral te Amsterdam) is stadhoudersgezind. Ook hier gaat patriottisme samen met verlichte theologie (deelname aan oprichting van het "Nut" etc.). Opvallend optreden van Ds Bergh te Doetinchem en Ds Hoop te Schiedam voor 1787. Leerstellig conflict te Amsterdam leidt in 1791 tot afsplitsing van de "Hersteld-Evangelisch-Luthersen": deze groep door de overheid dadelijk begunstigd: de "Oranjerkerk"!

Remonstranten. Vrijwel alleen in Holland. Evenals de Doopsgezinden homogeen patriot en Engels-Amerikaans geïnspireerd. Hun hoogleraar Konijnenburg vertegenwoordiger van een tamelijk vlak rationalisme. Waarderen religie als bron van redelijkheid. Hechten weinig betekenis aan apart bestaan van hun groep. In 1787 zwaar getroffen: meer dan 1/3 van hun predikanten gevlucht of verplaatst.

Israëlieten. Nog sterk geconcentreerd op Amsterdam. Vrijwel buiten de samenleving: besef een eigen natie te vormen. Vooraanstaande (Portug.) Israëlieten stadhoudersgezind (De Pinto te Amsterdam ± 1750) zo ook Cohen te Amstersfoort gastheer van Willem V. Bij enkele Israëlieten te Amsterdam belangstelling voor patriottistische idealen.

Roomskatholieken. Ook in de tweede helft der 18de eeuw nog gecontroleerd en gehinderd. Groepen patriotse geestelijken in Zuidholland (Pastoor Witbols!) en in de

Peel. Aartspriesters varen middenkoers. In Amsterdam Cramer (Maagdenhuis) patriot, Becker (ex-SJ) prinsgezind. Moeilijkheden door de zeer gezagsgetrouwe houding van de nuntius Brancadoro. Hierdoor neemt het verlangen naar bisschop uit eigen land toe — toch geen samengaan met de idealen van de oud-bisschoppelijke clerezij (de latere Oud-Katholieken) die zich van alle groepen het minst met de politieke tegenstelling inlaat.

Gereformeerden. Meestal beschouwd als prinsgezind. Toch zijn voor 1787 ook patriotse predikanten aan te wijzen: Kantelaar (Almelo), Bacot (Eenrum), Van der Palm (Maartensdijk), Le Sage ten Broek (Rotterdam), Bosch (Diemen), Ockerse (Wijk bij Duurstede), van welke alleen de laatstgenoemde na 1787 in zijn gemeente kon blijven. Van de theol. hoogleraren deed Y. van Hamelsveld (Utrecht) het meest van zich spreken. Bij hem invloed van Duitse verlichtingstheologen. Ook hij vluchtte in 1787. Als groep zijn de Geref. duidelijk bevoorrecht maar ook bevoogd door de overheid.

Samenvattend: voorzover aan het patriotse streven een altruïstisch-moralistische uitwerking is gegeven, geschiedde dit vooral door Doopsgezinden en Remonstranten. Bij hen ook de meest originele denkers. Hun tijdschriften e.a. publicaties.

II. *Invloed van de revolutie op de positie van de religie.* Het verloop: in 1795 neemt steeds Holland het initiatief met allerlei overheidsmaatregelen: afkondiging rechten v/d mens en v/d burger, opheffing verbod gemengd huwelijk ambtenaren en militairen, verplichting tot burgerlijk huwelijk etc.). In 1796 de discussies in de *Nationale Vergadering* over bededag, openingsgebed, scheiding kerk-staat, onderwijs. Eind 1796—lente 1797 behandeling van het ontwerp voor een staatsregeling. Controvers federalisme-unitarisme, gegoede burgerij-kleine burgerij, soms ook geref. gezindte-dissenters. Vallen de scheidslijnen samen? In elk gewest?

Na verwerping ontwerp-staatsregeling (1797). Scherpere tegenstellingen. In 2de Nat. Verg. ook nieuwe vertegenwoordigers (2 Joodse leden, de Remonstr. Konijnenburg). Uitv. bewind: Vreede en Fijnje beide Doopsgezind, Van Langen Rooms-Katholiek. De meerderheid van het vijftal bestaat dus uit (voormalige) dissenters. In kleine commissie voor ontwerp-staatsregeling: Konijnenburg en de geref. pred. Ockerse. Blijkt hun aandeel in de staatsregeling die tot stand kwam? (Additionele artikelen over scheiding kerk-staat, Algemene Beginselen art. 6 en 8, Grondregels art. 19-23). Na juli 1798 behoudender koers, andere samenstelling van Uitvoerend bewind. In 1801 einde van de revolutie: nieuwe oligarchie

Roomskatholieken. Dadelijk in 1795 vraag van aartspriester Ten Hulscher om vrijheid tot bisschopskeuze. Spanningen hierdoor in eigen kring. Oud-bissch. cleresie mengt zich in de discussie. In National. Verg. stelt Ploos van Amstel de scheiding van kerk en staat aan de orde. Ook Witbols en Guljé (arts te Helmond) op dit punt actief. Herverkaveling van kerkgebouwen en -goederen komt langzaam op gang in het Zuiden. Problemen aangaande schoolwezen en armenzorg.

Gereformeerden. Totaal onvoorbereid op discussie over scheiding kerk-staat. Pas in lente 1797 sprake van enig initiatief, vooral op financieel gebied. Schorsing en afzetting van prinsgezinde predikanten, moeilijkheden aangaande door de overheid geeiste eed vooral in

Holland. Weerstand tegen ontwerp-staatsregeling (1797) dat aan de dienstdoende predikanten de overheidstoelage tot hun dood toezegde, nog grotere weerstand tegen de staatsregeling van 1798 die de toelagen slechts drie jaar wilde laten voortduren. De staatsregeling van 1801 eerbiedigde echter de "verkregen rechten" t.a.v. fondsen en gebouwen.

Luthersen. In de Nat. Verg. is Lublink kundig rapporteur aangaande scheiding kerk-staat. Verder in eigen kring weinig principiële discussie. Nawerking van de scheuring van 1791.

Doopsgezinden. Tot juli 1798 het meest actief in de revolutie. In 1795 vooraan bij dankdiensten en vrijheidsboom. Velen gekozen tot volksvertegenwoordiger. Na 1798 afwijzend t.a.v. algemene schuttersplicht en remplacantenstelsel. In Nat. Verg. is vooral Floh hun woordvoerder.

Remonstranten. Hebben eveneens hoge verwachtingen van de omwenteling. Hopen op kerkelijke eenheid. Hun plan (sept. 1796) vindt echter weinig weerklank.

Israëlieten. Slechts kleine groep patriotten die zich organiseert in "Felix Libertate". Parnassijns huiverig voor burgerrecht, politieke onverschilligheid mede veroorzaakt door grote armoede. Toch heeft de Nat. Verg. sept. 1796 besloten tot toekenning van burgerrecht. Emancipatie verliep zeer traag.

Samenvattend: Krachtigste verdediging van volkssouvereiniteit door Doopsgez., Remonstr., Roomskathol. maar ook sommige Geref. representanten. Zeer principiële (en uitvoerige!) discussies in de Nat. Verg., veel minder in Vertegenw. lichaam na juli 1798. Poging om religie en kerkel. gezindte los van elkaar te zien. Staatsregeling van 1798 wil beslist geen godsdienstloze staat. Werkt hier toch meer het Amerikaanse dan het Franse voorbeeld door?

Literatuur

Nagenoeg alles van belang is opgesomd in de desbetreffende hoofdstukken van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VIII (1955) hoofdst. 5 en 6, IX (1956) hoofdst. 1. Het is niet voor niets dat de eerste tekenen van begrip voor de Patriotten kwamen van Doopsgezinde theologen. Chr. Sepp en J. Hartog (AGN VIII p. 418). In hun voetspoor maar vrijwel vergeten is het art. van S. Cramer, *Het Nederlandse Protestantisme bij den aanvang der 19de eeuw*, Teylers Theol. Tijdschr. IV 1906, p. 361-395.

Na genoemde delen van de AGN verschenen nog:

P. Geyl, *Gesch. v.d. Ned. Stam* III (1959), in pocket V en VI (1962).

A. de Groot, *Leven en arbeid van J.H. van der Palm*, (1960).

L.J. Rogier, *Terugblik en uitzicht*, (1964/5).

C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland* (1965).

P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, 2 en 3 (1968).

Voor verdere studie wijzen de artikelen in het Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek en het Biografisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland (onvoltooid) de snelste weg. De *Bibliografie* van H. de Buck (1968) geeft overvloedige informatie over de afzonderlijke gezindten

PROEVE VAN EEN BASISINDUSTRIE: IJZER- EN STAALNIJVERHEID IN NEDERLAND IN DE TWINTIGSTE EEUW

Prof. Dr. Joh. de Vries

Hoewel uiteraard niet zonder een belangrijke ontwikkeling vooraf ondergaat de Nederlandse industriële ontwikkeling pas na 1890 een versnelling. Dat deze ten opzichte van het buitenland toch niet indrukwekkend is, moeten wij o.a. toeschrijven aan het ontbreken van een metallurgische basisindustrie. Niet toevallig in deze periode — de jaren tot de eerste wereldoorlog — komen de eerste gedachten op tot stichting van een Nederlands hoogoven- en staalbedrijf. Wij zonderen de fantasten van de serieuze plannenmakers af en constateren dat het eerste reële initiatief uit 1913 stamt dat echter doodloopt op de onmogelijkheid om het benodigde grote kapitaal bijeen te brengen en op de vrees onvoldoende afzet te vinden.

Het is de eerste wereldoorlog geweest die het perspectief tot welslagen heeft geopend. Er bestaat dan een grote liquiditeitsruimte (dankzij flinke winsten en het gebrek aan investeringsmogelijkheden) terwijl bij de bankiers toch al een grotere geneigdheid is zich voor de nijverheid te interesseren. Daarenboven komen de Duitsers in deze oorlogsjaren met stringente eisen ten aanzien van de levering van staal. Zij zijn wel geschikt om de zucht tot onafhankelijkheid van de Duitse staalnijverheid te vergroten. Rond H.J.E. Wenckebach concentreert zich nu een keurtroep van Nederlandse ondernemers (uit de nijverheid, het bankwezen, de handel en de verkeersector) om het plan tot stichting van een hoogoven- en staalbedrijf te verwezenlijken. Zij weten het kapitaal bijeen te brengen, mede dankzij een deelneming van de staat en van de stad Amsterdam, kiezen na een uitvoerig beraad (Rotterdam was het alternatief) IJmuiden als vestigingsplaats, maar worden ten aanzien van het te realiseren project geconfronteerd met de draaikolk van de naoorlogse inflatie: iedere kostencalculatie blijkt na korte tijd achterhaald te zijn.

Wat verwezenlijkt wordt, is ten slotte het kleine project: alleen hoogovens. Vóór het bedrijf in 1924 in werking treedt — vanaf de stichting in 1918 Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken — is door participatie in een Duitse onderneming reeds een relatie ontstaan tot de staalnijverheid bij de oosterburen. Door de jaren heen zal men daaraan, tot groot voordeel ten slotte, blijven vasthouden. Duidelijk zijn vervolgens te onderscheiden: de worsteling om het bestaan tot omstreeks 1940, de succesvolle pogingen tot uitbreiding met staalfabricage en na de moeilijke oorlogsjaren de onstuimige expansie vanaf 1949 welke te beschouwen is al de rechtvaardiging van een moedig initiatief. Als probleem apart rijst daarnaast de kwestie van het tweede staalproject op (Rozenburg, resp. de Maasvlakte).

Een en ander plaatsen wij tegen de achtergrond van de Nederlandse industriële en daarachter de economische ontwikkeling, voor wat betreft Hoogovens kort te karakteriseren als: van sluitstuk tot hoeksteen.

Literatuur:

Voor een algemeen overzicht de bundel onder redactie van P.W. Klein, *Van Stapelmarkt tot welvaartsstaat*. Economisch-historische studiën over groei en stagnatie van de Nederlandse volkshuishouding 1600—1970, in het bijzonder de bijdragen van Van Stuijvenberg, De Jonge en van Binneveld, Klein en Vleesenbeek, voorts de geschiedenis van Hoogovens in: Hoogovens IJmuiden 1918—1968, van Joh. de Vries.

DE ACHTERGROND VAN DE REVOLUTIE IN INDONESIE

Prof. Dr. I.J. Brugmans

Het tussen de eeuwwisseling en 1940 in Ned. Indië gevoerde beleid dient te worden gezien in het licht van de kritiek, die daarop vóór en na de tweede wereldoorlog is geuit van Indonesische en Nederlandse zijde. De drie hoofdpunten van dat beleid zijn: de staatkunde, het onderwijs en de economische politiek.

A. *De staatkunde*

De voornaamste grieven, die tot uiting zijn gekomen, luiden: de inheemse bevolking werd onderdrukt, althans onmondig gehouden; de staatkundige hervormingen waren te gering en kwamen te laat. Daar tegenover kan erop worden gewezen, dat de decentralisatiewet van 1903 medezeggenschap van de bevolking bracht in de vorm van stadsgemeenteraden en de (latere) regentschapsraden. In 1918 kwam bovendien de Volksraad tot stand; deze was aanvankelijk slechts adviserend, maar ontwikkelde zich weldra tot een echt parlement, waarin de Indonesiërs de helft van de zetels innamen. Dat de Volksraad te laat zou zijn ingesteld, is moeilijk vol te houden, gezien het feit dat de eerste organisatie van Indonesiërs, die als politieke partij kon gelden, pas in 1912 werd opgericht. Dat er toch een gevoel van achteruitzetting, soms van onderdrukking, onder de Indonesiërs bestond, had andere oorzaken. De "indianisatie", d.w.z. de benoeming van Indonesiërs tot hogere functies, ging bij het gouvernement te langzaam en bleef bij het bedrijfsleven zelfs geheel achterwege. Nuttige maatregelen van overheidswege werden niet zelden gevoeld als hinderlijke bemoeienis. Superioriteitsgevoel, waarvan menig Nederlander blijk gaf, werkte vaak frustrerend. De hoofdoorzaak der onlustgevoelens lag echter in het psychische vlak: de invloeden uit het Westen bestormden de Indonesiërs met een kanonnade van nieuwe indrukken, die zij moeilijk konden verwerken. Psychologen spreken van gestoorde aanpassing. Al deze gevoelens, veelal onderbewust, zijn door de oorlog en de Japanse bezetting naar boven gekomen.

B. *Het onderwijs*

De grief, dat te weinig onderwijs aan de inheemse bevolking werd gegeven, houdt geen rekening met de grote moeilijkheden waarvoor de Indische regering stond. Voordat schoolboekjes konden worden uitgegeven, moesten de talrijke talen van de archipel worden bestudeerd; de animo van de Indonesiërs voor het onderwijzersambt was niet groot; controle op de scholen was in het wijd verspreide eilandenrijk vaak ondoenlijk; de Indonesiërs zagen het nut van schoolonderwijs veelal niet in en hadden zelfs tegen meisjesonderwijs grote bezwaren; de snelle bevolkingstoename maakte het onmogelijk het analfabetisme in hoog tempo uit te roeien. Niettemin was in 1940 het resultaat bereikt, dat ongeveer 40% van de kinderen tussen 6 en 10 jaar schoolonderwijs genoot. Het middelbaar en het hoger onderwijs, op Nederlandse leest geschoeid, was voor menig Indonesiër te moeilijk en kon zich dus niet snel uitbreiden.

C. *Het economisch beleid*

Bij wijze van kritiek is gezegd, dat de inheemse bevolking arm is gebleven en dat haar initiatief in de koloniale tijd werd geknot; in dat verband wordt gewezen op de zgn. winstdrainage, het feit dat een belangrijk deel van de in Indië gemaakte winsten wegvloeiden naar Nederland en andere kapitaalverschaffende landen. Het tragische is geweest, dat de enorme bevolkingstoename remmend heeft gewerkt op alle maatregelen,

die het gouvernement ter verhoging van de volkswelvaart heeft genomen: irrigatie, landbouwvoorlichting, bevordering van de coöperatie, bestrijding van ziekten en plagen, instelling van het volkscredietwezen. Dat het initiatief van de inheemse bevolking zou zijn geremd door de overheersing van het Nederlandse element kan niet worden volgehouden: van de agrarische export was in 1937 nog slechts 54% afkomstig van westerse landbouwondernemingen, de overige 46! van bevolkingscultures. Wat de winstdrainage betreft, deze was het onvermijdelijke gevolg van het feit, dat veel buitenlands (vooral Nederlands) kapitaal in Indië was belegd. De gemiddelde ondernemingswinst heeft in de periode 1924–1939 6,7% van het kapitaal bedragen, waarvan nog een deel in het land zelf geïnvesteerd, een ander deel als belasting aan het gouvernement kwam. Wel kon worden gezegd, dat deze belasting hoger had moeten zijn.

D. Slotbeschouwing

Er was in de 20e eeuw in Nederlands Indië een gemengde maatschappij aan het groeien, waarin de diverse bevolkingsgroepen eendrachtig samenwerkten ondanks zekere spanningsverschijnselen; de Indonesiërs speelden daarin een steeds belangrijker wordende rol, staatkundig en economisch. De tweede wereldoorlog heeft aan dit groeiproces een abrupt einde gemaakt. Er bestaat dan ook niet voldoende reden om de "koloniale" periode als zodanig te verguizen.

Literatuur:

A.D.A. de Kat Angelino, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch Indië* (2 dln in 3 banden), 1929–1931, vooral deel 2.

G. Gonggrijp, *Schets ener economische geschiedenis van Indonesië*, 1957 (4)

H. Baudet en I.J. Brugmans, *Balans van beleid. Terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch Indië*.

G. van Schravendijk-Berlage, *Nederlands Indië onder voogdij*, 1971

DEKOLONISATIE IN ZUIDOOST-AZIE, MET NAME IN INDONESIE

Dr. E. Utrecht

Men heeft bepaalde leiders in de Derde Wereld zoals Sukarno in Indonesië, Kwame Nkrumah in Ghana en U Nu in Burma wel eens verweten dat zij meer aandacht besteedden aan politieke problemen — zij zouden hun respectieve staten 'politiek verziekt' hebben — dan aan economische, waardoor zij de economische stabiliteit en groei van hun landen ernstig hebben geschaad. Die kritiek wordt vooral geuit door degenen die geloven dat alleen het kapitalistische stelsel de problemen van de 'onderontwikkeling' in de Derde Wereld kan oplossen. Zij menen dat de politieke leiders in de Derde Wereld tot een meer 'zakelijke' aanpak van de problemen moeten komen en geen tijd en energie mogen verspillen aan het 'revolutionair veranderen van de bestaande sociale structuur' van het land, waarbij zij zich laten leiden door 'allerlei slechts chaos veroorzakende socialistische of communistische leuzen'. Die kritiek miskent echter het feit dat vaak juist de politieke structuur van een vrij-geworden kolonie, zoals die door de oude machthebbers is overgedragen aan de nieuwe bewindhebbers, de grootste belemmering vormt voor het op gang brengen van economische groei. Immers de oude machthebbers laten in de vroegere kolonie economische belangen achter (investerings, etc.) die zij gedurende minstens twee decennia nog beschermd willen zien. Daarom proberen zij, alvorens de kolonie te verlaten, de politieke macht over te dragen aan die inheemse leiders die bereid zijn om voor de vroegere machthebbers de door deze achtergelaten economische belangen zo lang mogelijk te behartigen. De oude machthebbers zijn wel bereid om politiek (en staatkundig) te dekoloniseren maar niet economisch en daarom creëren zij in de kolonie een groep van zogenaamd 'redelijke' (of 'gematigde') nationalist — in feite zijn deze hun handlangers — die na de overdracht van de soevereiniteit het moeten opnemen tegen de 'radikale' nationalist, diegenen die een *totale* dekolonisatie voorstaan.

Voor vele vroegere koloniale gebieden waren de gevolgen van een dergelijke 'tijdbom achterlatende' politiek lang van te voren te voorzien. In een land als de Kongo brak een bloedige burgeroorlog uit tussen de zogenaamd 'redelijke' nationalist, zoals Moise Tshombe, en de 'radikale', zoals Patrice Lumumba. Ook in andere vroegere koloniale gebieden ontbrandde direct na de overdracht van de soevereiniteit een geweldadige strijd om de politieke macht tussen de 'progressieve' of 'linkse' nationalist enerzijds en de 'redelijke' nationalist of 'handlangers' van de vroegere machthebbers anderzijds. De tweede groep werd gewoonlijk gesteund door de westerse kapitalistische wereld of organisaties zoals de Amerikaanse Central Intelligence Agency (CIA), terwijl de eerste in sommige landen daadwerkelijke en in andere slechts morele hulp ontving van het socialistische blok, de Sovjet Unie of de Chinese Volksrepubliek.

We zullen het proces van dekolonisatie nader toelichten aan de hand van de gebeurtenissen in Indonesië sinds 1945.

Indonesië

Het merendeel van de na de Tweede Wereldoorlog weer aan de macht gekomen Nederlandse politieke leiders weigerden de Indonesische Onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 te erkennen. De Nederlandsche economische belangen in Indonesië dienden eerst veilig gesteld te worden voordat men kon gaan denken aan een overdracht

van de souvereiniteit over Indonesië aan de Indonesiërs. De traditionele Nederlandse politiek van verdeel-en-heers verkreeg nieuwe gestalte: omdat het gebleken was dat de Republiek Indonesië op Java voldoende gezag had, werd in de gewesten buiten Java de vrees door Javanen te worden overheerst aangewakkerd; in die gewesten verrezen als paddestoelen uit de grond de Republiek vijandige 'deelstaten', en na twee koloniale oorlogen tegen de Republiek werd zij gedwongen de federale Republiek der Verenigde Staten van Indonesië, die haar in 1949 volledig ingekapseld had, te erkennen. Het was dan ook begrijpelijk dat zodra de Nederlanders hun hielen hadden gelicht de republikeinen met grote ijver aan de afbraak van die federale staatkundige structuur begonnen. Zij zagen in die structuur immers een basis voor het opzetten van neo-koloniale verhoudingen. Professor Enthoven schreef:

'De vorming van de deelstaten bracht immers mede een scheiding tussen "federalisten" en "republikeinen" ook in de eigen bevolking van iedere deelstaat. Republikeinen" ook in de eigen bevolking van iedere deelstaat. Republikeinen hebben de deelstaat-vorming leren haten als een taktiek der Nederlanders gericht tegen het nationalisme bij uitnemendheid, dat van de Republiek. Door de Republikeinse propaganda werd het "federalisme" steeds voorgesteld als niets anders dan Nederlandse verdeel-en-heers politiek, "balkanisering" van Indonesië . . . En niet alleen dat, objectief gezien is er ook nogal wat aan te merken op die deelstaat-organisatie in meer dan één deelstaat . . . Een aantal *topzware, veel te dure* organisaties, waarvoor de geschikte krachten vaak ook nog ontbraken. Het is niet enkel republikeins sentiment wat zich tegen deze constructie keert. Ook objectief gezien is er nogal wat aan te voeren voor het versoberen van de gehele structuur en het gemakkelijkst is dat wellicht nog door te voeren door de ontbinding van een aantal deelstaten" (*Indonesië*, III (1949-1950), p. 439).

Het oprollen van de deelstaat Oost-Indonesië ging gepaard met een opstand in Makassar (de affaire-Andi Azis) en het zenden van militaire expedities naar de Molukken waar in April 1950 een 'Republiek der Zuid-Molukken' was uitgeroepen. Het probleem van de Ambonezen in Nederland vormt een erfenis van de door de Nederlanders tussen 1946 en 1950 in Indonesië gevoerde politiek van verdeel-en-heers die tot doel had de Republiek Indonesië op Java te vernietigen.

Was met het herstel van de unitaristische Republiek Indonesië op 17 augustus 1950 de politieke dekolonisatie voltooid, de economische moest nog beginnen. Alhoewel zij voortdurend onder druk van linkse groeperingen stond, die de nationalisatie van alle vreemde eigendommen in Indonesië eisten, had de Indonesische regering, die anderzijds ook onder invloed stond van de opkomende Indonesische bourgeoisie en anti-communistische legerleiders, economische dekolonisatie niet op het programma staan. De inbeslagname van de Nederlandse eigendommen op 3 december 1957 — de eerste werkelijke stap naar economische dekolonisatie — geschiedde dan ook geheel onvoorbereid. Sukarno en de andere Indonesische leiders hadden de Nederlandse regering onder bedreiging van 'nationalisatie' willen dwingen om over de overdracht van West-Irian te onderhandelen, maar niet gewent dat er werkelijke overname van de Nederlandse eigendommen zou plaatsvinden. Vóór de zitting van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in november 1957 had Sukarno gedreigd met 'nationalisatie van alle Nederlandse eigendommen in Indonesië' indien de Nederlandse regering bleef weigeren om over de overdracht van West-Irian te onderhandelen. Toen de vereiste tweederde meerderheid in de Algemene Vergadering om Nederland aan de conferentietafel te krijgen niet bereikt was, liep de zaak uit de hand. Zonder de regering van te voren te hebben medegedeeld, gingen nationalistische arbeiders, later gevolgd door hun communistische collegas, Nederlandse gebouwen, bedrijven en andere eigendommen bezetten en in beslag

nemen. Het bleek overduidelijk dat de regering, inclusief Sukarno, niet op de inbeslagname was voorbereid. Men had niet aan de consequenties van de dreigementen gedacht.

Om te voorkomen dat de vroegere Nederlandse bedrijven 'in communistische handen zouden vallen', grepen de militairen in. De leiding van de meeste van de vroegere Nederlandse ondernemingen kwam in handen van militairen. Voor de Indonesische legercommandant, general Nasution, boden de vroegere Nederlandse bedrijven zelfs de door hem gezochte nieuwe werkgelegenheid voor de uit het leger af te vloeien militairen wegens militaire ongeschiktheid of pensioen. Er ontstond een nieuwe élite, de militaire bedrijfsleiders van de vroegere Nederlandse ondernemingen. Deze inmenging in het economische leven hebben de militairen niet meer losgelaten. Zij zijn later zelfs regeringsposten gaan bezetten die tot taak hebben de economie van het land te regelen.

Maar onkunde van de nieuwe bedrijfsleiders en mateloze corruptie veroorzaakten wanbeheer en scherpe conflicten met de arbeiders. De invloed van de communisten steeg ondanks alle maatregelen van de lokale militaire autoriteiten om de vakbonden zoveel mogelijk aan banden te leggen. In 1962 waren de vroegere Nederlandse ondernemingen voor meer dan tweederde geruïneerd door het wanbeheer van de militaire bedrijfsleiders en de corruptie. Er was nagenoeg geen voordeel meer te halen uit de overgenomen ondernemingen. Daarnaast was met de inbeslagname van de Nederlandse ondernemingen, die hoofdzakelijk voor de export produceerden, Indonesië ook een deel van de (kapitalistische) markt in het buitenland waarheen de produkten geëxporteerd werden, kwijt geraakt. Het zoeken van nieuwe markten en de onervarenheid in de internationale handel brachten Indonesië's economie gevoelige klappen toe. Had Sukarno jaren van te voren een goed uitgedacht dekolonisatie-plan opgesteld en niet alles aan het toeval overgelaten, dan zou de economische dekolonisatie van 1957-58 voordelen voor het eigen land hebben opgeleverd.

Een tweede golf van nationalisatie overspoelde het land in 1963-64 gedurende de confrontatie (*konfrontasi*) met het 'neo-koloniale projekt' Maleisië dat volgens de Indonesiërs ontworpen was door de Engelsen: de inbeslagname van de Britse ondernemingen en andere eigendommen. Maar ook deze inbeslagname geschiedde in het wilde weg. En ook nu was er geen voordeel te behalen omdat over de vroegere Britse eigendommen een wellicht nog groter wanbeheer werd gevoerd. Bovendien was het plosteling wegvallen van Singapore als exportmarkt een onherstelbaar verlies. De confrontatie met Maleisië liep tenslotte uit op een economische chaos die de binnenlandse conflicten verscherpte. In 1965 bedroeg het inflatiecijfer, tengevolge van *konfrontasi*, 350-400 pct.

De pogingen van de linkse groeperingen om de Amerikaanse eigendommen, in het bijzonder de oliebedrijven op Sumatra, genationaliseerd te krijgen, mislukten. Sukarno durfde de gevoen van een dekolonisatie met betrekking tot deze eigendommen nog niet aan.

In Indonesië is de economische dekolonisatie een mislukking geworden omdat zij niet volgens een van te voren goed uitgebalanceerd plan is uitgevoerd. Het werd de Indonesische regering echter onmogelijk gemaakt een dergelijk plan op te stellen. De groter wordende groep van Islamitische handelaren en kleine ondernemers, die in een steeds scherper wordende concurrentiestrijd met de Chinese handelaren en ondernemers gewikkeld waren, hoopten middels een de Chinezen discriminerende economische politiek en nauwere betrekkingen met de westerse bedrijven hun concurrenten uit de weg

te ruimen. Bepaalde legerleiders waren van mening dat een aanval op de vreemde eigendommen slechts in het voordeel van hun aartsvijanden, de communisten, zou werken. Vooral de Amerikaanse ondernemingen hebben zij met hand en tand verdedigd tegen inbeslagname. En in feite was er bij Sukarno, ondanks zijn aanwakkeren van nationale sentimenten die zich ook richtten tegen de buitenlandse ondernemingen, altijd een gevoel van onzekerheid geweest over de gevolgen van een nationalisatie of confiscatie van die ondernemingen. Net zoals oud-premier Sutan Sjahrir, één van de tegenstanders van de 'Geleide Democratie' (1959-66), realiseerde Sukarno zich dat 'Indonesië nu eenmaal in de Amerikaanse-Britse machtssfeer ligt'.

Om economisch te kunnen dekoloniseren had men in Indonesië vooraf veranderingen in de politieke en sociale structuur moeten doorvoeren. De linkse groeperingen waren daartoe nog niet in staat.

Literatuur

- A. Alberts, *Het einde van een verhouding: Indonesië en Nederland tussen 1945 en 1963*, 1968 (Nauta reeks).
- Herbert Feith, *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia*, 1962.
- Pierre Jalée, *Kapitalisme, socialisme, en de Derde Wereld*, 1970.
- J.M. Pluvier, *Confrontations: A Study in Indonesian Politics*, 1965, en *Kolonisatie en dekolonisatie in Azië en Afrika*, 1967 (Cahiers voor geschiedenis).
- Jean-Paul Sartre, *Kolonialisme en neo-kolonialisme*, 1968.
- A. A. Schiller, *The Formation of Federal Indonesia, 1945-1949*, 1955.
- C. Smit, *De liquidatie van een imperium: Nederland en Indonesië 1945-1962*, 1962.
- E.P.M. Tervooren, *Statenopvolging en de financiële verplichtingen van Indonesië*, 1957.
- E. Utrecht, *Soekarno-Soeharto*, 1790 (Sjaloom).
- W.F. Wertheim, *Indonesian Society in Transition*, 1959.

METHODEN VAN KABINETSFORMATIE IN NEDERLAND

Mr. A. Stempels

De Grondwet biedt weinig of geen rechtstreekse aanknopingspunten voor een methode van kabinetsformatie. Wel biedt zij rechtstreekse aanwijzingen voor beantwoording van de vraag of in Nederland een meer monistisch dan wel een meer dualistisch stelsel geldt.

Monisme (waarbij regering en volksvertegenwoordiging in elkaars verlengde liggen) komt nergens in alle zuiverheid voor; evenmin dualisme (waarbij regering en volksvertegenwoordiging twee machten naast elkaar zijn). Overwegend monistisch is het Zwitserse stelsel: de volksvertegenwoordiging is er primair; de regering is er van afgeleid. Formeel doet dezelfde figuur zich voor in de Sovjet-Unie. Overwegend dualistisch zijn constitutionele monarchieën, omdat daar sprake is van koninklijke macht met eigen bron (godsdienschtig, wijsgerig of historisch gefundeerd) en een parlementaire macht die het volk als bron heeft; zo is het in het Verenigd Koninkrijk, de Skandinavische monarchieën en Nederland (België vormt onder de Westeuropese monarchieën een uitzondering; volgens de Belgische grondwet is alle macht in de staat afkomstig van het volk; vandaar de titel "Koning der Belgen"). Republieken als de Italiaanse en de West-Duitse en de pregaullistische Franse zijn qua structuur geïnspireerd op de dualistische monarchieën; het verschil is dat in deze republieken de grondwet constituerend is voor de presidentiële macht, terwijl in de monarchieën de Koninklijke macht door de grondwet wordt erkend en gesanctioneerd.

De tegenstelling dualisme — monisme kan in tweeërlei opzicht worden onderkend: t.a.v. de totstandkoming van het kabinet en t.a.v. het functioneren van het stelsel.

Fundamenteel voor de totstandkoming van het kabinet is in Nederland het dualistische artikel 86 van de Grondwet: "De Koning stelt ministeriële departementen in, benoemt er de hoofden van en ontslaat hen naar welgevallen". "Naar welgevallen" slaat allen op het ontslag. Deze woorden zijn, aldus Oud, niets anders dan een "frase". In feite geschiedt benoeming en ontslag op grondslag van de machtsverhoudingen in het parlement. De functie van art. 86 is: het aanduiden van de autoriteit bij welke benoeming en ontslag van ministers berust.

De politieke verantwoordelijkheid voor benoeming en ontslag berust bij de minister die het desbetreffende besluit heeft gecontrasigneerd. Deze verantwoordelijkheid is puur formeel t.a.v. het contrasign van de benoeming van de minister-president, maar het afleggen van verantwoording voor het parlement geschiedt uiteraard alleen door de benoemde. De aanwijzing van een formateur wordt niet gecontrasigneerd; politiek verantwoordelijk voor de aanwijzing is degene die een aanwijzing aanvaardt. Deze verantwoordelijkheid kan niet worden gerealiseerd in het geval van een falende formateur. De Nederlandse methode van formatie, waarover de Grondwet zwijgt, is in beginsel als volgt: het staatshoofd raadpleegt "adviseurs" en wijst vervolgens een formateur aan. De slagende formateur stelt een kabinet samen en presenteert dit aan de Tweede Kamer. Doet de Kamer als zodanig (dus in meerderheid) geen uitspraak, dan kan het kabinet verder functioneren. Doet de Kamer een afkeurende uitspraak, dan is een crisis ontstaan. Deze is al naar omstandigheden op te lossen door Kamerontbinding en verkiezingen, gevolgd door een nieuwe formatie, of door rechtstreeks een nieuwe formatie. Een vertrouwensvotum van de Kamer past niet in het Nederlandse stelsel.

De Kamer heeft dus geen constituerende functie t.a.v. het kabinet, zoals wel het geval is

onder grondwetten die een investituur voorschrijven. Dit laatste is het geval in Italië en het pregaulistische Frankrijk. In zoverre is de Nederlandse formatiemethode zeer dualistisch, geheel in overeenstemming met de tekst van artikel 86 van de Grondwet. Maar wel zijn in de loop der decennia de Kamerfracties in toenemende mate bij de formatie betrokken geraakt.

De door het staatshoofd geraadpleegde "adviseurs" waren aanvankelijk alleen de vice-voorzitter van de Raad van State en de voorzitters van Eerste en Tweede Kamer. Het systeem van raadpleging is verder ontwikkeld door Koningin-Regentes Emma en Koningin Wilhelmina; een ontwikkeling die is voortgezet onder Koningin Juliana. De raadpleging werd uitgebreid tot de voornaamste fractievoorzitters; in de jaren na de Tweede Wereldoorlog werd het gebruik alle fractievoorzitters (zelfs de leden van de éénmans-fracties) te horen.

In 1951 is voor het eerst na de gebruikelijke raadplegingen een informateur aangewezen, iemand die moest onderzoeken wat voor kabinet mogelijk kon worden geacht. Eigenlijk is de aanwijzing van een informateur een voortzetting van de gebruikelijke raadplegingen.

De formateur, eenmaal aan het werk, pleegt met fractievoorzitters te overleggen; wanneer hem duidelijk is, welke fracties gezamenlijk een basis voor een kabinet zouden kunnen vormen, gaat de formateur, meestal in nauw overleg met de voorzitters van de fracties, een programma uitwerken en ministers zoeken. De voorzitters van de fracties nemen aan dit werk deel, overleg plegend met hun achterban. Zo ontstaat een toestand, waarin een meerderheid van de Tweede Kamer zich met de formatie bemoeit. Hoe intensiever het overleg met de fractievoorzitters is, des te meer neigt de formatiemethode in een monistische richting. Tegen deze ontwikkeling is wel aangevoerd, dat op die wijze het parlement zijn zelfstandigheid verliest (Duynstee); als voordeel wordt wel aangevoerd, dat op die wijze de levensvatbaarheid van het kabinet en de mogelijkheid van constructieve samenwerking tussen regering en parlement worden vergroot (bijv. Romme).

Naar gelang van de intensiteit van de bemoeiing van parlementaire groeperingen met de formatie onderscheidt Lammers vier soorten kabinetten:

sterk parlementaire kabinetten, waarbij de bemoeiingen van groeperingen die tezamen een meerderheid vormen, zeer diepgaand is geweest (bijv. Beel 1946), Romme 1951);

zwak parlementaire kabinetten, waarbij de parlementaire bemoeiing globaal is geweest (bijv. van Schaik-Drees 1948);

extra-parlementaire kabinetten, waarbij van parlementaire bemoeiing geen sprake was bij ontstentenis van een parlement (Gerbrandy 1940 en 1945, Schermerhorn 1945);

Koninklijke waarvoor het niet mogelijk was een parlementaire meerderheid als basis te vinden (bijv. Cort van der Linden 1913).

Er is een neiging, bij de aanwijzing van een formateur, resp. een minister-president, een toenemende invloed van het volk of zijn vertegenwoordiging werkzaam te doen zijn. Zonder grondwetswijziging is het de Tweede Kamer mogelijk, een na een openbaar debat door de Kamer gekozen persoon als formateur aan te bevelen. Deze methode wilde de Kamer in 1971 toepassen, zulks ter uitvoering van een enige tijd tevoren aangenomen motie-Kolfschoten. Een openbaar debat is meer dan wat in de Duitse Bondsrepubliek krachtens de Duitse grondwet geschiedt: daar kiest de Bondsdag de kandidaat-Bondskanselier (ter benoeming voor te dragen aan de Bondsresident) zonder voorafgaand openbaar debat. In 1971 heeft de methode van de motie-Kolfschoten niet gewerkt: na een debat werd tenslotte door de minderheid gebleven combinatie van partijen die

een stembusaccord hadden aangegaan, een kandidaat-formateur voorgesteld, die bij stemming geen meerderheid haalde. Van de andere zijde werd geen kandidaat voorgesteld. Na deze ervaring is de "klassieke" methode van raadpleging, aanwijzing van een informateur, vervolgens van een formateur weer gevolgd.

Voor twee andere wel bepleite methoden zou grondwetswijziging nodig zijn: aanwijzing van een minister-president door de kiezers of aanwijzing door de Tweede Kamer. Het zou onjuist zijn, laatstbedoelde methode te beschouwen als een klein stapje terug nadat eerst aanwijzing door de kiezers was verlangd. Aanwijzing door de Kamer zou zeer sterk monistisch zijn (een constitutieve rol van de volksvertegenwoordiging bij de vorming van het kabinet), terwijl aanwijzing door de kiezers het dualisme tussen regering en parlement niet zou behoeven aan te tasten. Zo is althans de situatie onder een meer-partijenstelsel; bij een tweepartijenstelsel kan de waardering anders zijn.

Literatuur

Algemeen:

P.J. Oud. *Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden* (in het bijzonder deel I, hfdst. IV).

G.J. Lammers, *De Kroon en de Kabinetsformatie* (Vermande Zonen, IJmuiden, 1952)

Voor liefhebbers van gedetailleerde formatiegeschiedenis:

F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetsformatie 1946—1965* (Kluwer, Deventer, 1966).

J.A.H. Verhagen, *De totstandkoming van het eerste ministerie Ruijs de Beerenbrouck* (Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1952).

Een aardig overzicht van methoden in drie verbonden landen:

André Mast, *Les pays du Benelux* (R. Pichon et R. Durand-Auzias, Paris, 1960).

Een overzicht van de zes landen der Europese gemeenschap:

A. Stempels, *3 monarchieën en 3 republieken in één gemeenschap* (bijlage Ia bij Reflector, aug. 1971, Keesing, Amsterdam)

Vergeet nooit de onmisbare tekstuitgave:

De Grondwet 1963, met aantekening der gelijksoortige bepalingen van vroegere tijd bij elk artikel (geldende tekst rood, oude teksten, sinds 1814, zwart) (Tjeenk Willink, Zwolle).

ALGEMEEN

REVOLUTIE, IDEEAAL EN VERWACHTING

Dr. D.J. Roorda

Revolutie is geschikt als "onderwerp" voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, en het boekje van Leih kan daarbij goede diensten bewijzen. Toch gaat hij wat sterk uit van "ideaal en verwachting", m.a.w. de ideeëngeschiedenis krijgt een sterk accent. De sociale geschiedenis kan misschien wat tegenwicht geven. Ook heeft in het boekje de verandering van het begrip revolutie sinds de achttiende eeuw een wat te sterke klemtoon gekregen. Er waren meer vormveranderingen in het revolutieverschijnsel, maar zelfs tezamen waren ze niet zo belangrijk dat het wezen van de zaak er essentieel bij veranderde. Ook voor het eind van het Ancien Regime vonden er revoluties plaats die, zelfs als ze zich, zoals toen gebruikelijk, op het verleden beriepen, wezenlijke verandering in de zin van modernisering brachten. Leih beroept zich, om de toenemende "maakbaarheid" van de revolutie te onderstrepen, onder meer op de Russische oktober-revolutie. Zeker werd die met voorbedachte rade op touw gezet. Maar men kan er ook een onderdeel in zien van één grote revolutiecyclus, de Russische Revolutie, die spontaan begon. Lenin werd immers door het uitbreken van de februarirevolutie verrast. Van zulke grote cycli gaat ook Crane Brinton uit. Die heeft met zijn "Anatomy of Revolution" nogal wat invloed uitgeoefend, ook op Nederlandse historici. En de pogingen van een aantal sociologen en politicologen om Brinton ver voorbij te streven mag men als mislukt beschouwen. In het gunstigste geval heeft men ook van die wetenschappen uit Brintons gedachten ondersteund of ze van terzijde verbeterd en aangevuld.

Literatuur

Naast het boekje van Leih en de daar genoemde literatuur zijn voor de docent ook de volgende titels van belang:

- A. Hatto, "Revolution, an enquiry into the usefulness . . .", *Mind* LVIII, 1949, p. 232.
P. Zagorin, *The Court and the Country*, London 1969, p. 1-19.
L. Stone, "Theories of revolution", *World Politics* XVIII.1.1966, p. 159-176.
J.H. Meisel, *Counterrevolution; How revolutions die*. New York 1966.
B. Porchnew, *Les soulèvements en France de 1623 à 1648*, Paris, SEVPEN 1963; voorts de besprekingen hierover in *English Hist. Review* 81.1966, p. 565-572 en *T.v.G.* 1965, p. 52.
J.G. van Dillen, "Overeenkomst en verschil tussen de Franse en de Russische revolutie", in *T.v.G.* 1953 en in *Mensen en Achtergronden*, Groningen 1964, p. 310-336.
H.A. Enno van Gelder, "De Nederlandse Staten en het Engelse Parlement in verzet tegen vorstenmacht en gevestigde kerk", *Meded. Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, klasse der letteren*, Jaarg. XXII nr. 5, Brussel 1960, en de bespreking hiervan door E.H. Kossmann in *T.v.G.* 75.3.1962, p. 382-385.
E.H. Kossmann, "Engelse en Franse opstandigheid in de zeventiende eeuw", *T.v.G.* 69.1.1956.
Dr. P.J.A. ter Hoeven, *Charisma en de politieke vernieuwing*, Samsom, Alfen 1971.
D. Willer en G.K. Zollschan, "Prolegomenon to a theory of revolutions", *Explorations in social change* 1963, p. 125-151.
J.C. Davies, "Toward a theory of revolution", *Am. Sociological Review* 27.1.1962, p. 5-19.
C.E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la Révolution*, Paris 1944.
P. Amman, "Revolution, a redefinition", *Pol. Science Quarterly* 77.1.1962, p. 36-53.
J. Baechler, *Les phénomènes révolutionnaires*, P.U.F., Paris 1970.

REVOLUTIES; EEN METHODOLOGISCHE TERREINVERKENNING

Drs. H. van Dijk

I *De aanpak*

Een van de problemen die bij de bestudering van het onderwerp *Revoluties* naar voren komen, is de vraag op welke wijze dit onderwerp wetenschappelijk aangepakt moet worden. Deze vraag is vooral belangrijk omdat de laatste tijd nogal eens wordt geopteerd voor een geheel nieuwe wetenschap — de staseologie — met als object het interne conflict (Johnson, Baechler). Voor het beantwoorden van deze vraag komen we terecht in het grensvlak tussen de geschiedenis en de sociologie.

Het oude begrippenpaar nomothetisch-ideografisch blijkt zowel wetenschapsfilosofisch als pragmatisch niet meer houdbaar (Popper, Lipset, Braudel). Juist de economische en de sociale geschiedenis hebben ontdekt dat vergelijken in de tijd — mits met de nodige voorzichtigheid toegepast — tot de mogelijkheden behoort. Om de sociale verschijnselen uit het verleden te analyseren beschikt de historicus over drie hulpmiddelen: de generalisatie, de kwantifikatie en de comparatieve methode. Over de verschillende aspecten van deze hulpmiddelen bestaat vrij uitvoerige literatuur (Slicher van Bath, Gottschalk). Bij de bestudering van revoluties kunnen vooral de generalisatie en de comparatieve methode van belang zijn, hoewel ook de kwantifikatie een rol kan spelen (Labrousse, Daviescurve).

II *De sociologische literatuur*

Van oorsprong is er een grote belangstelling van de kant van de sociologie voor het onderwerp *Revoluties* (Goddijn e.a.). Toch is de literatuur kwantitatief en kwalitatief niet overweldigend. Naast die onderwerpen waarin revoluties zijdelings ter sprake kwamen (elitetheorie), besteedde de oudere sociologie vooral aandacht aan de oorzaken (Geiger) of aan het proces (Sorokin). Het hedendaagse structureel-functionalisme laat door allerlei oorzaken het verschijnsel vrijwel buiten beschouwing. De meeste literatuur komt momenteel vooral van de zijde der politicologen (Meisel) of van de conflictsociologen (Willer en Zollschan).

Literatuur

- J. Baechler, *Les Phénomènes Révolutionnaires*. 1970 (P.U.F.)
S.M. Lipset, R. Hofstadter (ed.), *Sociology and history: Methods*. 1968.
H.P.M. Goddijn e.a., *Geschiedenis van de sociologie*. 1971.
B.H. Slicher van Bath, *Theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis*, in: A.A.G. Bijdragen 14.
L. Gottschalk e.a., *Generalization in the writing of history*, 1963.
L. Stone, *Theories of Revolutions*, in: *World Politics*, 1966.
F. Braudel, *Ecrits sur l'Histoire*. 1969.
L.P. Edwards, *The Natural History of Revolution*. 1927.
Th. Geiger, *Die Masse und ihre Aktion; Ein Beitrag zur Soziologie der Revolutionen*, 1927.
W.J. Goode, *Mobilität und Revolution*, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 18 (1966).
Ch. Johnson, *Revolution and the social system*, 1964.
D. Willer, G.K. Zollschan, *Prolegomena to a theory of Revolution*, in: *Explorations in social change*, 1963.
G. Teitler, *Toepassing van geweld*, 1972.

HET SOCIALE VRAAGSTUK IN DE NEGENTIENDE EEUW

Dr. J. Verseput

Dit boekje komt in aanmerking voor een behandeling in de klas. De docent zal echter veel moeten begeleiden. Bovendien moet hij zich ervan bewust zijn, dat de titel misleidend is, want de inhoud is meer een geschiedenis van de socialistische stromingen dan een behandeling van het sociale vraagstuk.

De inleider moet een keuze doen. Hij meent, dat de behandeling van het sociale vraagstuk in de negentiende eeuw in Nederland de voorkeur geniet.

De eerste helft der negentiende eeuw is een voorbeeld van het vroeg-kapitalisme (weinig reclame, betaling van investeringen uit de gemaakte winst, produktie op bestelling, kleine bedrijven met een patriarchale verhouding tussen werkgever en werknemer, weinig machines).

Oorzaken van de geringe mechanisatie zijn o.m. de vasthoudendheid der ondernemers, afwezigheid van kolenmijnen, dure en moeilijke aanvoer van steenkolen uit het buitenland, hoge kolenprijzen als gevolg van accijnzen (in 1863 opgeheven), dure aankoop van machines in het buitenland als gevolg van hoge invoerrechten (6% van de waarde, in 1862 1%), ontbreken van technisch geschoold personeel, waardoor buitenlanders moeten steunen (1863 Polytechnische School in Delft), gebrek aan kapitaal (credietbanken komen langzamerhand tot stand: 1861 Twentsche Bankvereniging, 1863 Rotterdamsche Bank).

In de zestiger jaren begint de situatie te veranderen. Er ontstaan meer fabrieken. De ondernemers betalen de uitbreiding der ondernemingen met geleend geld, men gaat voor de markt werken, dus moet er meer reclame worden gemaakt. Het afzetgebied wordt vergroot door het in dienst komen van grotere schepen, de aanleg van kanalen, o.a. Suezkanaal (1869), maar ook door de aanleg van spoorwegen, waardoor een spoorwegnet wordt opgebouwd. Door de agrarische wet is ook Nederlands-Oost-Indië in de belangstelling gekomen.

Het gebruik der steenkolen werkt centraliserend op de vestiging van de industrie. Sommige gebieden verliezen fabrieken, maar andere streken krijgen meer betekenis. Gevolg hiervan is: de trek naar de stad, zowel naar de industriesteden als naar de havensteden, die in die dagen ook betere verbindingen met zee hebben gekregen. Deze trek naar de stad zal steeds groter worden, wanneer op het platteland moeilijkheden ontstaan. Deze zijn soms het gevolg van het wegvallen van produkten, zoals de meekrap, maar ook wel van de aanvoer van graan uit overzeesegebieden. Ook zullen de kunstmest en de mechanisatie een rol gaan spelen.

De arbeidstijden waren lang, terwijl de verdiensten laag waren. De lage lonen konden zich handhaven, omdat diakonieën en armbesturen de tekorten aanvulden. De werknemers hadden het slecht. De voeding liet veel te wensen over en de huisvesting was vaak erbarmelijk.

Na het invoeren van de gasverlichting werd ook de nachtarbeid ingevoerd. Door de mechanisatie konden vrouwen en kinderen gebruikt worden. Opvallend is, dat de vrouw na haar huwelijk in het algemeen de fabriek vaarwel zei. Voor kinderen, die in de huisindustrie waren opgegroeid was de fabriek vaak nog een vooruitgang.

Er heerste echter weinig ontevredenheid. De mensen berustten in dit aardse bestaan.

Daarnaast was de indeling der standen door God geordineerd en moest men zich er bij neerleggen, dat wie voor een dubbeltje was geboren nooit een kwartje kon worden.

De gegoeden legden zich bij deze toestanden neer. Velen waren nog dankbaar, dat zij nog barmhartigheid konden bewijzen. In de kunsten werd de slovende werkman niet opgemerkt. Men romantiseerde de klassen verschillen.

Tegen deze opvattingen ontstaat langzamerhand verzet en in dezelfde periode, die zo juist werd genoemd, komt dit verzet sterker naar voren. De naaste wordt ontdekt, terwijl men ook meer oog kreeg voor de arbeider als producent. In jong-liberale kringen komt de gedachte aan sociale wetgeving op en eindelijk zal in 1874 het kinderwetje van Van Houten in het staatsblad verschijnen. Het zal nog vele jaren duren voordat verdere sociale beschermingswetten van kracht worden en wij hebben reeds de twintigste eeuw bereikt voor de eerste verzekeringswet, de ongevallenwet, van kracht wordt.

De oude vakverenigingen, die eer voor vermaak dan voor arbeidersaangelegenheden dienden, kunnen tot ontwikkeling komen, wanneer de gewraakte artikelen uit het Code Pénal betreffende de coalitie geschrapt zijn. De afschaffing van het dagbladzegel maakt het ontstaan van een arbeiderspers mogelijk. Aanvankelijk wilde men alles voor de arbeiders doen, maar weldra ontstond de gedachte, dat de arbeiders zelf voor hun belangen dienden op te komen. Sommigen wensten herstel der oude gilden, maar anderen wilden organisaties, waarvan alleen de werknemers lid zouden zijn. Dit laatste werd vooral gepropageerd door de socialisten, die de klassenstrijd in het geding hadden gebracht. Voormannen van die richting hadden vaak hun vooropleiding genoten bij de Dageraad. Deze organisatie was eerst een min of meer religieuze groepering geweest, die God in de natuur wilde vinden, maar later, onder invloed van Multatuli, de evolutieleer en de verdere gevolgen van het positivisme, was deze organisatie atheïstisch geworden.

In 1871 werd het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond als besturenbond opgericht. Deze groep stond sterk onder invloed van de Jong-liberalen. In 1876 ontstond een afsplitsing. Het Verbond had zich ingezet voor de in behandeling zijnde schoolwet, die voor het bijzonder onderwijs fnuikend werd geacht. Klaas Kater richtte daarom op het Nederlandsch Werklieden Verbond Patrimonium. In 1878 volgde wederom een afscheiding van socialisten onder leiding van Ansing. Het Amsterdamse voorbeeld werd in andere steden gevolgd en uit een fusie ontstond in 1881 uit de Sociaal Democratische Vereeniging de Sociaal Democratische Bond.

Het is Gerhard, die de band tussen socialisten en Dageraad doorsnijdt. De Dageraadsmensen hoopten de mens te kunnen veranderen en daardoor een betere samenleving te kunnen opbouwen, terwijl de socialisten hun hoop hadden gevestigd op de omvorming van de maatschappij, waarna de mens zou veranderen.

Het A.N.W.V. verloor steeds meer leden, terwijl de andere groepen meer leden kregen.

Patrimonium kwam onder invloed van Kuyper, die weinig wilde weten van sociale wetgeving, omdat daardoor de arbeider zijn verantwoordelijkheidsgevoel zou kunnen verliezen en de staat zich op dat terrein niet mocht bewegen, waarbij souvereiniteit in eigen kring een rol speelde. Hij hoopte de sociale wantoestanden te kunnen oplossen door kerstening der gezinnen. De overheid mocht slechts aanvullend optreden.

In Rooms-Katholieke kringen streed men met hetzelfde probleem. De school van Angers verkondigde een soortgelijk standpunt als Kuyper, maar die van Luik wilde alles regelen per wet. Het was Leo XIII, die in 1891 de oplossing bracht in *Rerum Novarum*, waarbij hij zich enigszins aansloot bij de opvattingen van Kuyper, zoals die door hem op het Sociaal Congres te Amsterdam van hetzelfde jaar waren uiteengezet.

Men kwam daardoor tot een algemeen Christelijke werklieden bond Unitas in Twente, die

echter in onze eeuw op last van de bisschoppen door Rooms-katholieke arbeiders moest worden verlaten.

De socialisten stonden sterk onder invloed van Domela, die meer en meer de anarchistische richting uitging. Een samengaan met de andere vakverbonden in het Nationaal Arbeidssecretariaat in 1892 werd door de anderen afgewezen.

De socialisten zagen de sociale wetgeving als een lapmiddel en een poging om de klassenstrijd onmogelijk te maken. Vooral na de afsplitsing van de S.D.A.P. in 1894 werd als strijdpunt naar voren gebracht het algemeen kiesrecht. Daarnaast kwam de strijd voor achturige arbeidsdag.

Literatuur

Er bestaat veel literatuur over dit onderwerp. Enkele werken uit de laatste jaren wil ik hierbij noemen:

I.J. Brugmans, *Stapvoets voorwaarts*, Fibula, Bussum 1970.

J.H.G. de Graaf, *Moordrecht in touw*, Bloemendaal 1970.

J.A. de Jong, *De industrialisatie in Nederland 1850-1914*, 1968.

P. de Rooy, *Een revolutie, die voorbijging*, Fibula, Bussum 1971.

J.C. Vleggeert, *Kinderarbeid in de 19e eeuw*, Fibula, Bussum 1967.

H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland 1878-1895*, 1972.

T. van Wal, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid, een kwart eeuw arbeidersbeweging in Friesland 1870-1895*, Leiden 1972.

KEYNES EN DE ECONOMISCHE CRISIS VAN DE DERTIGER JAREN

Drs. G.J. Meijer

Door de crisis van de dertiger jaren werd de klassieke economie overvallen door een situatie, die ze voor onmogelijk had gehouden: een langdurige, diepe depressie, die haast een permanent karakter leek te hebben. Het herstel, dat volgens hun theorie automatisch moest komen, bleef uit. Het geloof in de theorie was echter zo sterk, dat men de theorie niet of nauwelijks discutabel stelde, maar de oorzaak van haar "falen" zocht in maatschappelijke ontwikkelingen die afweken van haar model. In het optreden van de vakbeweging, de monopolisten en de overheid werd de verklaring gezocht voor het uitblijven van het herstel. Als de maatschappij maar weer ingericht zou worden volgens de klassieke uitgangspunten, d.w.z. overheidsonthouding en herstel van de volkomen concurrentie, dan zou het leed spoedig geleden zijn.

De theorie van Keynes sluit in ieder geval beter aan bij de maatschappelijke realiteit. Zo erkent Keynes het bestaansrecht van de vakbeweging, ook haar recht om te strijden voor een hoger loon. Maar ook economisch komt hij met een nieuwe aanpak. In plaats van de micro-economie krijgt bij hem de macro-economie de meeste aandacht. Hij gaat uit van getotaliseerde economische variabelen, zoals de totale consumptie, de totale besparingen, de totale investeringen, de nationale produktie en het nationale inkomen. De economische kringloop geeft een inzicht in de algehele interdependentie van deze variabelen. (Tijdens het college is het kringloopmodel voor een gesloten economie besproken, eerst zonder, later met overheidsoptreden.) In deze kringloop kunnen nu, anders dan de klassieken veronderstelden, ernstige storingen optreden. Als de investeringen achterblijven bij de besparingen zal de effectieve vraag, de vraag naar consumptie- en investeringsgoederen, een gedeelte van de productiecapaciteit ongebruikt laten en er zal werkloosheid ontstaan. Deze conjuncturele werkloosheid (die wel onderscheiden moet worden van structurele werkloosheid) kan nu worden bestreden door overheidsmaatregelen, die de effectieve vraag weer vergroten. Zo is uitvoering van grote openbare werken een middel om die effectieve vraag weer te vergroten. De financiering van die werken mag echter niet uit lopende belastingen geschieden, want dan kunnen de consumenten weer minder besteden. De overheid moet daarom volgens Keynes werken met een begrotingstekort.

Het hierboven genoemde gevaar van verstoring van de kringloop doordat de investeringen achterblijven bij de besparingen wordt volgens Keynes groter in een rijker wordende gemeenschap. De consumenten hebben n.l. de neiging van de toeneming van het inkomen een steeds geringer deel van dit inkomen consumptief te besteden, zodat de besparingen relatief toenemen. Het is de vraag of er tegenover deze toenemende besparingen wel toenemende investeringskansen voor de ondernemers bestaan. Voor een rijker wordende gemeenschap zal het dus steeds moeilijker zijn om volledige werkgelegenheid te bewaren, tenzij de overheid zich blijvend met het economisch leven bemoeit, en door haar uitgaven de effectieve vraag op het voor volledige werkgelegenheid noodzakelijke niveau te handhaven. Deze conclusie staat wel zeer ver af van de klassieke opvatting over de staatstaak.

Literatuur

Een duidelijke behandeling van de economische kringloop vindt men in: Dr. J.E. Andriesen, *Economie in theorie en praktijk*, Amsterdam 19683, hoofdstuk 3. Dit werk is één van de beste algemene inleidingen, zeker in de Nederlandse taal.

Moeilijker is: Prof. Dr. J. Pen, *Moderne economie*, 15e dr. Utrecht 1970, omdat hier verschillende opvattingen tegenover elkaar gesteld worden. In het kader van het college is het wel nuttig te wijzen op hoofdstuk VI, par. 4, De Overheidsschuld. Voor velen was dit nogal een probleem.

Niet onvermeld mag blijven: J.F. Galbraith, *The Great Crash* (Ned. vertaling: de krach van '29, De Bussy Paperbacks, z.j.), het verhaal van de ineenstorting van de New Yorkse beurs. Voor het college zijn echter de hoofdstukken 1, 2 en 6 van zijn "American Capitalism" (Ned. vertaling: "Kapitalisme en welvaart", Aula 232) van meer belang. De hoofdstukken 1 en 2 handelen over de illusies van de klassieke leer, hoofdstuk zes over de depressie.

Nuttig is ook het hoofdstuk over Keynes in: W.J. Barber, *A History of Economic Thought*, Pelican A 890. In een postscript bespreekt Barber ook nog de verdere ontwikkeling van Keynes' leer.

Tenslotte is er dan: Dudley Dillard, *The Economics of John Maynard Keynes*, 1948, waarvan een Nederlandse vertaling verschenen is onder de titel "Het economisch stelsel van Keynes", Hilversum 1962. Het is, ook voor historici, een goede inleiding, maar veronderstelt wel enige kennis van de economie.

Natuurlijk is dit geen uitputtende behandeling van de literatuur. Er is echter in de eerste plaats gedacht aan voor historici makkelijk toegankelijke literatuur en ik meen dat de genoemde werken aan die eis voldoen.

MARXISME

DE RUSSISCHE SOCIAAL-DEMOCRATIE EN DE OPKOMST VAN HET BOLSEJEVISME

Drs. B. Naarden

In veel Nederlandse schoolboeken wordt het verschil tussen bolsjevisme en mensjevisme teruggebracht tot de tegenstelling revolutionair marxisme en revisionisme, welke rond 1900 in West-Europa ontstond. De vergelijking ligt didactisch gezien voor de hand, maar gaat in feite nauwelijks op. Juister lijkt het om ook voor de klas, de specifieke ontwikkeling van het Russische socialisme vanuit de geschiedenis van de Russische samenleving in de 19de en 20ste eeuw te behandelen. Wil men dit stuk historie in een breder kader plaatsen, dan hoort het eerder thuis bij de problematiek der ontwikkelingslanden dan bij die van West-Europa.

Want Rusland was een ontwikkelingsland en is dat ten dele nog. Het heeft echter nooit in een slaafse navolging van West-Europa de oplossing van haar moeilijkheden gezocht. De Westeuropese beschaving mocht dan een voorbeeld zijn van technische, economische en wetenschappelijke vooruitgang, de militaire macht, het kapitalisme, de parlementaire democratie, de bourgeoisie, het proletariaat, het liberalisme, het socialisme, die met deze vooruitgang samenhangen wekten in Rusland zowel afkeer als bewondering. De conservatieve heersende bureaucratie en de revolutionaire intelligentsia gaven totaal verschillende antwoorden op de vraag naar Ruslands 'ontwikkelingsstrategie'.

De tsaristische overheid wenste slechts die hervormingen in te voeren die haar vrijwel onbeperkt gezag niet in gevaar bracht. De emancipatie van de boeren werd uitgevoerd om een revolutie vanuit het volk te voorkomen; het industrialisatieprogramma, dat in de laatste decennia van de 19de eeuw werd verwezenlijkt was ingegeven door een imperialistisch machtsstreven. De intelligentsia koesterde grootse idealen, betreffende Ruslands toekomst, maar kon slechts door revolutionaire acties de haar vijandig gezinde overheid onder druk zetten. Bovendien waren deze Westers opgevoede intellectuelen niet alleen vervreemd van de heersende groepen, maar evenzeer van het ongeletterde volk, dat zij wensten te bevrijden van het tsaristische juk.

Ideologische motieven vond de intelligentsia in het Westen. De ideeën der Verlichting, de Franse revolutie, het liberalisme, de Duitse romantische filosofie, het utopische socialisme en ten slotte het marxisme werden door de verschillende revolutionaire generaties benut, doch tevens gekleurd door Russische omstandigheden en opvattingen. Zo geloofden de revolutionaire populistten, die tussen 1860 en 1890 optraden, dat het Russische volk een primitief socialisme bewaard had, dat het mogelijk zou maken om na een geslaagde revolutie in Rusland een agrarisch socialistische heilstaat te vestigen. Zij waren tegenstanders van de Westerse industrialisatie, omdat deze de arbeiders tot paupers gemaakt had en de bourgeois tot gewetenloze materialisten. Hun geloof in de revolutionaire en socialistische eigenschappen van de Russische boer werd echter geloochenstraft, zodat zij steeds meer hun toevlucht namen tot terreurdaden tegen de staat. Hiermee ondergroef men echter tevens het ideële fundament van de beweging, die na de moord op de tsaar in 1881 snel door de politie als revolutionaire macht werd uitgeschakeld.

Pas in 1891–92 wekten de grote hongersnoden van die jaren de intelligentsia weer op tot radicale daden. Maar nu bleek het populisme veel van zijn aantrekkingskracht verloren te hebben en stond het marxisme in het centrum der belangstelling. De aandacht voor de revolutionaire sociaal-democratie werd niet alleen veroorzaakt door het échec van het populisme als revolutionaire beweging, maar ook door de succesvolle industrialisatie politiek van de regering, waardoor de axioma's van het marxisme ook op Rusland toepasbaar werden. Al moet gezegd, dat Marx persoonlijk de Russen ervoor waarschuwde om van zijn theorie betreffende de ontwikkeling van Westeuropese maatschappij geen schabloon te maken, dat eenvoudigweg ook op andere maatschappijtypen toepasbaar zou zijn. De vader van het Russische marxisme, Plechanov, ontwierp echter een compleet marxistisch schema voor Ruslands toekomst.

Volgens Plechanov had de tsaristische autocratie haar eigen graf gegraven door te beginnen met de industrialisatie. De periode van het agrarisch feodaal absolutisme zou door middel van een bourgeoisrevolutie definitief worden afgesloten. In het daarop volgende kapitalistische tijdperk zou de bourgeoisie de heersende klasse zijn in een democratische republiek, die aan het snel groeiende proletariaat de mogelijkheid zou geven om zich te organiseren en zich bewust te worden van haar taak: de bevrijding van de gehele mensheid door middel van een socialistische revolutie in samenwerking met de arbeiders van de andere industriële landen.

Dit schema bevatte vele aantrekkelijkheden. Vooral nadat de onhoudbaarheid van de populistische opvatting als zou industrialisatie in Rusland een onmogelijke zaak zijn, door de marxisten met statistisch materiaal was aangetoond. Omdat de aanvaarding van de industrialisatie ook door de overheid werd toegejuicht werd deze discussie aanvankelijk niet door de censor verhinderd, maar de sociaal-democraten namen tevens de revolutionaire erfenis van de populistten over en kregen daardoor grote aanhang onder de intelligentsia. Hun strijd tegen het tsarisme werd nu gesterkt door de wetenschappelijke wetmatigheid die er voor hen van het marxisme uitging, terwijl de teleurstelling over de Russische boeren vervangen kon worden door een nieuw geloof in de revolutionaire kracht van het proletariaat.

Zo ontstonden er al spoedig in Rusland een aantal ondergrondse revolutionair marxistische kringen, die zich in 1898 tot de R.S.D.R.P., de Russische Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, verenigden. De opkomst van de beweging werd echter al spoedig bedreigd door een aantal gevaren. In West-Europa had de maatschappelijke ontwikkeling het marxisme veel van zijn oorspronkelijk revolutionair elan ontnomen, en won Bernsteins revisionisme snel aan invloed. Voor de Russen was deze richting in de Tweede Socialistische Internationale onaanvaardbaar. Niet voor niets waren de grote woordvoerders van het revolutionaire marxisme die tegen het revisionisme in het krijt traden, Plechanov, Rosa Luxemburg en Parvus allen uit het tsarenrijk afkomstig. In Rusland kreeg Bernstein ook niet veel aanhang, wel een verwante stroming het zg. economisme. Hiertoe behoorden een aantal sociaal-democraten, die gestuit waren op de politieke apathie van de Russische arbeider en daarom aan de strijd voor een verbetering van de economische situatie van de arbeiders de voorrang wensten te geven daar zij hen nog niet rijp achten voor de politieke revolutionaire actie. Voor vele anderen kwam dit laatste juist op de eerste plaats en zo ontstonden in de partij felle meningsverschillen. De Russische overheid had haar aanvankelijke tolerantie tegenover het marxisme laten varen en maakt nu jacht op de sociaal-democraten, die voor hen meestal eindigde met gevangenisstraf en verbanning. Bovendien probeerde zij de jonge revolutionaire beweging de wind uit de zeilen te nemen door zelf arbeidersorganisaties op te richten, de zg. politie-vakbonden, die vaak grote aanhang kregen.

In 1900 besloten zes vooraanstaande sociaal-democraten, waaronder Plechanov, Lenin en de toekomstige aanvoerder der mensjeviki, Martov, om een poging te doen de door politieterror en onderlinge ruzies uiteengevallen partij weer nieuw leven in te blazen. Zij richtten hiertoe een tijdschrift op met de naam Iskra (De Vonk), dat ketterijen als revisionisme en economisme moest bestrijden en tevens aan de partij een nieuw organisatorisch fundament zou verschaffen. Deze laatste taak viel toe aan Lenin die hiervoor het meeste talent bezat. Iskra vond in Rusland grote weerklank en zo kon in 1903 het tweede partijcongres plaatsvinden, waarop het doel van de Iskra-redactie, het stichten van een krachtige, eendrachtige, centralistisch georganiseerde, illegale revolutionaire partij, bereikt zou worden.

Daar de aanhangers van Iskra op het congres ver in de meerderheid waren, leek dit een eenvoudige zaak. Maar het liep anders. Er ontstond een scheur in de gelederen van de Iskristen, die nooit meer geheeld zou worden. De beide facties, bolsjeviki en mensjeviki, waarvan de namen 'meerderheids- en minderheidslieden' slechts de situatie op de laatste zittingen van het congres weerspiegelden, dreven steeds verder uiteen en werden op den duur, ondanks herhaalde pogingen tot verzoening, aparte, tegenover elkaar staande partijen.

De oorzaak van de splitsing, die als een volkomen verrassing kwam voor de congressisten, was gelegen in de weerzin van velen onder hen tegen de organisatorische principes en praktijken van Lenin. Het stond voor alle Iskristen vast, dat onder de gegeven omstandigheden in Rusland de partij weinig anders kon zijn dan een illegale club van intellectuelen en tevens dat ondergrondse arbeid een volledige democratische organisatie uitsloot. Martov had geen bezwaren laten horen tegen Lenins geschrift 'Wat te doen', waarin dit duidelijk uiteen gezet was. De mensjeviki zagen deze situatie echter zeker niet als ideaal. Bij het woord 'partij' dachten zij niet aan een kleine intellectuele voorhoede van het proletariaat, maar aan een grote voor arbeiders direct toegankelijke organisatie, gesteund door machtige vakbonden. Hun voorbeeld was de Duitse socialistische partij, die ook in de illegaliteit tegen de verdrukking in groot geworden was.

In de periode kort voor en tijdens het congres bleek, dat Lenin zijn a-democratisch centralisme als een alleenzalmakend organisatorisch principe zag en alle middelen te baat nam om dit toegepast te krijgen. Hij had er niets tegen om mensen van twijfelachtig allooi op te nemen in de leidende organen van de partij, zolang hij er zeker van was, dat zij zijn leiding zouden accepteren. De mensjeviki waren hiertoe niet bereid. Zij vormden, in tegenstelling tot de bolsjeviki, later dan ook steeds een vrij los georganiseerde groep, waarbinnen meerhoofdige leiding en verschillende opinies normaal gevonden werden.

Het bolsjevisme echter werd geheel bepaald door de persoonlijkheid van Lenin. Hij was volkomen toegewijd aan de zaak van de revolutie, met een geweldige energie en plichtsbetrachting. Een groot leider van mensen, vrij van enige persoonlijke ambitie, tegelijkertijd volkomen overtuigd van eigen gelijk en geen andere mening naast zich duldend. Nooit bereid tot een compromis tenzij er duidelijk voordeel bij te behalen was. Met grote intelligentsie steeds hamerend op dezelfde ideeën, in voortdurende polemiek met tegenstanders, maar in staat tot verrassende koerswendingen bij veranderde omstandigheden. Kien op macht en bereid tot manipulatie en gebruik van geweld en toch in vele opzichten een utopisch idealist. Herhaaldelijk brak hij met zijn volgelingen en zij met hem, dan bouwde hij met taaie volharding een nieuwe organisatie op.

Zowel bolsjeviki als mensjeviki aanvaardden in principe Plechanovs visie op Ruslands toekomst. Maar de mensjeviki vertrouwden toch het meest op een Westerse ontwikkeling naar een kapitalistische maatschappij met een democratische staatvorm, al zou deze

natuurlijk nooit zonder een revolutie verwezenlijkt kunnen worden. Hun werk was gericht op de ontwikkeling en bewustmaking van de arbeidersklasse, die in dit moderne Rusland de rol van een krachtige revolutionaire oppositie moest kunnen spelen. De door hen geleide Petersburgse sovjet zagen zij als een model van revolutionair proletarisch zelfbestuur. Hun aanhang vonden zij in de eerste plaats onder de geschoolde arbeiders in de modernste industriegebieden van het tsarenrijk.

De bolsjeviki trachtten gebruik te maken van Ruslands achterlijkheid voor hun revolutionaire doeleinden. Van de liberale bourgeoisie moest Lenin niets hebben, voor de 'bourgeoisrevolutie' vertrouwde hij liever op de Russische 'petite-bourgeoisie', de boeren. Aanhang vonden de bolsjeviki voornamelijk bij het ongeschoolde, ongeletterde half-boeren proletariaat in de industriële 'probleemgebieden'. Hun streven was gericht op het verwekken van een gewapende volksopstand onder hun leiding, zoals bij die welke in 1905 te Moskou plaatsvond. Ook na 1905 bleven de bolsjeviki in gewapende groepen illegaal opereren, waarbij men er niet voor terugdeinsde om 'revolutionaire expropriaties', bankovervallen e.d., te plegen.

De mensjeviki hadden echter in de periode 1905–1910 meer succes met legale arbeid in de Doema en de vakbonden, zonder dat zij hun geheime ondergrondse arbeid geheel opgaven, al beweerde Lenin dat wel. Na 1910 veranderden de bolsjeviki van koers en infiltreerden zij in het legale actieterrein van de mensjeviki en slaagden erin deze uit een aantal belangrijke vakbonden te verdrijven. Vrijwel de gehele oude kern der sociaal-democratische intelligentsia had toen met Lenin gebroken. Het uitbarsten van de Eerste Wereldoorlog creëerde echter weer een geheel nieuwe situatie.

Literatuur

B.D. Wolfe, *Three who made a revolution*. Pelican book A 783.

L. Schapiro, *The Communist party of the Soviet Union*. Verschillende edities (bijv. Vintage books V-745).

J.L.H. Keep, *The Rise of Social democracy in Russia*. Oxford 1963, 1966.

L. Haimson, *The Russian Marxists and the origins of bolshevism*. Harvard 1955.

S.H. Baron, *Plekhanov, The Father of Russian Marxism*. Stanford (Calif.) 1963, 1966.

S. Harcave, *First Blood. The Russian revolution of 1905*. London 1965.

L. Kochen, *Russia in Revolution 1890–1918*. Paladinbooks 1970.

D. Geyer, *Lenin in der russischen Sozialdemokratie*. Köln-Grasz 1962.

ENKELE MARXISTISCHE OPVATTINGEN BETREFFENDE DE
VEROVERING VAN DE POLITIEKE MACHT IN DE LAATSTE
ZEVENTIG JAAR
Prof. Dr. B.A. Sijes

Tegenstellingen

Rosa Luxemburg, Lenin en de Nederlandse astronoom prof. dr. A. Pannekoek zetten zich rond 1900 schrap tegen de tactiek van het reformisme, in het bijzonder tegen hen, die de illusie koesterden van een vreedzaam ingroeien in het socialisme langs de weg van de wettelijkheid.

Ondanks alle eensgezindheid, waren er ook tegenstellingen tussen deze radicale marxisten, toentertijd nog allen sociaal-democraat. De tegenstellingen, voor de eerste wereldoorlog, vooral tussen Rosa Luxemburg en Lenin spitsten zich voornamelijk toe om de vraag omtrent de functie van de politieke partij in de klassenstrijd en de betekenis van de spontane, revolutionaire massa-acties van de arbeidersbevolking. Lenin zag daarbij als een der taken van de partij het voorbereiden, vaststellen en het doorvoeren van de algemene, gewapende volksofstand. In de conceptie van Rosa Luxemburg daarentegen, hebben de arbeiders zelf de organisatie en de leiding van de strijd. De politieke partij, de sociaal-democratie, analyseert, vuurt aan, adviseert.

Deze tegenstellingen tussen Rosa Luxemburg en Lenin zijn tot het bittere einde blijven bestaan. Toen de partij van de bolsjewiki in november 1917 de macht greep, volgde hierop een onverbiddelijke kritiek van Rosa Luxemburg. Maar het bleef niet alleen bij een polemiek. In de revolutie van maart 1917 waren in Rusland de sovjets ontstaan, in Duitsland in november 1918 eveneens de arbeidersraden. De strijd ging er nu om, of de partij of de arbeidersraden de politieke macht zouden uitoefenen. Een polemiek, een theoretische strijd was tot een praktische strijd geworden, die tot scheuringen in de communistische beweging zou leiden — aan de ene kant de partijcommunisten, aan de andere kant de radencommunisten — waarbij de laatsten dus vooral het accent leggen op de zelfwerkzaamheid van de arbeiders, van strijd onder eigen leiding.

Provocatie

Bij die strijd onder eigen leiding dienden de arbeiders, volgens de opvattingen van de radencommunisten uit de jaren dertig, een open strijd met de politie uit de weg te gaan. In partiële botsingen met het gezag zag men geen nut. Dit verdient enige nadruk, omdat zich in hedendaagse links-marxistische kringen juist de tegengestelde opvatting schijnt te ontwikkelen. Een voorbeeld hiervan is de Franse marxistische antiparlementaire beweging, zoals die naar voren trad in de figuur van Cohn-Bendit en dat vooral in het voorjaar van 1968. De door die beweging gepropageerde provocatie van het gezag is m.i. onjuist. Onder die omstandigheden worden de politieke tegenstellingen slechts kunstmatig verscherpt. Zij zijn dan niet de uitdrukking van in grote delen van de samenleving zelf gerijpte, onverzoenlijke tegenstellingen met het gezag — voorwaarden immers voor een revolutionaire situatie. Het bewust hanteren van de provocatie, het uitlokken van geweld, door een kleine minderheid op een voor die minderheid gewenst politiek moment, doet sterk denken aan een van de leerstukken van het leninisme, het manipuleren met mensen op grote schaal. Ik voel mij meer verwant met de opvatting, dat bereidheid tot

daadwerkelijk verzet en emotionele gebondenheid in maatschappelijke strijd niet van buiten af, niet willekeurig kunnen worden bijgebracht. Veeleer is het de activiteit, die uit de mensen zelf ontspruit, die het inzicht in hun maatschappelijke situatie schept en scherpt.

Leesportefeuilles met historische tijdschriften.

Er zijn met ingang van 1973 enige plaatsen open voor deelneming aan een historische leesportefeuille.

Buiten de zomervakantie gaat er ongeveer eenmaal per maand een portefeuille uit met drie of vier tijdschriften. De leestijd is maximaal drie weken per deelnemer: een bepaling waaraan men zich nauwkeurig dient te houden.

Er zijn drie mogelijkheden:

- A. Een portefeuille van beperkte omvang, die Historische Zeitschrift, Revue Historique, History en Geschichte in Wissenschaft und Unterricht omvat.
- B. Een portefeuille, die behalve de onder A genoemde nog Journal of Modern History en Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte bevat. Deze is dus meer gericht op contemporaine geschiedenis.
- C. Een portefeuille, die naast de onder A vermelde tijdschriften Saeculum en Past en Present bevat.

De prijs van portefeuille A is f 30,— per jaar, die van portefeuilles B en C f 35,— per jaar. Daarbij komen nog de verzendkosten. Niet duur, als u bedenkt dat alleen Historische Zeitschrift al f 135,— per jaar kost.

Als u mee wilt doen, of nadere inlichtingen wenst, kunt u mij schrijven. Maar doe het alleen, als u het op kunt brengen, de portefeuilles op tijd door te sturen!

Dr. J. Swart,
Lindelaan 40,
Assen.
(lid Commissie P.A.V. der V.G.N.)

AMERIKA

VERANDERINGEN IN DE VERENIGDE STATEN IN DE EERSTE HELFT VAN DE TWINTIGSTE EEUW

Prof. Dr. I.J. Brugmans

1. *Bevolkingsopbouw*

De bevolking is van 75 miljoen in 1900 gestegen tot 200 miljoen thans, vooral ten gevolge van een natuurlijk acces. De immigratie is immers aan banden gelegd bij de wetten van 1921-1924. Het gevolg daarvan is, dat het aantal "foreign born" onder de bevolking geleidelijk afneemt, zodat de natie steeds meer een eigen karakter krijgt (nog in 1950 was 23% van de bewoners van New York buiten de V.S. geboren).

2. *Beroepsopbouw*

Vergelijking van de volkstellingcijfers van 1950 met die van 1870 doet grote verschuivingen zien: de landbouw daalde van 53 tot 15%, de industrie steeg van 23 tot 35%, de tertiaire produktie (handel, verkeer, banken, enz.) van 24 tot 50%. De bevolkingsdichtheid is in vergelijking met Nederland niet groot; die in de staat New York is ongeveer gelijk aan die in Drente. Van belang is de toegenomen vrouwenarbeid; van de gehuwde vrouwen oefende in 1950 ongeveer 25% een beroep uit (in Nederland ongeveer 10%)

3. *Nijverheid*

De belangrijkste ontwikkelingstendensen in de nijverheid zijn geweest:

- a. Zuidwaartse en westwaartse spreiding als gevolg van militaire, economische (aanbod werknemers) en geografische (Panamakanaal) oorzaken.
- b. Steeds groeiende produktie-eenheden, hetgeen in de hand wordt gewerkt door het ontbreken van douane-barrières en door de uniformiteit van de wensen der consumenten. In een eengeworden Europa zullen daarentegen de nationale verschillen in het consumentengedrag voelbaar blijven.
- c. Sterke stijging van de lonen. In 1900 was het arbeidsloon in de industrie gemiddeld \$ 500 per jaar, in 1950 ongeveer \$ 5000. De koopkracht van de dollar was in 1950 gemiddeld gelijk te stellen aan die van twee gulden, waarbij dient te worden bedacht, dat de prijzenstructuur in de V.S. sterk verschilt van die ten onzent: massaprodukten zijn goedkoop, diensten en goederen, waarin veel arbeidsloon is verwerkt, zijn duur.
- d. De vakbeweging, die in 1900 nog in de kinderschoenen stond, is tot een machtige factor uitgegroeid. Een "Labor Party" kent men in Amerika echter niet; het socialisme heeft er slechts een geringe aanhang.
- e. Sterke toeneming van de omvang der produktie. De V.S., die 6,4% van de landoppervlakte der aarde en 6,2% van de wereldbevolking omvatten, consumeerden in 1950 64% van alle aardolie, 63% van alle ijzererts, 61% van alle rubber.

4. *Handel*

De buitenlandse handel van de V.S. is van relatief geringe betekenis gebleven: in 1950 beliep de invoer 3% van de nationale produktie (Nederland: 33%). Doorvoer is zelfs geheel onbekend. De ontwikkelingstendensen in de periode 1900–1950 zijn geweest:

- a. Steeds meer import van grondstoffen, steeds minder van voedingsmiddelen en fabrikaten. In 1890 werd 3/4 van de export gevormd door katoen, tarwe, vlees en aardolie, in 1950 omvatte dit viertal slechts 1/5 van de export.
- b. Steeds sterkere relaties met niet-europese landen. Het Europese aandeel in de import bedroeg 1875/'79: 81%, in 1951 18,6%.
- c. Na de eerste wereldoorlog zijn de V.S. van debiteurland tot crediteurland geworden, anders gezegd: van kapitaalimporteur tot kapitaalexporteur.

5. *Inkomens*

In 1900 waren de inkomensverschillen enorm groot. Winstbelastingen enerzijds, loonstijging anderzijds hebben een nivellering tot stand gebracht, zodat er geen figuren meer bestaan als destijds Rockefeller (petroleum), Carnegie (staal), Morgan (bankwezen) en Vanderbilt (spoorwegen).

Parallel met de inkomensnivellering gaat de

6. *Klassenivellering*

De V.S. kennen geen adel, geen "deftige" namen. De spoorwegen kennen geen klasse-indeling. De arbeider is een kleine kapitalist geworden, die een eigen woning en een eigen auto bezit.

7. *Staatsbemoeienis*

Deze is in de 20e eeuw sterk toegenomen, vooral sinds de "New Deal" van F.D. Roosevelt. De uitgaven der centrale overheid van 1960 waren 80 maal zo groot als die van 1900. Men bedenke dat in de V.S. vele overheidstaken door de afzonderlijke staten worden verricht, die ten onzent van de centrale regering uitgaan.

8. *Groeiende eenheid*

Deze vertoont zich in de 20e eeuw duidelijk, niet alleen door toenemende federale wetgeving (zie sub 7), maar ook door andere factoren: sterke mobiliteit; kranten en tijdschriften, radio en televisie. Toch is de band met de afzonderlijke staten bij de Amerikanen hecht gebleven (vooral in Texas); men bedenke dat de 50 staten elk een grote mate van autonomie bezitten.

9. *Negervraagstuk*

In 1900 woonden de negers nog voor 3/4 in het agrarische zuiden; in 1950 was dit slechts met 1/5 het geval. Ze trekken steeds meer naar het noorden, waar de lonen hoger zijn, de discriminatie geringer is. In de 20e eeuw hebben de negers veel terrein gewonnen: de segregatie is bij leger, marine en luchtmacht afgeschaft, evenals in de vakbeweging; in 1954 werd de segregatie op de openbare scholen verboden. Van officiële zijde wordt de discriminatie verdedigd met de slogan "equal but separate". Ondergrond van de spanning is bij de blanken de vrees voor overvleugeling, want één op de zes geboren is thans een neger, terwijl de negers in totaal 11% van de bevolking uitmaken.

10. Volkskarakter

Dank zij de groeiende eenheid (zie sub 8) is een Amerikaans volkskarakter ontstaan, met speciale trekken als optimisme, calvinisme, progressiviteit, conformisme, democratisch besef, dynamisme, idealisme, kerkelijkheid. Als minder gunstige eigenschappen kunnen gelden: kinderlijkheid, overschatting van de sport, slordigheid, gebrek aan distinctie en verfijning.

Literatuur

André Siegfried, *America comes of age*, 1927.

André Siegfried, *America at mid-century*, 1955.

F.L. Allen, *The Big Change*, 1952.

P.J. Bouman, *Volk in beweging*, 1951 (meermalen herdrukt)

A.J. Youngson Brown, *The American Economy 1860–1948*, 1951.

DE AMERIKAANSE PRESIDENTSVERKIEZINGEN

Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt

Het Amerikaanse presidentschap is de inzet van vierjaarlijkse verkiezingen, die onafgebroken sinds het begin van de Republiek, d.w.z. vanaf de Grondwet van 1787, zijn gehouden, al stonden er dan tegenover de eerste president, George Washington, geen tegenkandidaten, en herhaalde zich een dergelijke eenstemmigheid in de zgn. "*Era of Good Feeling*", in het bijzonder in de verkiezing van 1820, toen president Monroe haast unaniem herkozen werd. Maar in het algemeen is de strijd scherp en bitter geweest, want de partijen, die naar het idealistisch idee van de Founding Fathers niet hadden moeten ontstaan, ontstonden toch, en wel reeds aan het begin van de Amerikaanse geschiedenis. Het criterium waarover de onenigheid losbrak was hoe men dacht over de verhouding van centraal gezag en deelstaten der Unie. Alexander Hamilton, minister van financiën in Washingtons kabinet was de leider van de Federalisten, die een sterk federaal gezag wilden. Thomas Jefferson, minister van buitenlandse zaken in dezelfde regering, voerde de Republikeinen, de verdedigers van de States' Rights aan. De tegenstelling zo ontstaan mag men in een ietwat vergroevende vergelijking ook als economisch bepaald zien, de ontwakende industrie die protectie nodig had, wilde sterk gezag om dat mogelijk te maken, het agrarische Westen en Zuiden des lands pleitte omgekeerd voor vrijhandel en open markten. Mutatis mutandis kan men deze tegenstellingen volgen tot aan het einde van de 19e eeuw. Federalisten verdwenen vrijwel, maar herrezen na de Era of Good Feeling als Whigs en na de scheuring wegens de slavernij als Republikeinen, en bleven aldoor dezelfde aanhangers van centraal gezag en protectie. Republikeinen werden in de jaren van de grote democratisering tussen 1820 en 1840 (toen in de diverse grondwetten van de staten algemeen kiesrecht doorbrak) tot Democraten maar bleven de partij van de pioniers, de kleine mensen, waarvan de grootste leider in deze tussentijd Andrew Jackson was (president 1829-1837).

De grote verandering die er toch plaats vond was deze, dat tengevolge van de strijd om de slavernij het Westen (dat een open gebied wilde blijven voor de kleine boeren) los geraakte van het Zuiden en een coalitie aanging met het Noorden. Die verschuiving der macht betekende de zege van Lincoln in 1860, de overwinning van het Noorden in de Burgeroorlog.

Daarna werd de Republikeinse partij voor alles de partij van de grote industrie. Wat er tijdens Lincoln al geweest mocht zijn aan idealisme werd gesmoord in materialisme, de captains of industry (peioratiever de robber barons) werden de baas, kweekten hun rijkdom op in de broeikas van de protectie en waren daarna nauwelijks meer geïnteresseerd in het federaal gezag. Een lauw liberalisme won veld, de mythen van "free enterprise" en "rugged individualism" verdrongen de steeds bitterder werkelijkheid.

Die werkelijkheid was dat aan het einde van de eeuw de gelijkheidsdroom vervluchtigd was en het land verdeeld in een groep rijken zonder grenzen en omgekeerd door de enorme immigratie steeds aanwassende groep van armen. Die kleine mensen waren niet meer gebaat bij de vrijheid en mensenrechten van Jefferson, als ze niet met macht en gezag gerealiseerd werden op het sociale vlak. Wat zou er gebeuren? Zou er, als in Europa, een derde, socialistische partij woordvoerder van de rechtelozen worden en, zoals in Engeland, één van de bestaande partijen verdringen? Of zou één van die beiden in staat

zijn het sociale elan in het eigen program te incorporeren? In de 80'er en 90'er jaren was er een radicale derde partij, die der Populisten, maar zij zette niet door, doch werd opgeslokt door de ietwat progressiever zich opstellende Democraten. Echt radicalisme, in de Europese, Marxistische zin, had in de Verenigde Staten nauwelijks kans. Waar het tenslotte alleen om ging was eigenlijk welke van de twee partijen de moed zou hebben werkelijk de sociale problemen aan te pakken.

Even, in de nadagen van Theodore Roosevelt, leek het erop alsof deze, diep onder de indruk van de lezing van het boek van Herbert Croly "The Promise of American Life", (waarin een combinatie van Hamilton en Jefferson, van sterk gezag en sociale humaniteit werd bepleit) zijn Republikeinse partij zou bezielen, maar tezeer werd deze beheerst door de conservatieve Big Business en Roosevelts pogingen leidden tot de scheuring van 1912, waarbij de conservatieven Taft volgden, Roosevelt een nieuwe Progressieve partij aanvoerde, en Woodrow Wilson, de Democraat, de verkiezingen won. Al was Wilson in principe een 19e eeuwse liberaal (zijn grote voorbeeld was Gladstone), hij begon toch met een aantal binnenlandse hervormingen. Na de oorlog kwam er nog wel weer een conservatieve Republikeinse reactie (Harding, Coolidge, Hoover), maar de grote crisis van 1929 bracht in 1932 de zege van de tweede Roosevelt en daarmee van een partijprogramma, dat nu eindelijk werkelijk bracht wat Croly gewild had: een combinatie van Hamilton en Jefferson. Daardoor kreeg Roosevelt de grote meerderheid van het volk achter zich. Sinds 1932 is de Democratische partij de grootste partij, een coalitie van arbeiders, ethnische minderheden, intellectuelen en nota bene ook het Zuiden.

De actuele vraag is in hoeverre die meerderheid is blijven bestaan. Want het is wel zo dat vrijwel steeds sindsdien de meerderheid in het Congres aan de Democraten is toegefallen, ook vrijwel steeds in de jaren dat er Republikeinen als president regeerden (Eisenhower en Nixon), maar het zou kunnen zijn, dat Nixon er in slaagt één van de voornaamste potenten uit Roosevelts coalitie weg te zagen, namelijk het Zuiden, en dat zou hem een meerderheid geven van conservatieve en gematigde Republikeinen, een nieuwe, een "silent majority".

Literatuur

Om het maar kort te houden: het beste, korte, voortreffelijke overzicht over het Amerikaanse politieke systeem vindt men in

M.J.C. Ville: *Politics in the U.S.*, Allen Lane The Penguin Press, London, 1970, waarbij een bibliografie.

Voor historische achtergronden is onmisbaar het boek van

Richard Hofstadter: *The American Political Tradition and the Man who Made It*, New York, 1948, paper in Vintage Books, 1954.

Heel fraai en leesbaar is het werk van de Engelsman

D.W. Brogan: *Politics in America*, Anchor Books, Doubleday, 1960.

VAN WILSON TOT NIXON

Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt

De spanningen in Amerika's buitenlandse politiek zou men kunnen samenvatten onder het vermaarde tweetal: idealisme en realisme. Onder het eerste zouden wij dan moeten verstaan een politiek die primair gericht is op het ideaal van een betere wereldorde en die bovendien bij het hanteren van haar middelen zoveel mogelijk een morele maatstaf aanlegt. Het tweede zou omschreven kunnen worden als integendeel een praktische politiek, wier uitgesproken doel is de behartiging van de belangen van de eigen natie. Niet altijd zouden die twee elkaar hoeven uit te sluiten.

Een dergelijke polarisatie heeft het voordeel der duidelijkheid, moge een versimpeling inhouden maar betekent toch een goed werkmiddel. Al direct voor onze titel: aan de eerste pool staat Woodrow Wilson, aan de andere Richard Nixon. Dat Wilsons politiek door een groot ideaal werd bepaald kan niet ontkend worden, zelfs al krijgt men tegenwoordig meer oog voor de praktische aspecten ervan. Het is mogelijk Wilson te zien als de man van het midden, trachtend een tussenweg te vinden tussen de Europese autocratie en de Russische anarchie (zoals het Communisme zich in zijn beginstadium voordeed). Het is mogelijk erop te wijzen, dat zijn idealen voor zijn vaderland een grote en gunstige plaats inruimden. Maar dan nog moet men de man als men hem op zijn woord neemt (en weinig staatslieden kon men zo op hun woord nemen als Wilson) beschouwen als een halve profeet. Zijn redevoeringen zijn er vol mee en het is toch ongetwijfeld zijn onbuigzaamheid geweest die hem ten val heeft gebracht. Was hij maar meer een man van het midden geweest, meer geneigd tot compromissen, dan zou zijn Volkenbond, gekoppeld aan het vredesverdrag aanvaard zijn. Verzachting van artikel X had de zaak kunnen redden.

Want het is onjuist dat Amerika (volk en volksvertegenwoordiging) in 1919-20 terug wilde vallen in het isolationisme. Slechts een kleine groep van nog geen 20 senatoren geleid door Borah van Idaho dacht zo absoluut, de grote meerderheid, inclusief Henry Cabot Lodge, zou een compromis aanvaard hebben.

De verkiezing van 1920 was ook geen referendum over de Volkenbond, zoals Wilson gaarne wilde, maar een uitdrukking van het verlangen "back to normalcy". In de volgende jaren stond de Verenigde Staten wel buiten de Volkenbond, maar niet buiten de wereldproblemen. Uiteraard bleef het betrokken bij de kwestie van de Duitse herstelbetalingen, en verder richtte het verheven aandacht op vredesvraagstukken en sloot illusionistische verdragen (1922: Washington, 1928: Kellogg-Briand). Het echte, harde isolationisme brak pas door in de jaren dertig.

Factoren daarvoor waren de crisis, met zijn eropvolgend economisch nationalisme en daarnaast de teleurstelling en het daarmee gepaard revisionisme over de eerste wereldoorlog. Zo kwamen de neutraliteitswetten van 1935-37 tot stand, intelligente pogingen om de oorlog van 1917 te voorkomen. President Roosevelt zelf was de eerste die uit die droom ontwaakte, ten dele al in zijn "Quarantine - speech" van 1937. Zoals wij weten slaagde hij er tenslotte in de ban te breken, maar deed hij dat uit idealisme of uit Amerikaans belang? (Om misverstanden te voorkomen, ik ben hier *niet* bezig met morele oordelen). Beide visies op Roosevelt zijn denkbaar, zijn inderdaad verdedigd. Zijn idealisme zou kunnen blijken uit zijn Wilsoniaanse herkomst, uit zijn humaniteit en

persoonlijke deelname aan de emoties van de strijd, uit zijn laatste redevoeringen. Zijn realisme daarentegen uit zijn verleden bij de marine, zijn plannen om een nieuwe wereld te laten controleren door de vier politie-agenten, zijn vrees om Wilsons idealistische falen te herhalen. Men kan beide visies waarderen, het laatste woord is daarover nog niet gezegd.

In elk geval slaagde hij er in, anders dan Wilson, om zijn land blijvend te betrekken in de internationale organisaties. Maar juist uit die betrokkenheid ontstond de Koude Oorlog. En weer zijn de visies verdeeld: was Amerika's houding een wijze en noodzakelijke reactie op een Russische dreiging of een valse pretentie met als achtergrond de bedoeling om Amerika's economische positie te versterken? Of anders gezegd: leidde de economische en militaire macht in 1945 verworven tot een corruptie van het idealisme, dat in het vervolg gebruikt zou worden als dekmantel (zie Vietnam), of sleepte anderzijds het idealisme de Amerikanen, nu ze machtig waren mee in avonturen waarmee hun belangen niet gediend waren? Het is nog altijd te vroeg om daarop te antwoorden, vooral omdat de ene helft van de vergelijking een haast totale onbekende blijft: de Russische boeken blijven gesloten.

In elk geval begon er in 1945 een Pax Americana, die religieuze aspecten kreeg, vooral in de Kennedy-periode (over Kennedy is een evenwichtig oordeel ook nog zeer moeilijk) en die pas eindigde, toen één van de notoireste anti-communistische conservatieven van Amerika, Richard Nixon, president werd. Geleid door zijn adviseur Kissinger (die een boek over Metternich had geschreven) beëindigde hij de zwart-wit tegenstelling en begon een politiek waarin de balance of power centraal stond. Een interessant schouwspel, vooral toen Nixon (die met McCarthy, Joseph wel te verstaan, Alger Hiss had verdoemd) op hartelijk bezoek ging bij Mao Tse Toeng, dezelfde als de schrijver van het rode boekje! Uit zulke gebeurtenissen leert men hoe gevaarlijk evaluaties zijn, hoe weinig recht de lijnen der geschiedenis lopen.

Literatuur

Als uitstekend kort overzicht: George F. Kennan: *"American Diplomacy 1900-1950"*, University of Chicago, 1951, ook in paperback, een standaardwerkje van één der moderne realisten; weloverwogen de polen van de politiek in Robert E. Osgood: *"Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations"*, University of Chicago Press, 1953, ook in paperback; over Wilson vooral Daniel M. Smith: *"The Great Departure, The United States and World War I 1914-1920"*, John Willy, 1965 en speciaal over het grote falen: Thomas A. Bailey: *"Woodrow Wilson and the Great Betrayal"* ibidem. Voor Roosevelt van Robert A. Divine: *"The Reluctant Belligerent; America's Entry into World War II"*, John Willy, 1965; id.: *"Roosevelt and World War II"*, John Hopkins, 1969 (dit korte goede boekje geeft Roosevelt als de grote realist); en als groot overzicht: James MacGregor Burns: *"Roosevelt, the Soldier of Freedom, 1940-1945"*, Harcourt, Brace and Jovanovich, 1970. Een actueel boekje is Henry A. Kissinger: *"American Foreign Policy, Three Essays"*, Weidenfeld and Nicolson, 1969.

DEKOLONISATIE

DE ONTWIKKELING VAN HET BRITISH EMPIRE TOT COMMONWEALTH OF NATIONS ALS VOORBEELD VAN (POLITIEKE) DEKOLONISATIE

Drs. N. Bootsma

Na een beknopt overzicht van een aantal middelbare schoolboeken, die over het algemeen weinig aandacht besteden aan de dekolonisatie (de meest gunstige uitzondering vormt: Adang-Vercauteren: *Mensen en Machten*. Vgl. B. Feis: *Diskussie zonder einder*, 1971) werden als kenmerken van het Britse dekolonisatieproces genoemd: autonomie en associatie. Vóór de tweede wereldoorlog kwamen daarvoor uitsluitend de blanke koloniën in aanmerking; daarna ook de niet-blanke. Er is dus continuïteit. Wel verandert de Commonwealth van karakter. In de eerste fase staan de blanke dominions als een afzonderlijke groep duidelijk naast de rest van het Empire. Na de tweede wereldoorlog gaan de begrippen Commonwealth en Empire meer en meer samenvallen, vooral sedert het begin van de jaren '60.

De behandeling van het thema werd gesplitst in twee gedeelten.

1) De politieke ontwikkeling in de blanke koloniën liep van "representative government" naar "responsible government" en vervolgens naar dominion-status. Canada was de koploper. Lord Durham's rapport lanceerde in 1839 het idee van zelfbestuur voor de Engelse koloniën in Noord-Amerika, waarna de *British North America Act* in 1867 de Canadese federatie erkende.

De federatiegedachte, ontleend aan de Verenigde Staten, speelde een belangrijke rol in de groei van de Engelse koloniën naar zelfbestuur, b.v. in Australië en Zuid-Afrika. Ze was meer een konstituerend element dat door de koloniën zelf gehanteerd werd dan een door de Engelse regering nagestreefd concept ten behoeve van "Empire building". Zelfbestuur werd het criterium voor het bereiken van dominion-status, een positie die na de eerste wereldoorlog alleen door Canada, Newfoundland, Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en de Ierse Vrijstaat ingenomen werd.

In de belangrijke kwestie van de organisatie van het Britse Rijk, urgent geworden door de kwetsbaarheid van de Engelse economische en strategische belangen in het imperialistische tijdperk, remde de Boerenoorlog het unionistisch-conservatieve verlangen naar een strakke organisatie onder Britse leiding (de "Empire-Council" van Joseph Chamberlain) duidelijk af.

Door de Engelse oorlogsverklaring van 1914 namens het hele Rijk werden ook de dominions bij de eerste wereldoorlog betrokken; ze werden opgenomen in Lloyd George's "Imperial War Cabinet". Niet meer tevreden met zelfbestuur in binnenlandse aangelegenheden wilden de dominions ook zelfstandig zijn in hun buitenlands beleid. Dit stadium werd via het memorandum van generaal Smuts (1921) en het Balfour-rapport (1926) bereikt door het Statuut van Westminster (1931).

2) De unieke positie van India. Enerzijds werd het tijdens de eerste wereldoorlog erkend als gelijke van de blanke dominions (lid van het Imperial War Cabinet, ondertekenaar van het verdrag van Versailles, mede-oprichter van de Volkenbond), anderzijds werd het in koloniale status gehouden: Engeland gaf wel de belofte, maar ging niet over tot realisering van zelfbestuur, zodat India uitgesloten bleef van het Statuut van Westminster.

In de jaren '30 valt een sterke groei te constateren van het nationalisme ("Swaraj" tegenover "Raj"), dat zich geplaagd zag voor problemen als:

- a) het verschil tussen India en British India,
- b) het accepteren van het parlementaire stelsel als voorwaarde voor zelfbestuur,
- c) de toenemende tegenstellingen tussen (Hindu)Congress en (Muslim)Liga.

Beslissend waren de jaren 1939–1947.

1942: de zending van Sir Stafford Cripps naar New Dehli, met o.a. de belofte van onafhankelijkheid "na de oorlog"; dit leidde tot de "Quit India"-resolutie van het Congress.

1946: bleek de onverenigbaarheid van het Britse streven naar spoedig toekenning van onafhankelijkheid met behoud van de eenheid van India (Vgl. Alan Campbell-Johnson: *Mission with Mountbatten*. Londen, 1951).

1947: Indian Independence Act, door Pakistan en India verschillend geïnterpreteerd als basis-dokument voor twee successie-staten (Pakistaanse opvatting) of één successie- en één secessie-staat (Indiase opvatting).

Na de onafhankelijkheid rees de vraag naar de verenigbaarheid van de status van republiek met het lidmaatschap van de Commonwealth.

Vanuit politiek en konstitutioneel standpunt heeft India's dekolonisatieproces grote betekenis als

- a) de verbindende schakel tussen de dekolonisaties van de blanke en niet-blanke gebieden,
- b) eerste stap naar de omvorming van de Commonwealth tot een multi-rationale gemeenschap.

Literatuur

K.W. Walker: *A history of the British Commonwealth*. A notebook summary. Londen, 1969⁴. (bij wijze van introductie; bondig overzicht van de Engelse kolonisatie vanaf het begin).

N. Mansergh: *The Commonwealth Experience*. Londen, 1969.

H. Duncan Hall: *Commonwealth*. Londen, 1971. (twee omvangrijke monografieën; veel waardering voor de Britse prestaties. Deze tendens ook zeer sterk in de volgende titel)

W.S. Churchill: *A history of the English-speaking peoples*. vol. IV: The great democracies. Londen, 1958.

The Cambridge *History of the British Empire*. vol. III: The Empire-Commonwealth, 1870–1919. Cambridge, 1959. (het grote naslag- en standaardwerk).

O. Hauser: *Das britische Commonwealth zwischen nationaler Souveränität und imperialer Integration, 1917–1931* – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 16 (1968), 230–247. (samenvatting van een flink stuk problematiek).

J.E. Kendle: *The colonial and imperial conferences, 1887–1911*. A study in imperial organization. Londen, 1967.

M.S. Rajan: *The post-war transformation of the Commonwealth*. Reflections on the Asian-African contribution. Londen, 1963. (twee monografieën over bepaalde aspecten van de ontwikkeling van de Commonwealth).

G. Bennett (ed): *The concept of Empire. Burke to Attlee, 1774–1947*. Londen, 1967. (teksten en fragmenten van documenten; uitspraken van theoretici en politieke leiders).

DEKOLONISATIE 1945 – HEDEN

Dr. J.M. Pluvier

In de praktijk wordt thans onder kolonialisme verstaan: de rechtstreekse politieke overheersing van het ene volk door het andere, die het gevolg is van de overzeese expansie van Westelijke mogendheden.

Hierbij zijn de volgende vragen te stellen: 1. hoe staat het met economische overheersing? 2. Hoe met niet-rechtstreekse politieke overheersing? 3. hoe met de Russen in Azië (geen overzeese expansie) 4. hoe met Japan in Zuidoost Azië 1942–1945 of met Pakistan in Bangla Desj?

Wanneer men ervan uitgaat dat het moderne kolonialisme, sinds plm. 1870, een uitingsvorm is van het kapitalistische, m.n. industriële kapitalistische maatschappij-structuur, en als men de nadruk legt op het kapitalistisch-economische karakter van de koloniale overheersing, dan blijkt o.m.

1. dat kolonialisme niet alleen een blank verschijnsel is,
2. dat een formele politieke vrijwording de koloniale situatie niet beeindigt,
3. dat communistische overheersing niet onder kolonialisme valt. Hier is wel economische exploitatie, maar anders gericht, moderniserend nl. in plaats van in zijn consequenties verarmend. In door de Sowjet Unie en door China overheerste niet-Russische of niet-Chinese gebieden wordt wél geïndustrialiseerd.

Westers kolonialisme betekende: 1. economische overheersing; 2. politieke overheersing (niet noodzakelijkerwijs direct, vgl. Thailand of het Caraïbische gebied), 3. maatschappelijke verstarring (handhaving van de feodale maatschappelijke structuur, bemoeilijking van de opkomst van een inheemse middenklasse).

De tegenkracht tegen het kolonialisme – het inheemse nationalisme – moest dezelfde aspecten benadrukken, maar dan in omgekeerde doelstelling: Het richtte zich op economische vrijwording, politieke onafhankelijkheid, maatschappelijke emancipatie (in de eerste plaats voor de middenklassen waaruit de nationalistische leiders voortkomen, maar ook voor de grote massa, al leidt dit wel tot spanningen binnen de nationalistische bewegingen).

Het nationalisme is een algemene vernieuwingsbeweging (politiek, economisch, cultureel, sociaal), die zich modern en actief opstelt (in tegenstelling tot vroegere verzetsbewegingen die conserverend en passief-afwerend waren) en die zich richt op het gehoud van de territoriale vorm zoals die in de koloniale tijd is gegroeid: de binnen de koloniale grenzen wonende volken moeten tot een natie samengesmeed worden.

Het dekolonisatieproces en de politieke vrijwording van de koloniale landen brengen teleurstellingen. Er zijn talloze politieke problemen, regionale tegenstellingen, godsdienstverschillen, er is de mislukking van het parlementaire systeem en de rol van het leger. Vooral echter zijn er economische moeilijkheden: de eenzijdigheid van de economie (landbouw en grondstoffen, geen industrialisatie), de financiële zwakte, de afhankelijkheid van de buitenwereld en de handhaving van de buitenlandse invloeden, ook op politiek gebied. De levensomstandigheden van de massa blijven zorgelijk.

In veel vrijgeworden koloniën verandert sociaal niets. In slechts een land, Vietnam, vindt onder communistische leiding een volksrevolutie plaats. In een aantal worden pogingen ondernomen de levensomstandigheden van de massa te verbeteren door zich los te maken van de invloed van het Westen (de zgn. populistische leiders als Nkrumah, Sukarno, Nasser, Sihanouk, Lumumba), maar hier wordt geen diepgaande maatschappelijke omwenteling doorgevoerd die de basis van de maatschappij en de basis van de Westerse invloed wezenlijk aantast. De sociale spanningen blijven en vaak grijpt het leger in.

Onafhankelijkheid, echte onafhankelijkheid, houdt in dat een land vrij is van die economische bindingen die het beperken in zijn politieke stellingname op internationaal terrein of die het verhinderen zijn economie, zijn staatsinstellingen en zijn maatschappij naar eigen inzichten in te richten.

In een tijd waarin de economische machtspositie van het Westen — en van Japan — t.a.v. de zgn. Derde Wereld in geen enkel opzicht is verzwakt, integendeel door de praktijk van de zgn. hulpverlening is toegenomen, is ook de afhankelijkheidspositie, economisch en politiek, van de voormalige koloniën in evenredige mate vergroot.

In feite betekende de dekolonisatie niet meer dan dat de klassieke Europese koloniale mogelijkheden zich in de loop der jaren na 1945 uit tactische overwegingen bekeerd hebben tot de werkwijze van het Amerikaanse imperialisme zoals dat al een eeuw lang in bepaalde gebieden van Latijns Amerika functioneerde.

Literatuur

- Stewart C. Easton. *The Rise and Fall of Western Colonialism*, 1964.
Vera Micheles Dean. *The Nature of the Non-Western World*, 1957.
Bertrand Russell e.a. *The Story of Colonization, A Symposium*, 1958.
K.M. Panikkar. *Asia and Western Dominance*, 1953.
Anthony H. Richmond, *The Colour Problem*, 1955.
Ronald Segal, *The Race War*, 1966; vert. De Rassenoorlog, 1967.
Paul van 't Veer, *Vriend en vijand in de kolonie*, 1956.
Tarzie Vittachi, *The Brown Sahib*, 1962.
Hubert Deschamps, *La Fin des Empires Coloniaux*, 1950.
Brian Harrison, *Zuidoost Azië*, z.j.
H. Baudet en I.J. Brugmans, *Balans van Beleid; Terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlandsch Indië*, 1961.
James Cameron, *The African Revolution*, 1961.
Basil Davidson, *Which Way Africa?*, 1964.
Michael Edwardes, *Asia in the Balance*, 1962.
Hugh Tinker, *Ballot Box and Bayonet*, 1964.
Juergen Horlemann, *Modelle der kolonialen Konterrevolution*, 1968.
E.J. Prins, *De Westerse onderneming in ontwikkelingslanden*, 1967.

OOST-AZIE

CHINA EN HET WESTEN

Dr. F.G. van der Poll

Het keizerlijke China was geen natie, maar eerder een oikoumenè, een rijk zonder aanwijsbare grenzen, waarvan de beschaving geleidelijk uitvloeide in het "barbarisme". De Opiumoorlog was een conflict tussen staatkundige opvattingen; pas later ontwikkelde China zich tot natie-staat, waarin het nationalisme zich eerst tegen de Mandsjoes keerde als dynastie van niet-Han-Chinezen (1895) en daarna tegen de imperialisten (4 mei 1919). De verdragsperiode loopt van 1842 tot 1943, maar pas bij het verdrag van Sjimonoseki, als Japan het recht verwerft bedrijven in China te vestigen (wat dan op grond van de meestbegunstigingsclausule voor alle verdragslanden gaat gelden) ervaart Peking de verdragen als "ongelijk". Tussen 1842 en 1895 waren de buitenlanders ingepast in het zgn. tribuutstelsel.

Dit ging uit van de these dat handel geen economisch maar een politiek belang was. Door geschenken (schatting) en het recht op handeldrijven, dat de keizer daarop verleende, werd de wereldorde in stand gehouden, d.w.z. de barbaren werden meer of minder sterk aan China gebonden. Nauw waren deze banden met Korea, de Rioekioe-eilanden en Annam (Vietnam), die het confucianisme aanhingen en frequent mochten handelen. Schatting en handel vielen onder het Bureau van de Riten, maar vormden in wezen de Chinese methode om conflicten met de periferie te vermijden, vooral met de Midden-aziatische nomaden, die men niet blijvend kon overheersen, maar wel nodig had om aarden te leveren. De regeringen hadden begrepen dat zij slechts één ding tegelijk konden doen: óf binnenlandse óf buitenlandse politiek; de laatste kon zoveel geld en inspanning opeisen, dat de centrifugale krachten van het grote rijk losbraken (vgl. het Romeinse Rijk). Sinds de 13e eeuw leefde China in splendid isolation, alleen tussen 1405 en 1430 doorbroken door een maritieme verkenning van Perzië tot Indonesië (uit deze tijd stamt de kennis waarmee het in de 19e eeuw tegenover de buitenwereld stond). In het kader van de vazaliteitsrelaties werden lastige volken vrijer gelaten dan betrouwbare; dit heette "de politiek van de losse teugel". Juist de Mandsjoes, zelf een volk van de periferie, waren soepel bij de contacten met Mongoolse en Turkse stammen en erkenden terwille van de vrede in Centraal-Azië zelfs de Russische tsaar als hun gelijke (onder gelijktijdige afstand van 40.000 vierk. mijl grondgebied bij het verdrag van Kiachta, 1727); de Russen waren de enigen die toegang tot Peking verkregen.

Sinds 1758 is alleen nog kusthandel mogelijk via Kanton, aan strenge beperkingen onderworpen. De xenofobie is toegenomen na de ervaring dat katholieken gehoorzamen aan en buitenlandse macht. Bovendien hebben de mandarijnen nooit de herinnering verloren aan de "besmetting" door de boedhistische zending, vandaar dat deze introverte tijd wordt gecompleteerd door binnenlandse sociale controle (het confucianisme als dwangstelsel).

Terwijl in de 18e eeuw grote intellectuele bewondering bestond in West-Europa voor het "verlichte despotisme" van China, dat geen godsdienstige invloeden kende en een integere meritocratische bureaucratie scheen te bezitten (Leibniz, Voltaire, Rousseau), heeft de

19e-eeuwse kapitalist geen waardering voor een maatschappij zonder handelsinstinct. Missie en zending, sinds 1844 weer toegelaten, ergeren zich aan de onbekeerdheid der bevolking en treden vaak aanmatigend op, zich beroepend op de politieke en militaire steun van hun moederland (Frankrijk!). De maatschappij verkeert in verval en is militair zwak, waardoor het Westerse superioriteitsgevoel de Chinezen alleen nog als koelies kent ("pig-trade"). Zelfs serieuze waarnemers zijn ambivalent in hun oordeel: de veelgelezen zendeling Arthur H. Smith, die het volk bewondert, schrijft ook: "What they lack is Character and Conscience" (1894).

Wat de Chinezen zeggen over grote verliezen aan zilver door opiumsmokkel (rapport 1838) is wat overdreven: veel zilver is opgepot doordat koperen munten in gehalte daalden. Dit is een aanwijzing dat de Mandsjoe-maatschappij door de optredende bevolkingsexplosie in moeilijkheden kwam; opiumsmokkel betekende voor velen wel een nuttige bijverdienste. De ontevredenheid op het platteland barstte uit in een viertal opstanden, waarvan de Taiping de bekendste is; deze heeft vrijwel niets te maken met Westerse invloeden en opiumoorlog.

De opiumkwestie is minder belangrijk dan de Engelse wens naar vrijhandel, rechtsbescherming, volkenrechtelijke gelijkheid en uitwisseling van gezanten — zaken die voor de Chinezen onbegrijpelijk waren. Peking huldigde wel het beginsel van de gelijkheid aller barbaren: vandaar zijn positieve houding tegenover de meestbegunstigingsclausule. Vreemdelingen maakten echter geen deel uit van de oikoumenè: de Mandsjoe-soldaten hadden na 1644 lang in aparte wijken onder hun eigen rechtsregels gewoond en die regeling vinden we terug in de extraterritorialiteit. De Mandsjoes vormden met hun eigen taal en personeel een diarchie met de Han-Chinezen (huwelijksverbod); toen het Westen in 1854 samen met de regering de Imperial Maritime Customs ging beheren, waarbij buitenlanders als Sir Robert Hart in Chinese dienst traden, ontstond volgens prof. Fairbank een synarchie. Doordat dit de keizer aan geld hielp om zijn gezag te handhaven, werkte het systeem vertragend op de modernisering.

1838—1860, periode der opiumoorlogen, onderverdeeld in:

- a. 1838—1841, confrontatiepolitiek van Lin Tse-hsu
- b. 1842—1848, appeasementpolitiek van Tsjing-jing
- c. 1850—1860, confrontatiepolitiek van de jonge keizer Hsienfeng; de opstanden beletten hem zich constructief met het buitenland bezig te houden.

1860—1872, de Toeng-tsjih Restauratie, tevens coöperatieperiode, voorbereid door een staatsgreep na de dood van Hsien-feng (1861) en door de Westerse hulp bij het neerslaan van de Taiping-opstand. China richt een commissie voor buitenlandse zaken op (tsoenglijamen, 1861—1901), een tolkenschool om het pidgin-Engels kwijt te raken (1862, o.l.v. de Amer. zendeling W.A.P. Martin) en gaat internationaal recht bestuderen. Het Westen is tijdelijk minder agressief en wil China de tijd geven zich aan te passen ("reluctant imperialism"); de gezant Anson Burlingame (Am.) leidt in 1868—1869 een Chinese missie langs Westerse hoofdsteden, de Engelsman Alcock bereidt een "gelijk verdrag" voor, dat echter in het parlement van Westminster wordt afgestemd.

Restauratie is het traditionele antwoord op zwakte, die altijd voortvloeit uit afwijking van het historisch gegeven ideaal; maatschappelijke vooruitgang is onmogelijk, omdat een keizer die het verleden verloochent een slechte naam in de geschiedenis nalaat. De Zelfversterkingsperiode, die tot 1898 voortduurt, gelooft niet dat handel kan leiden tot welvaart en beperkt zich tot het hoogstnodige: kanonnen en stoomschepen. De regering verkoopt ambten (zij het met behulp van een vergelijkend examen). In het kader van de zwak-progressieve leuze "Chinese kennis voor het wezen, Westerse kennis voor de

praktijk" gaan vanaf 1872 groepjes jongeren in het buitenland studeren, maar hun invloed op het land is gering. Li Hoeng-tsjang richt enige arsenalen, marine-instituten en een scheepvaartmaatschappij op, maar draagt ook bij tot meer corruptie (vlootgelden worden benut voor een zomerverblijf voor de keizerin). Als geheel versterkt het laatste kwart van de eeuw de invloed van de gentry (groeiend grondbezit) en van de neoconfuciaanse retoriek; de regering beoefent als vanouds de zuinigheid en draagt bij tot het uiteenvallen van China in geografisch opzicht.

Spanningen tussen oud en nieuw doen zich voor: Kwo Soeng-tao is in 1877 China's eerste ambassadeur (Londen), maar georganiseerde roddel (tsjing-i, de Chinese vorm van openbare mening) ondergraaft zijn positie; zijn dagboeken worden verbrand en na zijn diensttijd durft hij zich niet meer in Peking te vertonen. Hoewel sinds 1860 kustdefensie een populair onderwerp is, beslist de traditie bij gelijktijdige agressie van Japan (Rioe-kioe en Taiwan) en Rusland (Ili-vallei in Sinkiang) voor prioriteit aan Centraal-Azië. Japan gaat dus verder en verslaat in 1894-1895 de nieuwe Chinese vloot - een bittere teleurstelling, maar een die tevens bevruchtend werkt op de gedachte dat de fout dieper zit dan vermoed werd. Soen Jat-sen sticht in 1894 op Hawaii een "Vereniging ter herleving van China"; Kang Joe-wei, die betoogt dat in Confucius progressieve ideeën zijn te vinden, volgt met de Honderd Dagen het voorbeeld van Meiji-Japan (1898). De anti-keizerlijke Bokkers worden door de keizerin omgebogen tot anti-imperialisten, hoewel hun voornaamste doelwit de moderniserende "verraders" en de gekerstende landgenoten zijn.

Na hun vernietiging door de Westerse legers en de exorbitante eisen (o.a. van sterk overvragende zendelingen) slaat het nationalisme om van conservatief naar progressief. Een "grote sprong" - geest maakt zich van de ontwikkelden meester: reeksen nationale verenigingen, vrouwenemancipatie, nieuwe schoolboeken, patriottische manifestaties, actueel straattoneel, boycot van Amerikaanse goederen (wegens de rassenwetten van Californië), oprichting van een ministerie van handel (1903), investeringen door de eigen bourgeoisie, aanleg van de eerste spoorweg door louter Chinezen (1904-1909) en een nieuw leger met vaderlandslievende ideologie (waaruit sterke impulsen voor de revolutie van 1911 zouden voortkomen). Enigszins aarzelend beginnen de Mandsjoes aan bestuurshervormingen: provinciale vergaderingen en de belofte van een parlement. Zij trachten de buitengewesten te binden vóór deze in imperialistische handel vallen (Tibet, Bhoetan, Burma e.a.). Een poging de spoorwegen te nationaliseren, om het centrale gezag te versterken ten koste van de plaatselijke autonomie, botst op de tegenstand der lokale investeerders, vooral rond Sjanghai en in de provincie Szetsjoean (landeigenaars en opkomende nationale burgerij), die de economische macht met de politieke willen verenigen. Zo ontstaat spontaan de revolutie van 1911, zonder directe invloed van Soen Jat-sen, die sinds 1895 niet meer in China heeft geopereerd (later heeft de KMT zijn rol vergroot ten nadele van andere revolutionairen die wel in China zijn gebleven).

In geestelijk opzicht heeft het historicistische, niet-causale Chinese denken, dat geen plaats had voor vooruitgang, maar wel voor een cyclische herhaling van gebeurtenissen, weinig kunnen doen met de Westerse opvattingen van de 19e eeuw. De leer van competitie, concurrentie en materiële ontwikkeling verschaftte geen oplossing aan een monistische denktraditie, die de organische samenhang van kosmos en aarde erkende. Niet toevallig boden de synthese-theorieën van Hegel en Marx een betere aansluiting bij de universalistische beschouwing der maatschappelijke problemen dan andere denkvormen. In diepste wezen is dit Duitse organische denken mede voortgevloeid uit het Chinese denken dat de jezuïeten in de 17e en 18e eeuw naar Europa hadden gebracht.

Sociaal-darwinisme heeft het nationalisme gestimuleerd, dat het Han-ras hooghield

tegenover alle veroveraars en de Chinezen leerde dat alleen energieke volken zouden overleven.

Literatuur

S.Y. Teng & J.K. Fairbank, *China's response to the West*. A documentary survey. Cambridge Mass. 1954 (paperback-ed. New York 1963).

Dun J. Li, *The essence of Chinese civilization*. New York 1967.

Dun J. Li, *China in transition, 1517–1911*. New York 1969.

Dun J. Li, *The road to communism. China since 1912*. New York 1970. (dit is een serie van drie deeltjes met een zeer originele keuze van teksten, gevarieerder van aard dan de keuze van Teng-Fairbank)

F. Schurmann & O. Schell, *China readings* 3 dl.: Imperial China, Republican China, Communist China. Penguin-ed. 1967/68.

H. Franke & R. Trauzettel, *Das Chinesische Kaiserreich* (Fischer Weltgesch. nr. 19) 1968.

J.K. Fairbank, *The United States and China*. Cambridge Mass. 1971. (een belangwekkende inleiding in het probleem China)

J. Harrison, *China since 1800* (New York 1967) H. Mc.Aleany, *The modern history of China*. Londen 1967.

Ch. Hibbert, *The dragon wakes. China and the West 1793–1911*. Londen 1970.

W. Franke, *Das Jahrhundert der Chinesischen Revolution 1851–1949*. München 1958. In Eng. vertaling: *A century of Chinese revolution 1851–1949*. Oxford 1970.

C.P. Fitzgerald, *The Chinese view of their place in the world*. Londen 1969.

W.L. Tung, *China and the foreign powers. The impact of and reaction to unequal treaties*. Dobbs Ferry 1970.

E. Holt, *The opium wars in China*. Chester Springs 1964.

J.K. Fairbank, *Trade and diplomacy on the Chinese coast. The opening of the Treaty Ports 1842–1854*. Cambridge Mass. 1953 (3 dl.); paperback-ed. Stanford 1969.

J.K. Fairbank ed., *The Chinese world order. Traditional China's foreign relations*. Cambridge Mass. 1968.

F. Michael & Chang Chung-Li, *The Taiping rebellion*. Seattle 1966 vv. (3 dl.)

V.Y.C. Shih, *The Taiping ideology. Its sources, interpretations and influence*. Seattle 1967.

S.Y. Teng, *The Taiping rebellion and the Western powers*. A comprehensive study. Londen 1971.

M.C. Wright, *The last stand of Chinese conservatism. The Tung-chih restoration 1862–1874*. Stanford 1954.

I.C.Y. Hsu, *China's entrance into the family of nations. The diplomatic phase 1858–1880*. Cambridge Mass. 1960.

Y.C. Wang, *Chinese intellectuals and the West 1872–1949*. Chapel Hill 1966.

P.A. Cohen, *China and Christianity. The missionary movement and the growth of Chinese anteforeignism 1860–1870*. Cambridge 1963.

Hou Chi-ming, *Foreign investment and economic development in China 1840–1937*. Cambridge 1965.

F.H.H. King, *A concise economic history of modern China 1840–1961*. New York 1968.

V.C. Purcell, *The Boxer uprising*. A background study. Cambridge 1963.

I.C.Y. Hsu, *The rise of modern China*. New York 1970.

I.C.Y. Hsu, *Readings in modern Chinese history*. New York 1971.

M.C. Wright ed., *China in revolution. The first phase 1900–1913*. New Haven 1968.

H. Schiffrin, *Sun Yat-sen and the origins of the Chinese revolution*. Berkeley 1968.

Chow Tse-tung, *The May Fourth movement. Intellectual revolution in modern China*. Cambridge Mass. 1960.

Hsueh Chun-tu, *Revolutionary leaders of modern China*. New York 1971.

De volgende boeken behandelen ook Japan en verder Oost-Azië:

P.H. Clyde & B.F. Beers, *The Far East. A history of the Western impact and the Eastern response 1830–1965*. Englewoods Cliffs 1965. 5e dr.

J.K. Fairbank, E.O. Reischauer & A.M. Craig, *East Asia, the modern transformation*. Londen 1967.

J.B. Crowley ed., *Modern East Asia*. Essays in interpretation. New York 1970.

DE VERENIGDE STATEN EN CHINA

Dr. F.G. van der Poll:

De relaties beginnen in 1784, maar de handel blijft van geringe omvang. De hele 19e eeuw door aarzelt State Department over de te volgen China-politiek. In 1842 wenst Amerika dezelfde rechten als Engeland, wat voor de Chinezen geen bezwaar is:

Zij verlenen in 1853 aan Engeland de meestbegunstigingsclausule (Boca Tigris-verdrag), die in 1844 ook voor de V.S. gaat gelden (verdrag van Wanghia). Omdat onderhandelaar Caleb Cushing niet begreep waarom hij zijn geloofsbrieven niet in Peking mocht aanbieden, vinden de Chinezen Amerikanen dom en koppig: kennelijk een primitieve natie, waaraan men alles moet uitleggen! Amerikaanse gezanten krijgen weinig of geen instructies uit Washington, hun accommodatie ligt ver achter bij die van andere landen. Engeland weet door grotere agressiviteit meermalen de Amerikanen te overtroeven. Een eigen gezicht verkrijgt de Amerikaanse legatie met Anson Burlingame (1862-1868), die de Chinezen aan volkenrechtelijk inzicht helpt en een goodwill-missie leidt langs Westerde hoofdsteden; hij bereidt ook de studie van de eerste 120 jonge Chinezen in de V.S. voor. Het Verre Westen heeft ook koelies nodig voor de spoorwegaanleg, maar vanaf 1882 beginnen immigratiebeperkingen tegen de "Chinks".

De Westerse bezettingen in 1898 ondergroeven het verdragstelsel en Engeland raadpleegde Amerika over het alternatief van een "Open Deur-politiek", maar voorlopig werd Washington in beslag genomen door Cuba en Filippijnen. Er zijn echter veranderingen op til in het beleid. De traditionele instructie aan gezanten luidde (1887): "to abstain from using your diplomatic position to promote financial or business enterprise"; pres. Cleveland maakte ervan in 1896: "lend all proper assistance to secure for reputable representation of concerns the facilities for contracts as are enjoyed by any other foreign commercial enterprise in the country". Door op verzoek van een Rockefeller in te grijpen tegen een opstand in Brazilië werd Cleveland in 1893 de grondlegger van Amerika's informele imperialisme.

Velen zagen de Filippijnen als "wachtposten aan de ingang van de handel met de miljoenen in China, Korea, Frans Indochina, Malakka en Indonesië". Vrees voor overproductie dreef de kooplieden naar de vrije markten van Latijns-Amerika en het Verre Oosten. Prof. Fred. Turner publiceerde in 1896 zijn these over de "frontier", waaruit werd afgeleid dat deze nu buiten de V.S. lag. Er bestonden verschillende houdingen tegenover China: vrees voor het gele gevaar, verachting voor een decadent volk. hoge verwachtingen bij de zending en de handelaars. Sommigen zagen China alleen als ongevaarlijk als het gekerstend was (Brooks Adams, Mahan); Amerika moest zichzelf van degeneratie (materialisme, socialisme) redden door zich met de sluimerende vitaliteit van het Oosten te meten. Prof. Iriye ziet daarom het imperialisme als fin-de-siècle verschijnsel: twijfel aan de Westerse cultuur, die ook numeriek de mindere is, kan alleen overwonnen worden door bewijzen van vitaliteit (sociaal darwinisme).

Er is echter ook een economisch component. Th. McCormick noemt de Open Deur-politiek een mengsel van antikolonialisme en economisch imperialisme, en een daad van zelfvertrouwen, omdat de V.S. meer wilden dan alleen een stukje van China. De revisionisten, bijv. W.A. Williams, gaan uit van een principieel imperialistische traditie, waarvan Monroeleer en Manifest Destiny momentopnamen zijn.

De eerste 20 jaar kregen de Open Deur-nota's van John Hay slechts lof wegens hun vermeende morele waarde; na 1920 ontwaakte de kritiek. Vooral isolationisten verwierpen ze, omdat China geen Amerikaans belang zou zijn en de V.S. eigenlijk gedreven waren door factoren buiten Amerika en het Verre Oosten (Griswols, 1938). Kennan, de kampioen van de Europese containment, legt nog in 1950 uit dat Hay helemaal onder Engelse invloed gehandeld had. Geen dezer critici heeft oog voor de economische wensen van een sterke staat, omdat zij òf niet economisch dachten òf vaststelden dat de Amerikaans-Chinese handel weinig betekende. De economische revisionisten evenwel vinden dat het niets zegt: Hay's nota's erkenden wel invloedssferen in China en beoogden een optie op een gebied dat Amerika t.z.t. alléén wilde beheersen, als het financieel oppermachtig was. Zij stellen dat de V.S. in 1900 van plan was Engeland van de eerste rang te verdrijven. Dat de Amerikanen voorlopig geen kapitaal konden exporteren achten zij minder belangrijk dan dat ondernemers en presidenten het daarop aanlegden.

De zwakte van Hay's politiek was dat Amerika wel invloed in het Verre Oosten wilde, maar niet militair bij Azië betrokken wou worden. Vandaar dat de China-politiek na 1905 ondergeschikt wordt aan de Japa.-politiek.

1905 Taft-Katsoera overeenkomst: als Japan van de Filipijnen afblijft, mag het zich in Korea nestelen.

1908 Root-Takahira overeenkomst: ongeveer hetzelfde t.a.v. Mandsjoerije.

1917 Lansing-Isjii overeenkomst: erkenning van "bijzonder belangen" van Japan in Mandsjoerije en Sjantoeng, d.w.z. aanvaarding van een groot deel van de 21 eisen van 1915.

1919 terwille van Japans lidmaatschap van de V.B. offert pres. Wilson de integriteit van China in hoge mate op; de Chinese afgevaardigden tekenen het verdrag van Versailles uit protest niet.

Sinds de Open Deur-nota's streefden personen en firma's naar Amerikaanse investeringen in China, o.m. Edw. Av. Harriman (spoorwegmagnaat), pres. Taft en min. Philander Knox. Door Peking onder druk te zetten wist Amerika een internationaal bankconsortium een monopolie t.a.v. leningen te bezorgen, tot Wilson in 1913 zich eruit terugtrok. De klassieke school zegt: uit morele overwegingen, omdat de politieke onafhankelijkheid van China in gevaar kwam — de revisionisten geloven dat niet, mede omdat Wilson bekend was om zijn agressief liberalisme en in Latijns-Amerika nogal hardhandig optrad. Williams meent dat Wilson uit het consortium stapte, omdat Amerika er niet in kon domineren; Curry gaat minder ver met de gedachte dat Wilson het alleen wilde proberen. In feite voldeden de banken weinig voor het labiele China na 1911, maar in elk geval leidde Amerika's afzijdigheid tot een bijna monopolistische positie van Japan en daarom verzocht Europa in 1918 Wilson weer toe te treden.

Met de vlootconferentie en het Negen-Mogendhedenverdrag van 1921/22 werd de politiek vanaf 1905 afgesloten' Japan kreeg de vrije hand in Mandsjoerije, mits het zich uit Sjantoeng militair terugtrok. De situatie in de Pacific werd bevroren. China was in die dagen heftig anti-imperialistisch en in 1923 zond het Westen oorlogsschepen om te beletten dat de KMT over de douanegelden beschikte. Revisie van de "ongelijke verdragen" werd voorlopig afgewezen met het argument dat niet vaststond met welke regering er onderhandeld moest worden. Vooral na 1931 bleef de Amerikaanse regering China trouw tegen Japanse expansionisme; na 1945 betoogde een groep onderzoekers dat Washington juist Japan had moeten kiezen tegen China teneinde de Pacificoorlog te voorkomen — hetgeen in feite tussen 1949 en 1971 in praktijk werd gebracht.

Tijdens W.O. II was de Amerikaanse doelstelling:

1. China tot grote mogendheid maken tegenover Japan
2. het gebruiken tegen het Britse Imperium
3. met behulp van China de niet-westerse volken de V.N. binnenloodsen.

Roosevelt duldde de grillen van Tsjiang Kai-Sjek, die niet serieus meestreed en hem chanteerde met dreigementen van ingaan op Japanse voorstellen. Volgens FDR moest elke schijn vermeden worden dat de V.S. zich niet aan de Open Deur hielden. Generaal Stilwell, die tevergeefs had aangedrongen op een "voor wat hoort wat" politiek, werd in 1944 ontslagen. In die tijd begonnen enige Amerikaanse vertegenwoordigers, zoals Davies, Service en Ludden, zich af te vragen of de V.S. niet beter de hulp van Mao's troepen konden inroepen.

China werd tegen 1945 minder belangrijk dan Europa en FDR meende de S.U. te moeten gebruiken als tegenwicht tegen Japan: Jalta erkende de Russische belangen in Mongolië en Mandsjoerije. De traditie eiste dat Amerika geen troepen achterliet op het vasteland van Azië, zodat het moest hopen op een coalitie tussen KMT en CCP en de onverschilligheid van Stalin jegens de "margarine-communisten". Militairen en politici bleven zo lang mogelijk een neutrale koers volgen, maar toen Marshall in 1947 zijn missie beëindigde, wist hij dat Mao's overwinning een kwestie van tijd was: steun aan de KMT diende alleen om te rekken. Tenslotte moest Europa op dat moment voorgaan. Eind 1948 gaf Acheson opdracht tot het samenstellen van een witboek over de onvermijdelijke ondergang van het bewind van Tsjiang Kai-sjek. De Amerikaanse ambassadeur bleef in april 1949 in Nanking om contact op te nemen met de communisten, maar Mao gaf op 1 juli openlijk te kennen de Russische zijde te prefereren. Hoewel Acheson daarop de gezanten waarschuwde dat verspreiding van *het* communisme in Azië niet tolerabel was, werd in augustus het witboek "U.S. policy in China 1944-1949" uitgegeven om zich van de KMT te distantiëren. Van 6 tot 8 oktober 1949 vond in Washington een ronde-tafelconferentie plaats met ca. 30 niet-regeringspersonen over de kwestie van de erkenning van Rood-China; erkende anticommunisten zijn niet uitgenodigd. Kennan wees erop dat de containmentpolitiek niet geschikt was voor Azië. De conferentie was in meerderheid voor erkenning, maar vreesde de publieke opinie. Vakbonden waren zeer anti, kerken zagen Rood-China graag erkend, economische organisaties waren half om half; de man in the street sprak zich 20% vóór, 40% tegen erkenning uit (de rest verklaarde zich niet op de hoogte of blanco).

Sinds 1793 gold het effectiviteitsbeginsel: als een regering door het volk aanvaard wordt, kan men relaties ermee aanknopen, zonder een oordeel over haar binnenlandse politiek te geven. Pres. Wilson voerde een moralistisch criterium in, uitgebreid in de Stimson-doctrine (1932), die wijzigingen door wapengeweld niet erkende. J.F. Dulles meende in zijn boekje "War and Peace" (1950), dat het bewind van Mao erkend moest worden als het bij machte bleek China te besturen (toen hij in 1952 minister werd, moest hij deze opvatting onder Republ. pressie terugnemen). De regels voor erkenning bevatten behalve instemming van de bevolking en erkend gezag over het hele grondgebied ook: nakoming van internationale verplichtingen. Hieraan heeft Mao zich nooit willen onderwerpen en de erkenning van Rood-China is door Acheson dan ook verworpen op 18 januari 1950, nadat de communisten Amerikaanse bezittingen hadden geconfisqueerd. Niettemin was voordien Formosa niet-essentieel verklaard voor de defensie, gevolgd door de "hands off Formosa"-verklaring van 5 januari 1950 en de rede van Acheson op 12 januari, waarin hij Formosa en Korea niet tot de "defensive perimeter" van Amerika rekende.

Pressie van de China Lobby (1944) is in 1949 en '50 sterk ontwikkeld. De KMT blijkt de

besluitvorming van het Witte Huis te kunnen beïnvloeden, geholpen door Amerikaanse organisaties. Het Committee of One Million (1953) weet telkens openbare acties tegen erkenning van China of opnemings in de V.N. te ontketenen en een Congresmeerderheid achter zich te krijgen. De Amerikaanse politiek is versterkt geraakt door de wederzijdse erkenning van Rusland, China en Noord-Vietnam (begin 1950) en door de zgn. agressie van China in Korea. Opgeschoofde berichten over onrust en hongersnood (elk jaar!) moeten bewijzen dat Mao niet de gunst van zijn volk geniet; een officiële uiteenzetting van State Dep. uit 1958 betoogt dat hij niet het hele grondgebied beheerst, omdat Formosa bestaat. De V.S. kan wachten tot de dictatuur bezwijkt en wijst steeds de toelating van Peking tot de V.N. af; eerst is dat een gewone procedure-kwestie, maar als er na 1960 te veel stemmen van de Derde Wereld bijkomen, wordt het een "belangrijke kwestie", die een meerderheid van 2/3 vereist.

In 1962 groeit het inzicht in de Russisch-Chinese conflicten en Kennedy bereidt enige beleidsveranderingen voor (opheffing reisbeperkingen, handelsfaciliteiten e.d.); zijn dood belet de uitvoering ervan, maar wel mag de onderminister voor het Verre Oosten, Roger Hilsman, eind 1963 nog de geplande rede houden, waarin hij zegt dat het communistisch bewind vermoedelijk niet zal bezwijken. Een doorbraak moet wachten tot 1968, als China voorstelt de gesprekken in Warschau te hervatten. De situatie wordt bemoeilijkt door de dreigende Russische houding (Oessoeri, Sinkiang), maar Nixon maakt de weg vrij door de Guam-doctrine (juli 1969, voorbereid in een artikel uit 1967) en het staken van de patrouilles in de Straat van Formosa. Bemiddeling is verder verleend door Frankrijk, Roemenië en Pakistan.

Literatuur

Algemene werken

F.Rh. Dulles, *China and America. The story of their relations since 1784*. Princeton 1946 (een niet-wetenschappelijk bedoeld werkje, dat vooral t.a.v. de 2e wereldoorlog te kort schiet)

J.K. Fairbank, *The United States and China*. Cambr. (Mass.) 1971, 3e dr. (uiterst geschikt voor algemene oriëntatie)

A. Iriye, *Across the Pacific. An inner history of American-East Asian relations*. New York 1967 (meer aandacht voor Japan dan voor China, maar belangrijk omdat de geschiedenis ook vanuit Azië bekeken wordt. Uitvoerige beredeneerde bibliografie).

A.W. Griswold, *The Far Eastern policy of the United States*. New Haven 1962 (herdr. van 1e ed. 1938) (was jarenlang het standaardwerk, isolationistisch).

W.A. Williams, *The tragedy of American diplomacy*. New York 1962 (revisionistisch boek, dat eenzijdige nadruk legt op econ. imperialisme als verklaring van de Am. wereldpolitiek).

E. Friedman & M. Selden, *America's Asia. Dissenting essays on Asian-American relations*. New York 1971 (Vintage pocket) (revisionistisch, soms wat overtrokken in zijn beschuldigingen, niet steeds even origineel; ook Vietnam, Laos en Japan worden besproken)

Afzonderlijke perioden

Earl Sewisher, *China's management of the American barbarians. A study of Sino-American relations, 1841–1861, with documents*. New Haven 1951 (ca 700 blz. correspondentie van Chin. ambt.)

Tong Te-kong, *United States diplomacy in China, 1840–1860*. Seattle 1964.

Ch.S. Campbell Jr., *Special business interests and the Open Door policy*. New Haven 1968 (1e dr. 1951).

Th.J. McCormick, *China market. America's quest for informal empire, 1893–1901*. Chicago 1967.

M.Bl. Young, *The rhetoric of empire. American China policy, 1895–1901*. Cambr. (Mass.) 1968 (minder belangrijk dan beide voorgaande).

- P.A. Varg, *The making of a myth. The United States and China, 1897-1912*. East Lansing 1968.
- Ch. Vevier, *The United States and China, 1906-1913. A study of finance and diplomacy*. New Brunswick 1955.
- Li Tien-yi, *Woodrow Wilson's China policy, 1913-1917*. New York 1969.
- R.W. Curry, *Woodrow Wilson and Far Eastern policy, 1913-1921*. New York 1968 (voor algemene oriëntering interessanter dan beide voorgaande monografieën).
- W. King, *China and the Paris Peace Conference in 1919*. Jamaica (NY) 1971 (brochure).
- D. Borg, *American policy and the Chinese revolution 1925-1928*. New York 1968 (1e ed. 1947).
- J.W. Christopher, *Conflict in the Far East. American diplomacy in China, 1928-1933*. Leiden 1950.
- D. Borg, *The United States and the Far Eastern crisis of 1933-1938*. Cambr. (Mass.) 1964.
- B. Tuchman, *Stilwell and the American experience in China, 1911-1945*. New York 1970 (behandelt Ch. alleen voorzover Stilwell er verblijft).
- H. Feis, *The China tangle. The American effort in China from Pearl Harbor to the Marshall mission*. Princeton 1953.
- Tang Tsou, *America's failure in China, 1941-1950*. Chicago 1963 (standaardwerk).
- H.M. Vinacke, *The United States and the Far East, 1945-1951*. Stanford 1952 (citeert veel uit het volgende witboek).
- United States relations with China, 1944-1949. Washington 1949 (uitgebreide documentenpublicatie).
- United States policy with respect to mainland China. Hearings before the Committee on Foreign Relations US Senate. Washington 1966.
- C.C. Schweitzer, *Amerikas Chinesisches Dilemma*. Keulen-Opladen 1969 (politicologische benadering van de erkenningspolitiek 1949/51).
- G. Cho, *Zur Frage der diplomatischen Anerkennung der Volksrepublik China durch die USA, 1949-1966*. Hamburg 1967 (behandelt o.a. de invloed van pressiegroepen).
- K.T. Young, *Diplomacy and power in Washington-Peking dealings, 1953-1967*. Chicago 1967 (art. over Warschause besprekingen).
- K.T. Young, *Negotiating with the Chinese communists*. New York 1968 (boek over zelfde onderw.).
- J.K. Fairbank, *China. The People's Middle Kingdom and the USA*. Cambr. (Mass.) 1967 (pleidooi voor begrip en contact).
- A.T. Steele, *The American people and China*. New York 1966.
- F. Greene, *A curtain of ignorance. China: how America is deceived*. Londen 1968 (1e dr. 1964) (over invloed van onjuiste kranteberichten en de China lobby).
- A.S. Whiting, *China crosses the Yalu. The decision to enter the Korean war*. Stanford 1968.
- St.C. Miller, *The unwelcome immigrant. The American image of the Chinese, 1785-1882*. Berkeley 1969.
- R. McClellan, *The heathen Chinese. A study of American attitudes toward China, 1890-1905*. Ohio State Univ. 1971.
- P.A. Varg, *Missionaries, Chinese and Diplomats. The American Protestant missionary movement in China, 1890-1952*. Princeton 1952.

Enkele artikelen

- S.S. Kim, *Burlingame and the inauguration of the co-operative policy*. Modern Asian Studies okt. 1971, 337-354.
- L.G.M. Jaquet, *China en Amerika*. Internat. Spectator 22 febr. 1966, 236-359.
- Cl. Delmas, *Heurs et malheurs des relations sino-américaines*. Revue de Défense Nationale, aug.-sept. 1971, 1253-1266.
- K. Birrenbach, *Die V.S. und China*. Europa-Archiv 10 aug. 1971, 511-522.
- China-nummers van Current History, sept. 1967 en sept. 1970.

Voor een algemene oriëntatie in Amerika's buitenlandse politiek (Manifest Destiny, Open Deur, wereldpolitiek) is uitstekend geschikt de volgende documentenverzameling, verbonden tot lopend geschiedverhaal:

- R.A. Divine, *American foreign policy*. Cleveland 1969. 8e dr. (Meridian book)

ACHTERGRONDEN VAN DE CULTURELE REVOLUTIE IN CHINA (1966-1969)

Prof. Dr. E. Zürcher

Het ontstaan van deze uitzonderlijk lange en intensieve massabeweging moet beschouwd worden tegen de achtergrond van een gehele scala van problemen, die omstreeks 1965, na enige jaren van gematigd beleid en geringe invloed van Mao Tse-toeng, acuut waren geworden. Belangrijkste problemen: (1) élitevorming en partijbureaucratie; (2) het steeds duidelijker in de Sovjetunie aan de dag tredende a-politieke "professionalisme" en overige "revisionistische" neigingen; (3) de groeiende discrepantie tussen enerzijds de nog bestaande nadruk op hoogwaardig specialisme (met name in het hoger onderwijs: lange opleidingen; theorie; sterk selectieve examens) en anderzijds de eisen van het Chinese ontwikkelingsmodel, dat door zijn gerichtheid op gespreide opbouw op basisniveau juist behoefte heeft aan grote massa's lager kader met geringe specialisatie; (4) het probleem van het "vergrijzend leiderschap", en daarmee samenhangend de noodzaak om de jeugd politiek te activeren; (5) de zeer gespannen internationale situatie rondom China in 1965; (6) diepgaande meningsverschillen over de te volgen koers, zowel politiek als economisch, aan de top van de partij (groep Mao tegenover een diffuse groep van meer bureaucratische en centralistische elementen, geassocieerd met de president van de Volksrepubliek, Lioe Sjau-tj'i).

De Culturele Revolutie is te verdelen in vier fasen. De periode november 1965 — augustus 1966 vormt een inleidende fase, waarin de acties beperkt blijven tot de sfeer van cultuur, onderwijs en propaganda, en de belangrijkste tegenstellingen nog binnenskamers blijven. De tweede fase, augustus — december 1966, wordt gekenmerkt door het zeer heftige optreden van de door de groep-Mao gemobiliseerde "rode gardisten" in alle grote steden. De enige tientallen miljoenen rode gardisten (grotendeels teenagers) ondernemen massale en dikwijls excessieve acties tegen "revisionisten" en tegen alle sporen van niet-proletarische levenswijze. Begin van een stortvloed van pamfletten en muurkranten van vele elkaar bestrijdende groepen; enorme verspreiding van het "rode boekje". Felle kritiek op vele leiders en lagere partijfunktionarissen. In de derde fase, januari — augustus 1967, verbreidt de beweging zich over vrijwel alle sectoren — met name de industrie — en leidt zij tot een zeer chaotische toestand: hevige straatgevechten, bezettingen, ontbinding van de vakbonden, acties tegen "economisme" (het benadrukken van materiële stimulansen ter verhoging van de produktie), optreden van talloze lichamen van "revolutionaire rebellen". De lange vierde fase, augustus 1967 — april 1969, staat geheel in het teken van een moeizaam herstel van rust en orde, waarin het leger een steeds grotere rol gaat spelen. Het is in de laatste fase, en in de jaren na 1969, steeds duidelijker geworden dat de Culturele Revolutie, in weerwil van haar naam, in feite neerkwam op een conflict tussen twee totaal verschillende ontwikkelingsstrategieën, waarbij de voorstanders van het "Mauïstische" ontwikkelingsmodel zich van bestaande spanningen (b.v. onvrede onder de studenten) en van het geweld van de gemobiliseerde jeugd bedienden om hun tegenstanders, gedoodverfd als "revisionisten", uit te schakelen. Het "Mauïstische" ontwikkelingsmodel, dat dus voorlopig het pleit gewonnen heeft, komt neer op een herleving van de principes en praktijken die in 1958, tijdens de "Grote Sprong Voortwaarts", op een toen nog voorbarige en overhaaste wijze werden ingevoerd,

en die overigens op hun beurt grotendeels gebaseerd zijn op de nog oudere ervaringen uit de tijd van de burgeroorlog. Zij komen o.a. neer op een hoge mate van decentralisatie, het verlenen van verregaande bevoegdheden aan de kleine locale eenheden (met name de volkscommunes en de produktiebrigades op het platteland), het streven naar een gelijkmatige ontwikkeling op basisniveau, zo nodig met primitieve middelen, door stimulering van de inventiviteit onder de massa; strijd tegen iedere vorm van élitisme en propagering van het egalitaire ideaal; afkeer van centrale planning en ordelijke ambtelijke procedures; het streven naar een gelijkschakeling van stad en platteland, en van hoofd- en handarbeid; massale aanmaak van enigszins geschoold kader middels korte cursussen in een grondig hervormd onderwijssysteem.

De "Lioe-istische" ontwikkelingsstrategie is op vrijwel elk punt daaraan tegenovergesteld. Zij benadrukte kwaliteit tegenover kwantiteit, en ordelijke centrale planning tegenover het moeilijk controleerbare geweld van de massabeweging. Zij streefde naar een ongelijkmatige ontwikkeling, waarbij de stedelijke sector en de moderne industrie (naar orthodox-marxistisch recept) de toon zou blijven aangeven. Geen primitieve "do-it-yourself"-acties, gespreid over het gehele platteland, maar een agrarische ontwikkeling door het stimuleren van "pilot projects", d.w.z. door het verlenen van overheidssteun aan die communes die al het verst gevorderd waren. Een groot overheids- en partijapparaat, om de nauwkeurig geplande evolutie te kunnen controleren en bijsturen. Handhaving van lange en gespecialiseerde opleidingen ter vorming van een hoogontwikkeld kader om daarmee de leidende posten in dit grote apparaat te bemannen.

Het Mauïstische model heeft voorlopig gewonnen. Dat wil zeggen, dat China voorlopig voortgaat zich te moderniseren op een geheel eigen wijze, volgens — in westerse en Russische ogen — soms zeer merkwaardige principes, in plaats van de Lioe-istische strategie te volgen, die, zoals uit het bovenstaande wel blijkt, veel dichter ligt bij de bij ons gebruikelijke benadering van de ontwikkelingsproblematiek. Voorlopig blijft China het klassieke voorbeeld van het feit, dat "modernisering" niet noodzakelijk "verwester-sing" behoeft te betekenen.

COLLEGEROOSTER POSTACADEMIALE VORMING. Januari — maart 1973

ALKMAAR

- 11 jan. Dr. J.M. Pluvier, Bangla Desh — India — Pakistan; 1947—heden
8 febr. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen in de 30-er jaren
13 mrt. Drs. J.H. Bakker, De kwestie Noord-Ierland

AMSTERDAM

- 16 jan. Prof. Dr. B.A. Sijes, Marxistische opvattingen betreffende verovering en
uitoefening van de politieke macht
13 febr. Prof. Dr. O.J. de Jong, De Joden in de Republiek

ARNHEM

- 7 febr. Prof. Dr. J.A. Bornewasser, R.K. kerk en wereld; 1870—1970
1 mrt. Prof. Dr. A.B. Breebaart, Het moderne beeld van de Gracchen

DEN BOSCH

- 11 jan. Drs. G.J. Meijer, Crisisverschijnselen en monetaire problemen in de 30-er jaren
7 mrt. Prof. Dr. B.A. Sijes, Marxistische opvattingen betreffende verovering en
uitoefening van de politieke macht

BREDA

- 6 febr. Prof. Dr. B.A. Sijes, Collaboratie in bezettingstijd ('40—'45)
6 mrt. Prof. Dr. D. van Arkel, Heksenwaan

EINDHOVEN

- 6 febr. Prof. Dr. Z.R. Dittrich, De buitenlandse politiek der USSR na 1945

GOES

- 18 jan. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen en crisisverschijnselen in de 30-er jaren
28 febr. Prof. Dr. D. van Arkel, Diverse aspecten van het antisemitisme

GRONINGEN

- 15 febr. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen en crisisverschijnselen in de 30-er jaren
8 mrt. Prof. Dr. H.L.C. Jaffé, Van Gogh en de Nederlandse traditie

DEN HAAG

- 15 jan. Drs. G.J. Meijer, Crisisoorzaken en -bestrijding in de V.S.
12 mrt. Prof. Dr. J.C. Boogman, Thorbecke, uitdaging en antwoord

HAARLEM

- 8 febr. Prof. Dr. H.L.C. Jaffé, De Romantiek

HEERLEN

- 8 febr. Dr. H.P.H. Jansen, Armoede in de late middeleeuwen
1 mrt. Prof. Dr. J.C. Boogman, Thorbecke, uitdaging en antwoord

HENGELLO

- 6 febr. Drs. J.H. Bakker, De kwestie Noord-Ierland
13 mrt. Drs. N. Bootsma, De verhouding Verenigde Staten — Latijns Amerika (sedert 1890)

LEEUWARDEN

- 9 jan. Dr. F.G. van der Poll, Het Verre Oosten als politiek strijdtoneel (na 1945)
27 febr. Dr. L.C. Biegel, De politieke rol van religieuze en nationale minderheden in het Midden-Oosten

MAASTRICHT

- 8 febr. Prof. Dr. I.J. Brugmans, Achtergronden van de revolutie in Indonesië
13 mrt. Prof. Dr. D. van Arkel, Diverse aspecten van het antisemitisme

ROTTERDAM

- 14 febr. Prof. Dr. M.C. Brands, Enige capita uit de geschiedenis van het Europees en Amerikaans racisme
13 mrt. Prof. Dr. E. Zürcher, China na de culturele revolutie

UTRECHT

- 5 febr. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen in de jaren 1920–1940
28 febr. Prof. Dr. M.C. Brands, Enige capita uit de geschiedenis van het Europees en Amerikaans racisme

ZUTPHEN

- 16 febr. Prof. Dr. J.C. Boogman, Thorbecke, uitdaging en antwoord
16 mrt. Drs. N. Bootsma, De ontwikkeling van het British Empire tot Commonwealth of Nations als voorbeeld van (politieke) dekolonisatie

ZWOLLE

- 12 febr. Drs. G.J. Meijer, De Duitse inflatie en monetaire problemen in de 30-er jaren
8 mrt. Drs. H.W. Tromp, Vooroordeel, ideologie en objectiviteit in de analyse van historische feiten

VAN HET BESTUUR

Koninklijke goedkeuring

Bij Koninklijk Besluit van 8 juli 1972 zijn de door de algemene ledenvergadering van 10 april jl. gewijzigde statuten van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland, thans genaamd: "Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland" (V.G.N.), koninklijk goedgekeurd.

Raad van Vakgroepen

De eerste vice-voorzitter van de V.G.N. drs. E.A.J. Oudenhoven zal optreden als secretaris voor interne zaken van de Raad van Vakgroepen. Hij zal als vertegenwoordiger van onze vereniging in deze Raad voor Mavo-aangelegenheden worden bijgestaan door de heer P. Doves te Zaandam, lid van onze Mavo-commissie.

Contacten basis- en beroepsonderwijs

De noodzakelijkheid van informatie en gesprek over de rol van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het basis- en lager beroepsonderwijs dringt zich steeds meer op en vraagt reeds geruime tijd de aandacht van het bestuur, dat doende is een commissie van advies ter zake in het leven te roepen.

Commissie buitenland

Na een lang interim is wederom een commissie buitenland gevormd, welke als eerste taak heeft het organiseren van een conferentie voor jonge Duitse en Nederlandse geschiedenisleraren, deze zomer in Nederland. De nodige contacten met de Duitse zustervereniging en het Departement zijn daartoe reeds gelegd. Bereid hebben zich verklaard zitting te nemen de collega's G. Abma (Leeuwarden), G.J. Gerbscheid (Amsterdam) en J. 't Hoen (Zaandam).

Bestuursstandpunt Ledo-project

Een overdruk van het desbetreffende artikel in het oktobernummer van Kleio is aan een groot aantal daarvoor in aanmerking komende personen en instanties toegezonden.

Wat is en doet de V.G.N.?

Daar de oplage van dit wervingsfolder was uitgeput, is een nieuwe editie, vermeerderd met een vermelding van sedert het verschijnen ondernomen activiteiten, thans ter perse.

Verzoek om medewerking

Op de uitnodiging van het bestuur, namen van leden die in aanmerking komen voor het vervullen van vakatures in commissies e.d., bij de 2de sekretaresses is slechts karig gereageerd.

Acceptgirokaarten

Om de contributie-inning, die dit jaar tot veel hoofdbrekens heeft geleid, te vergemakkelijken en te bespoedigen, heeft het bestuur besloten tot het invoeren van acceptgirokaarten, waarmee de leden eerlangs kennis zullen maken.

C.L.A. Daniëls

1ste secr.

DE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL GESCHIEDENIS-STUDENTEN.

In "Kleio" XIIIe jg, 1972 p. 348 en volgende is een poging gedaan zicht te krijgen op de toeloop van eerstejaarsstudenten in de geschiedenis met het oog op de behoefte, die er aan afgestudeerde historici is.

Het bestuur van de VGN droeg ondergetekenden op ook bij de aanvang van de cursus 1972-73 een inventarisatie te maken. De commissie doet hierbij verslag van haar bevindingen.

Toeloop:

aantallen eerstejaars studenten

	1970	1971	1972
universiteiten	270	400	555
exper. dagopleiding	120	463	357 ')
M.O. Part-time	?	488	690 ')
		1351	1602

') Deze cijfers dienen voorzichtig te worden gehanteerd, zij zijn via telefonische informatie verkregen.

Behoefte:

De commissie had de beschikking over de CBS uitgave "Statistiek van het VWO, HAVO en MAVO 1970/'71, leraren en bevoegdheidssituatie", Den Haag, 1972. Van belang zijn de volgende gegevens:

1. onbevoegd gegeven lessen

	1969/'70	1970/'71
1e graads niveau	1638 u/ 9%	2059 u/ 11%
2e graads niveau	1269 u/ 20%	1905 u/ 25%
3e graads niveau	1666 u/ 7%	2800 u/ 11 %
2. toename aantal lessen

1969 t.o.v. 1968:	5%
1970 t.o.v. 1969:	8%
3. toename aantal leraren

1969 t.o.v. 1968:	6%
1970 t.o.v. 1969:	5%
4. toename aantal eerstejaars-studenten geschiedenis:

1971/72 t.o.v. 1970/71:	18,6%
-------------------------	-------
5. Te verwachten is de ministeriële beschikking, waarbij aan kandidaten-geschiedenis een tweedegraadsbevoegdheid wordt verleend.
 Konsekwentie:
 1969/70: 123 kandidaten gaven 1932 lesuren

1970/71: 131 kandidaten gaven 2213 lesuren

Na bevoegdverklaring vullen zij *theoretisch* de op 2e graads niveau onbevoegd gegeven lessen meer dan op.

Conclusies:

1. De cijfers geven een toename van het aantal onbevoegd gegeven lesuren aan. De "schaarste" aan bevoegde geschiedenis leraren is tijdelijk: beperkende maatregelen nú hebben pas over enkele jaren effect op het aanbod van bevoegde leraren. Men dient er op bedacht te zijn, dat een tekort aan bevoegde, goed opgeleide leraren een nog groter nadeel voor het vak is dan een overschot.
2. *Theoretisch* is het tekort aan leraren geschiedenis uiterst gering.
3. De VGN heeft gepoogd door het in de pers brengen van de conclusies van ons vorig rapport een remmende invloed uit te oefenen op het aantal aankomende historici. Dit heeft voor het studiejaar 1972/73 niet geleid tot een duidelijke afname van het aantal eerstejaars.

Het aantal afgestudeerde bevoegde historici zal binnen enkele jaren sterk toenemen. Dit geldt overigens ook voor andere studierichtingen. Er zal iets gedaan moeten worden aan het probleem van de werkgelegenheid. Het ware te wensen dat de problematiek rond de werkgelegenheid van afgestudeerde academici op hoog niveau wordt bestudeerd. Dit probleem wordt ongetwijfeld van jaar tot jaar nijpender.

Suggesties:

1. De VGN moet in samenwerking met de sectie geschiedenis van de Akademische Raad door overleg met de personeelsdiensten der daarvoor in aanmerking komende ministeries een onderzoek instellen naar plaatsingsmogelijkheden in de ambtelijke sfeer. Daarnaast zouden beroepsmogelijkheden in andere sectoren van het maatschappelijk verkeer (b.v. journalistiek) moeten worden opgespoord en gecatalogiseerd. Nagegaan dient te worden, en in schattingen verwerkt, de behoefte aan docenten der verschillende bevoegdheidsgraden bij het VWO, HAVO, MAVO en de diverse soorten beroeps-onderwijs (P.A., L.B.O., M.B.O., H.B.O.)
2. Op grond van de onder 1. genoemde werkzaamheden zou het voor de hand kunnen liggen de toelating tot de universiteiten te beperken. Dit lijkt ook nodig om een aanvaardbaar opleidingspeil te garanderen. Dit collegejaar is de situatie: een nog weer groter aantal studenten zonder uitbreiding van wetenschappelijke staven en een tendens tot bekorting van de studie (Posthumus-effect). Een grote moeilijkheid vormt de selectie van de tot de universiteit toe te laten studenten. Criteria voor aanleg en geschiktheid voor de studie zullen moeten worden ontwikkeld. Dit is des te moeilijker omdat een "beroepsbeeld" van de leraar geschiedenis nog niet is gemaakt en de taak van de leraar momenteel sterk in discussie is.
3. Beperking aantal opleidingen geschiedenis aan de nieuwe leraarsopleidingen. De geplande opleiding aan het voor Zuid West Nederland bestemde instituut te Rotterdam/Den Haag dient niet door te gaan. (Wil men dit bereiken, dan is spoed geboden: volgens Weekblad dd. 13-10-72 wordt de opleiding begonnen in 1973). Indien het departement van O en W aan spreiding van experimentele opleidingsinstituten de voorkeur geeft dan dient het aantal studenten aan de nieuwe dagopleidingen te worden beperkt tot een aantal dat ook uit een oogpunt van kwaliteit garanties biedt. Ook hier dienen goede selectie-criteria ontwikkeld te worden.
4. Verzet tegen de afbouw MO-avondopleidingen Geschiedenis zou er vanwege de VGN

niet mogen plaats vinden, vooral omdat deze instituten in verleden en heden aan het voortgezet onderwijs voortreffelijke leraren hebben geleverd. Daarbij komt, dat er zeker geen afbouw mag plaats vinden alvorens er een alternatief gevonden is voor deze part-time studenten: de natuurlijke selectie is bij deze opleidingen zo hard, dat alleen de zeer sterken de eindstreep halen. Ook de part-time opleidingen zouden voorts zeer gebaat zijn met beperking van het aantal eerstejaars-cursisten, op grond van betere selectie-criteria, dan deze instituten thans ter beschikking staan.

Utrecht, december 1972

J.G. Erdtsieck
L.M.G.P. Smeets
A.L. Verhoog

BOEKBESPREKING

Hoekstra/Bieleveld/Stellingwerf: Functionele Geschiedenis deel 4 VH Ing. f 12,90 Uitg. Wolters/Noordhoff, Groningen, 1972

Dit deel is geschreven voor klas 4 VWO én Havo.

Merkwaardig genoeg is er onder de leraren geschiedenis en staatsinrichting weinig discussie geweest (althans niet in het openbaar) over de vraag wat de stof voor de geschiedenislessen in klas 4 VWO zou moeten zijn, terwijl hier toch veel onduidelijkheid over moet bestaan. Wel is er op de "praatdag" voor experimentele scholen op 8 februari 1972 over gesproken (verslag in *Kleio*, 13e Jaargang, no. 5). Toen werden 2 mogelijkheden gepopperd: a) themata uit de contemporaine geschiedenis (indien geen afronding in de 3e klas heeft plaatsgevonden) b) "verrijking" wat betreft stof en vaardigheden, bijvoorbeeld stromingen en figuren (als er wel een afronding heeft plaatsgevonden).

Dit boek kiest voor het laatste. Vandaar dat een hele scala van onderwerpen aan bod komt. De schrijvers achten het boek daarom ook geschikt voor 4 Havo: de capita selecta zouden dan uitgangspunt kunnen zijn voor het kiezen van "speciale onderwerpen". Dat is niet zo'n gekke gedachte. Uit ervaring weet ik dat er nogal wat 4 Havo-leerlingen zijn die het kiezen van een onderwerp erg moeilijk vinden of die dat ondoordacht doen. Maar dan mogen de schrijvers wel voor een literatuuropgave zorgen voor verdere studie van die onderwerpen. Verder: de 4 Havo-leerlingen zullen ook nog een boek voor "de laatste 50 jaar" moeten aanschaffen. Wordt dat niet wat te kostbaar? En hoe zit 't met de niveau-verschillen?

De onderwerpen, die behandeld worden zijn: "Wat is geschiedenis?" (een novum in de schoolboeken), de prehistorie, Leonarda da Vinci, 17 eeuwse scheepvaart, filosofische ontwikkelingen, de romantiek, verdraagzaamheid en fanatisme, Picasso en Bracque, de Islam, het Zionisme, de ontwikkeling van de sport, het bevolkingsvraagstuk, en een slot-hoofdstuk getiteld: Homo . . . sapiens!

Men ziet een onorthodoxe manier om de 4e klassers voor geschiedenis te interesseren. De meeste boeken kiezen voor de behandeling van de contemporaine geschiedenis in hoofdlijnen, die in klas 5 en 6 VWO nog eens dunnetjes wordt overgedaan. Als reactie op de al te overvloedige aandacht voor de jongste tijd is deze opzet wel toe te juichen, al vraag je je wel af welke criteria bij de thema-keus een rol hebben gespeeld. Zo lijkt die keus vrij willekeurig. Laat men in een voorwoord toch uitvoeriger op die dingen ingaan!

Maar het bezwaar van deze capita-behandeling kan zijn dat de samenhang tussen historische verschijnselen personen en ideeën zo nogal zoek raakt. Zouden de leerlingen die (gedachte)sprongen in ruimte en tijd, die er soms gemaakt worden wel zo snel mee kunnen maken? b.v. van Macchiavelli via Hegel naar Hitler (blz. 43) of van Augustinus, Anselmus en Averroës naar Newton, Descartes en Rousseau in ongeveer 4 pagina's tekst (hoofdst. 5) Ook het hoofdstuk over fanatisme en verdraagzaamheid roept zo'n vraag op. Wordt er niet teveel (te beknopt) overhoop gehaald?

Nog steeds is de rol van de leraar in deze methode niet helemaal duidelijk. Alles lijkt al voor hem gedaan te zijn. Hij hoeft alleen de vragen te bespreken (eventueel) de discussie te leiden, lijkt het. Daar de schrijvers in hun voorwoord stellen dat het boek de docent niet hoeft te vervangen zijn misschien wat didactische aanwijzingen met een literaturop-

gave voor de leraar (zoals dat in Duitsland zo grondig gebeurt) niet overbodig. Misschien vervallen dan veel van bovengenoemde bezwaren.

J.G. Toebe

Van Wakeren: Kroniek deel 2 vh, deel 2 mh,
gebonden 16,75 Uitg. Wolters/Noordhoff Groningen 1972.

Evenals deel 1 (door mij besproken in het Weekblad van 28.4.'72) is ook dit deel fantastisch geïllustreerd: 127 plaatjes, waarvan vele in kleur. De leertekst biedt geen nieuwe perspectieven: de traditionele leerstof van de Renaissance tot de tijd van Napoleon. Achter elk hoofdstuk staan een jaartallenlijst, een samenvatting, vragen en opdrachten en verschillende lees- en werkteksten.

Ook bij verschillende illustraties zijn vragen gesteld, die evenals in deel 1 helaas vaak weinig to-the-point zijn. Maar nog vaker ontbreken die opdrachten. Daardoor krijg ik het idee van een prentenboek. Ik ben het dan ook eens met wat G. de Jong schreef in "Kind, school en geschiedenis (Elsevier, Amsterdam, 1971): "Een nadeel van het overspoeld worden met een ontelbaar aantal beelden kan zijn dat men steeds oppervlakkiger en vluchtiger kijkt. Men neemt de meest in het oog springende zaken weer om dan direct weer een volgend beeld even oppervlakkig aan zich voorbij te laten gaan. Door de veelheid van beelden verleert men het aftasten van een goede afbeelding".

Anderzijds ben ik blij met het opnemen van lees- en werkteksten. Die van 2 VH zijn vaak zó overgenomen van schrijvers als Huizinga, Brandi, Presser, Enno van Gelder en Geyl en lijken me daarom soms-wat taalgebruik en ideënwereeld betreft wat aan de moeilijke kant. Wat denkt men b.v. van een citaat over "Het probleem van de Renaissance: van Huizinga: "De Renaissance is het intreden van het individualisme, het ontwaken van de schoonheidsdrang, de zegepraal van wereldzin en levensblijheid, de verovering van de aardse werkelijkheid door de geest, de herleving van de heidense levenslust, de bewustwording van de persoonlijkheid . . ."?

In het deel 2 MH zijn wat eenvoudiger teksten opgenomen — ook theoretisch getinte thema's als empirisme en rationalisme zijn niet in dit deel opgenomen. Maar een radicaal andere benadering van de Mavo is dit niet. Door hun fraaie uiterlijk zullen deze boeken het goed doen, denk ik.

Of ze een wezenlijke vernieuwing van het geschiedenisonderwijs betekenen waag ik te betwijfelen.

J.G. Toebe

Binnenkort verschijnt het laatste deel van de serie

Kleio

Geschiedenis voor het voortgezet onderwijs

door

A.B. Ceulaert en O. Feitsma

Ontstaan uit een ruime ervaring van beide auteurs met (en toch frisse kijk op)
het geschiedenisonderwijs

Leerstof beperkt tot haalbare hoeveelheden

Veel aandacht voor leesteksten en opdrachten

Gelegenheid tot zelfwerkzaamheid

Mogelijkheid tot ontwikkeling van een aantal vaardigheden, zoals genoemd in
het doelstellingenrapport van de VGN

In het *brugklasdeel*: goed en vele differentiatiemogelijkheden

Vele thema's voor klasgesprekken

Het *mavo-deel* is zowel geschikt voor tweede, resp. tweede en derde leerjaar, als voor
eindexamenboek voor beide afdelingen

De twee *vwo/havo-delen* geven enerzijds voldoende afgeronde stof voor leerlingen
voor wie het vak eindonderwijs is, anderzijds voldoende stof als voorbereiding op
het examen

Kleio op de brug

Geschiedenis voor de brugklas

2e druk, 144 blz., gebonden, 17 x 24 cm, f 12,—

ISBN 90 275 2420 3

Kleio voor mavo

Geschiedenis voor mavo-3 en mavo-4

ca. 1500-heden

240 blz., gebonden, 17 x 24 cm, f 15,—

ISBN 90 275 2430 0

Kleio voor vwo en havo-1

Geschiedenis voor vwo en havo

ca. 1500–1914

192 blz., gebonden, 17 x 24 cm, f 12,50

ISBN 90 275 2431 9

BV
UITGEVERIJ
nib

POSTBUS 144
ZEIST

Kleio voor vwo en havo-2

Geschiedenis voor vwo en havo

1914-heden

176 blz., gebonden, 17 x 24 cm, f 12,50

ISBN 90 275 2432 7

Geschiedenis- atlassen

Dr. B.A. Vermaseren,
Atlas der algemene en vaderlandse geschiedenis
(vwo en havo)
20e druk, gebonden f 18,10
ISBN 90 01 90700 8

Dr. B.A. Vermaseren,
Beknopte atlas der algemene en vaderlandse geschiedenis
(mavo en havo)
13e druk, gebonden f 12,70
ISBN 90 01 90703 2

Enkele kenmerken:

- dynamisch: ook aan de ontwikkeling van een gebeuren wordt veel aandacht besteed.
- bij iedere kaart wordt steeds duidelijk gebied, thema en jaartal vermeld.
- consequente spelling van aardrijkskundige namen.
- elke staat wordt steeds met dezelfde kleur aangegeven.
- veel informatie over de gemeenschappelijke Benelux-geschiedenis.

Geschiedenisdocenten ontvangen op aanvraag een presentexemplaar.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en de uitgever.

Wilt u uw bestellingen adresseren aan Postbus 567
Groningen, met vermelding van auteur, titel en
ISBN.

Wolters-Noordhoff

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

J.G. TOEBES, *voorzitter*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 080-230383.
MEJ. C.C.A. BRIET, *secretaresse*, Buurtweg 56, Ederveen, tel. 08387-1944
A.C.E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-53548, postrekening 1561752
t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
J. BROUWER, Elst (Gld).
A.P. DIJKSTRA, Meppel.
P.H.F. GIELES, 's-Hertogenbosch.
C.J. LEIJH, 's-Gravenhage.
L.G. DALHUISEN, Warmond.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

DRS. H.W. TIMMER, Cordell Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865, *voorzitter*
DRS. K. VAN DIJK, Spechtstraat 7, Zwijndrecht, tel. 01850-25843, *1e vice-voorzitter*, beleid colleges.
DRS. J.H. VINK, Delflandstraat 69, Nootdorp, tel. 01731-9299, *2e vice-voorzitter*, conferenties.
P.W. BROUWER, Esdoornlaan 1, Rotterdam, *1e secretaris*
J.G. KIKKERT, Karekietlaan 12, Oostvoorne, tel. 01885-2926, *2e secretaris*, organisatie colleges.
W. BACHMAN, Veld en Beemd 65, Krimpen a/d IJssel, tel. 01807-5429, *penningmeester* postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale Vorming der V G N te Krimpen a/d IJssel
DR. J. SWART, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591, *portefeuilles*.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Edward Jennerstraat 8.
<i>Arnhem:</i>	Wildenborglaan 32 VI.	<i>Heerlen:</i>	Leenderkapelweg 27, Schaesberg.
<i>Amsterdam:</i>	de Savornin Lohmanlaan 5, Amstelveen.	<i>Hengelo:</i>	Th. de Keyserstraat 276, Enschede.
<i>Den Bosch:</i>	Philips de Tweedestr. 51.	<i>Leeuwarden:</i>	Gerard ter Borchstraat 19.
<i>Breda:</i>	Bavelselaan 224.	<i>Maastricht:</i>	Passementsmakersdreef 30.
<i>Eindhoven:</i>	Kruisakker 76.	<i>Rotterdam:</i>	Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne.
<i>Goes:</i>	Valckeslotlaan 89.	<i>Utrecht:</i>	J.F. Kennedylaan 131, Woudenberg.
<i>Groningen:</i>	Kamperfoelieweg 42, Paterswolde.	<i>Venlo:</i>	Groenstraat 224.
<i>Den Haag:</i>	Paulus Potterstr. 26, Lisse.	<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 9, Kampen.

MAVOCOMMISSIE

A.L. VERHOOG, *voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.
C.S. RUTSEN, *secretaris*, Kerspelstraat 59, Mijdrecht, tel. 02979-4017.
P. DOVES, Zaandam.
P.G. RUYS, Bussum.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

L.W. BOOGERT, *voorzitter*, Wielengahof, Delft, tel. 015-563034.
A.J. KAARSEMAKER, *secretaris*, Schepenenlaan 210, Middelburg, tel. 01180-3661.
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 01850-37781.
P.W. BROUWER, Capelle aan de IJssel.
BR. EMILIUS GORDIJN, 's-Gravenhage.

Per 10 april 1972 is de naam van de vereniging gewijzigd: „Vereniging van leraren
Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.)”
Om financieel-technische redenen kon het omslag nog niet aangepast worden.

Wereld geschiedenis

De Haan's Wereldgeschiedenis in tien luxe paperbacks in cassette is een onmisbare steun bij het geschiedenis onderwijs en behandelt het wereldgebeuren tot op de huidige dag.

ruim 7.800 pagina's tekst
ruim 900 pagina's zwart/wit foto's
ruim 75 kleurenfoto's
tientallen illustraties en kaarten tussen de tekst
uitgebreid register op alle delen
formaat 15,5 x 23 cm.
gratis cassette

*Speciale prijs voor leden van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland: f 195,- (normale prijs f 225,-)
Verkrijgbaar in de boekhandel.*

De Haan - Bussum.